

TÜRKİYE TARIMINA YENİDEN BAKIŞ

FAHRİ YAVUZ, ŞERİF DİLEK

SETA | RAPOR

TÜRKİYE TARIMINA YENİDEN BAKIŞ

COPYRIGHT © 2019

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 131
I. Baskı: 2019
ISBN: 978-605-7544-47-6

Uygulama: Hasan Suat Olgun
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No: 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

SETA | Berlin

Französische Straße 12, 10117 Berlin GERMANY
Tel: +49 30 20188466

TÜRKİYE TARIMINA YENİDEN BAKIŞ

Fahri Yavuz, Şerif Dilek

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

TAKDİM | 7

ÖNSÖZ | 9

YÖNETİCİ ÖZETİ | 11

GİRİŞ | 23

KONU/PROBLEM | 25

KONUNUN/PROBLEMİN ÖNEMİ | 27

ÇALIŞMANIN AMAÇLARI | 28

DÜNYA TARIMI VE TÜRKİYE | 31

MEVCUT DURUM VE SORUNLAR | 34

TARIMIN GELECEĞİ VE ÖNGÖRÜLER | 35

TÜRKİYE'DE TARIM | 39

BİTKİSEL ÜRETİM | 41

HAYVANSAL ÜRETİM | 44

GIDA ÜRÜNLERİ VE İÇECEK İMALATI SANAYİİ | 56

TARIMSAL KURUMLAR | 59

TARIM VE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI | 67

KIRSAL NÜFUS, YAPI, TURİZM VE KALKINMA POLİTİKALARI | 69

TARIMSAL GİRDİ, SULAMA VE KREDİ POLİTİKALARI | 80

FİYAT, DESTEKLEME VE PAZARLAMA POLİTİKALARI | 84

TARIMSAL EĞİTİM, ARAŞTIRMA VE YAYIM POLİTİKALARI | 93

DIŞ TİCARET, AB VE DTÖ POLİTİKALARI | 100

GIDA GÜVENLİĞİ VE TÜKETİM POLİTİKALARI | 108

DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE POLİTİKALARI | 113

DOĞAL KAYNAK POLİTİKALARI | 114

ORMAN VE ORMANCILIK POLİTİKALARI | 115

ÇEVRE POLİTİKALARI VE TARIM | 119

SONUÇ VE ÖNERİLER | 121

KAYNAKLAR | 133

TAKDİM

Tarım insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından birisini karşılaması bakımından oldukça stratejik bir sektördür. Dünya nüfusunun 20. yüzyılın başından bu yana 1,6 milyar düzeyinden 7,6 milyara kadar yükselmiş olması ve kişi başı tarımsal tüketimin önemli oranda artması, bir taraftan tarımsal üretimde yaşanan genişleme ve verimlilik artışı ile mümkün olurken, diğer taraftan da tarım sektörünü giderek daha fazla zorlamaya başlamıştır. Ayrıca bulunduğumuz yüzyılın en önemli küresel gündem maddelerinden birisi olan küresel ısınma tarım sektörü açısından önemli risk ve tehditleri içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan tarım sektörünün stratejik öneminin bu yüzyılda daha da artacağı söylenebilir.

Dahası Sanayi Devrimi öncesindeki dönemin tersine bugün dünyanın büyük bir bölümünde insanların kahir ekseriyeti şehirlerde yaşamaktadır. Bu durum tarımsal üretimin yanı sıra tarımsal tedarığın –yani şehirlerde yaşayan insanların tarımsal ürünlere verimli ve etkin bir şekilde erişebilmesinin– de ne kadar önemli bir noktada olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tarım sektörü insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri noktasında kritik bir öneme sahiptir ve dolayısıyla ciddi oranda eksik rekabet özellikleri gösteren piyasa ekonomisinin inisiyatifine bırakılmayacak derecede stratejik bir sektördür. Bu açıdan stratejik bir orta/uzun vadeli plan çerçevesinde tarım sektörünün devlet tarafından yönlendirilmesi ve regüle edilmesi gerekmektedir.

Son yıllarda tarımsal konuların Türkiye gündeminde kendisine giderek daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Özellikle son bir-iki yıllık süreçte tarımsal

ürünlerin fiyatlarında yaşanan artışlar tarım sektöründeki yapısal problemlerin çözülmesi gerektiğini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Dünyada tarımsal üretimin en çok gerçekleştirildiği ülkeler sıralamasında ilk onda yer alan Türkiye'nin gerek üretim gerekse de tedarik boyutundaki yapısal problemleri çözmesi durumunda hem içinde bulunduğumuz yüzyılın giderek artan risklerine bir cevap verilecek hem de tarımın Türkiye'de hak ettiği konuma erişmesi sağlanacaktır. Bu çerçevede Türkiye'de tarımı birçok boyutta ele alan ve çözüm önerileri sunan bu raporun politika yapıcılar ve konuyla ilgili kurum, kuruluş ve araştırmacılar için faydalı olmasını, nihayetinde de tarım politikalarına anlamlı bir katkı sağlamasını ümit ediyorum.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

ÖNSÖZ

Sahip olduğu farklı iklim özelliklerine dayalı ürün çeşitliliği, artan tarımsal ürün iç talebinin sağladığı canlılık, kadim tarım kültürü, endemik tür zenginliği ve ithalata dayalı gıda tüketiminin yüksek olduğu ülkelere yakınlık avantajlarını dik-kate alarak Türkiye tarımına yeniden bakmak gerekmektedir. Dünyadaki ileri teknolojik gelişmelerin sağladığı verim artışı ve yeni tarım yaklaşımları yanında sürdürülebilir tarım eğilimleri de bu yeni bakışta göz önüne alınmalıdır. Mevla-na'nın çok sevilen “Dünle beraber gitti cancağızım ne kadar söz varsa düne ait; şimdi yeni şeyler söylemek lazım” dizelerinde ifade ettiği gibi Türkiye tarımı için de yeni şeyler söylemek gerekmektedir. Bu gereklilik çalışmanın temel çıkış nok-tasını oluşturmaktadır.

Bu amaçla; 2016-2018 yıllarında aynı anlayışla yazdığım tarımla ilgili köşe yazıları başta olmak üzere akademik birikimlerim ve sahadaki deneyimlerim, 2014 yılında Atatürk Üniversitesi'nde düzenlenen “2023 Vizyonu Doğrultusunda Türkiye Tarım Politikalarının Geleceği” konulu uluslararası çalıştayın sonuçları, Tarım ve Orman Bakanlığı kaynakları, TÜİK, FAO ve diğer ilgili kurumlarca ya-yınlanan veriler ve konuyla ilgili diğer yazılı kaynaklardan yararlanılarak son yıl-lardaki gelişmeler ışığında Türkiye tarımına yeniden bakılmaya çalışılmıştır.

Konuların değerlendirilmesinde, modern tarım için ileri teknoloji kullanı-mının gereği ile yoksul yanlısı sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma anlayışının önemini öne çıkartacak dengeli bir yaklaşım izlenmeye çalışılmıştır. Ana metne ilave olarak geniş ve kapsayıcı bir yönetici özeti ve 2053 vizyonuna da işaret eden

elli üç maddelik sonuç ve öneriler bölümü hazırlanarak zaman ve ilgi açısından farklı konumlarda olan okuyuculara da hitap edilmek istenmiştir.

Bu çalışmayı hazırlamamı isteyerek beni teşvik eden Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfına (SETA) ve Ekonomi Direktörü Doç. Dr. Nurullah Gür'e, raporun tümünü gözden geçirerek iyileşmesine katkı veren Prof. Dr. Cengiz Sayın ve Dr. Mehmet Hasdemir'e, uzmanlık alanlarıyla ilgili bölümleri gözden geçirerek çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Ali Koç, Prof. Dr. İbrahim Turna, Prof. Dr. Ahmet Bayaner, Prof. Dr. Cuma Akbay, Prof. Dr. Bülent Gülçubuk, Prof. Dr. Murat Boyacı ve Prof. Dr. Mehmet Bozoğlu'na teşekkür ederim.

Çiftçiler ve teknik elemanlar başta olmak üzere tüm saha çalışanlarına, Bakanlık, kurumlar ve sivil toplum örgütleri çalışanları ve yöneticilerine, akademisyenlere, kırsal alanda doğup büyüyenlere ve tüketicilere, yani tarımla bir şekilde bağlı bulunan toplumun tüm kesimlerine ilgileri ölçüsünde çalışmanın yararlı olmasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Fahri Yavuz
Nisan 2019, Erzurum

YÖNETİCİ ÖZETİ

Toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve işlenmesi tarımsal faaliyet olarak tanımlansa da, günümüzde topraksız ve tohumuz üretim yanında su ve güneş enerjisinin öne çıktığı dikey büyüyen bir tarıma doğru gidilmekte ve gıda imalatını da içeren ayrı bir sektör gittikçe büyümektedir. Tarımda aile işletmeciliği önemini korurken, ticari ve profesyonel bir anlayışla yapılan kitlesel üretim de gerçekleştirilmektedir. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma, çiftlikten çatala gıda güvenliği, alternatif tarım yaklaşımları ve biyoenerji için bitkisel üretim konularının önemi giderek artmaktadır.

Farklı iklimlerin sağladığı ürün çeşitliliği, önemli gen kaynaklarını ve kadim tarım kültürünü barındıran potansiyel, artan nüfus ve gelirin sağladığı piyasa canlılığı ve ithalata bağlı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakınlık Türkiye tarımına önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlara ve sektördeki önemli gelişmelere rağmen bitkisel ve hayvansal üretimde gıda güvencesi açısından arzu edilen verim ve üretime henüz ulaşamamıştır. Diğer taraftan gıda güvenliği, henüz cazip olmayan yaşam ve iş şartları nedeniyle kırsaldaki gençlerin göçü ve sorunlara bütüncül ve çok yönlü yaklaşılabilmesi gibi problemler devam etmektedir.

Artan nüfus ve gelire karşın sabit arazi ve su kaynakları nedeniyle toplumun beslenme ihtiyacını karşılayan tarımın önemi gelecekte daha da artacaktır. Toplam iş gücünün yüzde 20'sine sahip, gelirin yüzde 6,3'ünü üreten, ilgili sanayilere ham madde sağlayan, ihracat gelirlerine katkı veren ve doğal kaynakların ve çevrenin korunmasında önemli rol üstlenen tarım sektörü stratejik öneme sahiptir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin, sahip oldukları kaynaklardan çok, doğru hazırlanan ve iyi uygulanan ekonomi politikalarından etkilendiği gerçeği, tarım politikalarının önemine işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye tarımının problemlerine 2023 vizyonu hedefleri doğrultusunda çözümler üretmesi gereken tarım politikalarını çok yönlü ve çözümlü yeni bir bakış açısıyla irdelemektir.

Dünya Tarımı ve Türkiye

Yapılan farklı hesaplamalara göre dünya tarımsal üretim değeri açısından yedinci ile onuncu sırada yer alan Türkiye'nin tarımsal üretim değerinin –diğer bazı gelişmişlik göstergeleri de dikkate alındığında– 2023 vizyonunun beşinci sıra hedefine ulaşabileceği öngörülebilir. Hayvansal ürünlerde daha belirgin olmak üzere birim başına verimlilikte gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kalan Türkiye; buğday, şeker pancarı, et ve süt gibi temel tarımsal ürünlerin üretimindeki verim açığını kapatmayı ve düşük maliyetli üretimi başarabilmelidir.

Dünya nüfusu son kırk yılda 3,2 milyar artmıştır. Önümüzdeki kırk yılda nüfusun 2,15 milyar, kişi başına gelirin de 1,8 misli artacağı öngörüsü dikkate alınırsa gıda ile birlikte hayvan yemine olan ihtiyaç da artacaktır. Ayrıca biyodizel ve etenol gibi biyoyakıtların üretiminde bitkisel ürün kullanımı ve artan gelirden dolayı hayvansal ürünler tüketimine yönelim, arazi ve su kaynaklarına olan talebi daha da yükseltecektir. Birçok Afrika ülkesinde gıda güvencesiyle ilgili ciddi sorunlar da söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla dünyada doğa ile teknolojinin dâhil olduğu geniş bir yelpazede çözümleri kullanan sürdürülebilir bir tarım anlayışına ihtiyaç vardır.

Yeni teknolojiler tarımda verimliliği artırsa da azalan getiri prensibi gereği bu artış giderek yavaşlamaktadır. Doğal kaynakların bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalma riski ve hastalık ile zararlıların yayılması verimlilik artış hızını düşürmektedir. İklim değişikliği gıda güvencesi için yeterli olmayan bölgeleri daha çok etkilemekte; bitkisel ve hayvansal üretimleri, balık stoklarını ve balıkçılığı tehlikeye sokmaktadır. Çatışma, kriz ve afetler gıda arzını azaltmakta, gıda ve sağlık hizmetlerine erişimi aksatmakta, aileleri açlığa iterek kahr göçünü ve insani yardım ihtiyacını artırmakta ve sosyal koruma sistemlerini zayıflatmaktadır.

Üretkenliği artırırken doğal kaynakları koruyan sistemlere yönelmenin dışında yöresel bilgi birikimine dayanan doğal tarım, tarımsal ormancılık ve koruyucu tarım gibi “bütüncül” yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Sahip olunan gelir düzeyi, fırsatlar ve arazi büyüklüğünde eşitsizlikleri azaltan yoksul yanlısı büyüme kırsalın yanında kentlerde istihdam oluşturacak ve gelir çeşitliliğini destekleyecek şekilde ta-

rımın ötesine geçmelidir. Dolayısıyla sürdürülebilir tarımsal kalkınma anlayışının tüm toplumların üretim ve tüketim yapısında temel değişim gerektiren evrensel bir zorunluluk ve sorumluluk olduğu görülmektedir. Bu uluslararası sorumluluğu da dikkate alan bir yaklaşımla Türkiye tarımına yeniden bakmak gerekmektedir.

Türkiye Tarımı

Türkiye'nin 2017 yılı rakamlarına göre 135 milyar TL olan bitkisel üretim değerinin yüzde 41'i tahıllar ve diğer bitkisel ürünler, yüzde 34'ü meyveler, içecekler ve baharat bitkileri ve yüzde 25'i sebzelerden oluşmaktadır. Son on beş yılda ekim alanları buğday, arpa, pamuk ve şeker pancarında azalırken mısır ve ayçiçeğinde artmıştır. Bu dönemde dekara verim artışı; buğdayda yüzde 35, arpada yüzde 38 ve pamukta yüzde 47 ile daha düşük olurken mısırdaki yüzde 131, ayçiçeğinde yüzde 98 ve şeker pancarında yüzde 74 ile daha yüksek olmuştur. Bu verim artışları yanında üretim kaynaklarının daha etkin kullanımını sağlayarak birim maliyetleri düşürme ve sağlıklı gıda üretimi çabalarına da yoğunlaşmak gerekmektedir.

Arz açığı olan tarla ürünlerinin üretildiği taban araziler yerine eğimli marginal arazilerde meyve bahçelerinin tesisi sağlanmalıdır. Geleneksel ihraç ürünlerinde organik tarıma geçilerek katma değeri daha yüksek sağlıklı ürün imajıyla Türkiye'nin uluslararası tarım ticaretindeki pazar payı artırılabilir. Gelirin ve mevsim dışı tüketim alışkanlığının artması nedeniyle alternatif enerji kaynaklarından yararlanarak örtü altı üretim artırılmalıdır. Süs bitkilerinde devam eden dış ticaret açığının giderilmesi için kamu elindeki kullanılmayan nitelikli arazilerin uzun dönemli kiralamalarla süs bitkileri üreticilerine tahsisi önem arz etmektedir. Ayrıca istenen miktar ve kalitede tıbbi ve aromatik bitki temini için doğadan toplama yanında Anadolu'nun biyolojik zenginliğinden yararlanılarak yetiştiriciliğin geliştirilmesine ve bu ürünlerin işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin 2017 yılı rakamlarıyla 70 milyar TL olan hayvansal üretim değerinin tarımsal üretim değeri içindeki payı 1995'te yüzde 18 iken 2017'de yüzde 34'e yükselerek Avrupa ortalaması olan yüzde 43'e yaklaşmıştır. Hayvan sayılarında 2009'a kadar devam eden durgunluk ve düşüşlerden sonra hızlı artışlar meydana gelmiştir. Son on beş yılda büyükbaş hayvan başına et ve süt verimleri de sırasıyla yüzde 48 ve 84 oranında artmıştır. Yüksek ekonomik büyüme ve artan desteklerin hayvancılıkta sağladığı bu gelişmelerin ülke genelinde yaygın olan kombine et ve süt üretimine yönelik hayvancılığı esas alarak –kaba yem başta olmak üzere– hayvansal üretim kaynaklarının etkin kullanımıyla devam etmesi gerekmektedir.

Yetiştiriciler düşük maliyetli bir hayvancılıkla et ve süt arzını artırabilmek için ihtiyaçları olan kaba yemin ve mümkünse dane yemin tamamını üretmelerinin yanında ıslah ve seleksiyonla elde edecekleri daha verimli ve kapasitelerine uygun büyüklükte bir sürüye sahip olmalıdırlar. Diğer taraftan hükümet yem üretme potansiyeli olan çiftçileri desteklemeli, süt üretiminde soğuk zinciri yaygınlaştırmalı, hastalıklardan mütevellit kayıpları azaltmalı, damızlık dişi hayvan kesimini en aza indirmeli, ülkenin en ücra köşesinde yetişen, yetiştirilen otları zayi etmeden et ve süte dönüştürecek yaygın ve sürdürülebilir hayvancılık için politikalar geliştirmelidir.

Rakımı yüksek dağlık bölgelere gidildikçe nüfusun azalmasına paralel olarak kirliliğin azaldığı ve organik tarıma geçişin kolaylaştığı bilinmektedir. İnsan beslenmesi açısından gıda içeriklerinin yüksek rakımda daha zengin olduğu çok sayıda bilimsel çalışma tarafından da ortaya konulmuştur. Yaklaşık 1.500'den 2.000 metreye kadar olan rakımlarda üretilen et, süt ve ürünlerinin kaliteli olduğunu anlatan tanıtımlarla iyi bir algı ve markalar oluşturulması elzemdir. Bunlar yüksek dağlık bölgelerdeki ekonomi faaliyetlerinin temelini oluşturan hayvancılığın gelişmesine ve bu bölgelerin kalkınmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Çok büyük firmaların yer aldığı kanatlı sektörde geçimini sağlayan çiftçiler başta olmak üzere farklı mesleklerden 1,5 milyon kişinin olduğu bilinmektedir. Son on beş yılda kanatlı eti ve yumurta üretimi, ihracatı ve kişi başına düşen tüketim sürekli artış gösterirken son beş yılda yumurta ve tavuk eti ihracatında düşüşler olmuştur. Türkiye kişi başına 239 adet yumurta ve 26,4 kilogram tavuk eti tüketimiyle dünya ortalamasının çok üzerinde, tüketimi yüksek olan ülkelerin ise biraz altında yer almaktadır. En önemli girdileri olan mısır, soya ve damızlık temininde dışa bağımlılıktan dolayı döviz kurlarındaki dalgalanmalardan etkilenen kanatlı sektörünün gelişmesini devam ettirmesi, bu bağımlılığı azaltacak politikalara ağırlık verilmesine bağlıdır. Ayrıca geleneksel kanatlı eti ve yumurta üretimi çabaları da teşvik edilmelidir.

Türkiye'nin 2017 su ürünleri üretimi 354 bin tonu avcılık, 276 bin tonu yetiştiricilikle olmak üzere toplam 630 bin tondur. Yetiştiriciliğin yaklaşık üçte biri iç sulardan, gerisi denizlerden elde edilmiştir. Avcılık üretiminin yüzde 90'ını aşan kısmı denizlerde, geri kalanı ise iç sularda gerçekleşmiştir. Son on beş yılda su ürünleri ihracatı 26,8 bin tondan 156,7 bin tona, ithalatı ise 22,5 bin tondan 100,4 bin tona yükselen Türkiye'nin 6 kilogram civarında olan kişi başına tüketimi dünya ortalamasının çok altındadır. Su ürünleri tüketimini artırmaya yönelik diğer çabalar yanında KDV toptan satışta yüzde 1'e, perakendede yüzde 8'e çekilmeli,

üretici birlikleri güçlenmeli, işletmelerin sigorta sorunu çözülmeli, yeni dış pazarlara açılım sağlanmalı, uluslararası sularda avcılık kapasitesi artırılmalı, kıyı lojistik tesisleri ve ihtisas organize bölgeleri kurulmalıdır.

Bal üretimini son on beş yılda yüzde 50 artıran Türkiye, 2017’de 85 bin üreticisiyle 8 milyon kovanda 114,5 bin ton bal üreterek dünyanın ikinci büyük bal üreticisi olmasına rağmen koloni başına verimlilikte alt sıralarda yer almaktadır. Bal üreticisi kooperatif ve birliklerin yeterince işlevsel olmamaları nedeniyle eğitim, pazarlama, damızlık temini, kalite kontrolü, bilinçsiz kimyasal kullanımının kalıntıya yol açması, merdiven altı üretilen sahte bal denetiminin yeterince yapılamaması ve kaçak bal girişinin önlenememesi gibi sorunların çözümü zorlaşmaktadır. Arıcılıkta ilave gelir sağlayan polen, arı sütü ve propolis üretiminin yaygınlaşması, farklı bölgelere uygun ana arıların temini, organik bal üretiminin yaygınlaşması ve desteklerin artarak devam etmesi gerekmektedir. Ayrıca yüksek verimli, güçlü ve sağlıklı koloniler uygun meralarda tutulmalı, modern donanımlar kullanılmalı ve arıcıların eğitimi ihmal edilmemelidir.

Dünya sıralamasında on beşinci olan ve 2017 yılının ilk dokuz ayında 4,8 milyar dolarlık dış ticaret fazlası veren Türkiye gıda ve içecek sanayii, dış ticarete 2001’den bu yana açık vermemiştir. Gıda ve içecek imalatı sanayiinin temel sorunlarının başında tarımın istenen miktar ve kalitede ham madde sağlayamaması gelmektedir. Bu sorun tarım sektöründe anlaşmalı çiftçilik ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi, yeni hal yasasının yürürlüğe girmesi ve lisanslı depoculuğun iyileştirilip yaygınlaştırılması ile önemli ölçüde çözülebilir. Gıda imalatı sanayiindeki eskimiş teknolojilerin yenilenmesi, imalathanelerin ekonomik ölçeğe yaklaşması, düşük kapasiteli işletmelerin yapılanması yanında gıdalarla ilgili bilgi kirliliğinin giderilmesi, gıda içeriklerinin güvenilirlik ve şeffaflığının sağlanması da çok önemlidir. Helal, iyi tarım, organik tarım ve coğrafi işaret etiketlerinin yaygınlaşması ile birlikte gıda taşıyıcılarıyla ilgili denetimlerin daha etkin yapılması gerekmektedir. Gündeme çok sık gelen gıda enflasyonunun önüne geçmek, talepten ziyade üretim ve pazarlama gibi arz yönlü süreçlerinin iyileştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Tarım ve Orman Bakanlığı başta olmak üzere tarımsal kurumlarla ilgili kanun ve yönetmelikler güncellenmekte, teşkilatlar yeniden yapılanmakta, kurum isimleri yenilenmekte ve yöneticiler değişmekte iken işleyiş, bürokratik anlayış ve merkeziyetçi yapılar aynı kalmaktadır. Bu durum çok merkezileşmiş yönetimlerin yetkilerini aşağı kademelere yeterince dağıtamamasından kaynaklanmaktadır. Sahada çalışandan çok yöneticinin öne çıktığı bir anlayış, kurumların verimli işlemesini engellemektedir. Eğer güç paylaşılabilir, bu gücün paylaşılacağı kişiler

liyakat ve ehliyet sahibi olanlar arasından özenle seçilebilir ve alt-üst arasında karşılıklı güven kurulursa yetki ve sorumluluklar aşağı doğru daha kolay delege edilebilir. Yani sahadaki ziraat mühendisi, veteriner hekim, gıda mühendisi, orman mühendisi ve su ürünleri mühendisi yeterli güç, yetki ve sorumlulukla donatılırsa insanın doğasındaki “Ben başardım” özgüveninin verdiği canlılık ve üretkenlik kurumları çok daha verimli hale getirebilecektir.

Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikaları

Nüfusun artması, makineleşme ve ulaşımın kolaylaşmasıyla 1950’lerde başlayan kırdan kente göç, 1980’lerde gençlerin kırsaldan ayrılmasıyla hızlandı. Yapılan son hesaplamalara göre Türkiye’de kırsal nüfusun oranı yüzde 37’dir. Tarımda istihdam edilen nüfusun değil de kırsalda yaşayan nüfusun artması; kırsal alanda ekonominin canlanmasını, doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasını, şehirlerdeki nüfus baskısının azalmasını ve kırsal alandaki kalkınma politikalarının daha etkin olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla kırsalda yaşam ve iş şartlarını iyileştirerek özellikle gençlerin kırsalda kalmasına zemin hazırlayacak yani kırsalı cazip kılacak kırsal kalkınma politikalarına daha çok ağırlık vermek ve tarımdan çekilen nüfusa da kırsalda istihdam sağlayacak yatırımlar yapmak ve projeler üretmek gerekmektedir.

Türkiye’de ortalama işletme büyüklüğü 5,9 hektara kadar düşerken Kuzey Avrupa ülkelerinde işletme büyüklükleri Türkiye’nin yaklaşık 10 katıdır. Bu parçalanmanın önüne geçmek için 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. Toplulaştırma çalışmaları 1961-2002 arasında sadece 450 bin hektar iken, 2003’ten sonra 2014’e kadar çalışmaları tamamlanan –ancak bir kısmı da devam eden– alan yaklaşık 5 milyon hektardır. Arazi yapısı, sahipliği ve kullanımı ile ilgili miras kanunun ve toplulaştırma politikalarının hem hazırlanmasında hem de sahada uygulamalarında ortaya çıkan eksiklikleri, yanlışları ve yeni durumları ortaya koyacak etki analizleri mutlaka yapılarak bu politika uygulamaları iyileştirilmelidir.

Yöresel ürünler ve turizm birlikteliği ile gerçekleşen bir kırsal kalkınma anlayışına daha çok arazinin kırık, meyilli ve dağlık olması yanında doğal güzelliklerin ve kültürel varlıkların mevcut olduğu bölgelerde rastlanmaktadır. Tarımsal kaynakların ticari tarım için yetersiz olduğu bu bölgelerde yoğun iş gücü kullanıp üretilen az miktardaki yöresel ürünlere değerinden çok daha fazla değer katmak ve tüketim faaliyetini kırsala taşımak yeter ve sürdürülebilir gelir elde etmek için

bir zorunluluk olmaktadır. Yöresel ürünlerin coğrafi işaret etiketi alması yanında markalaşması bu ürünlerin katma değerini artıracak, yeter ve sürdürülebilir gelir daha iyi sağlanabilecektir. Kırsal turizmle beraber yerel faaliyetler çeşitlenmekte, kültür, eğlence ve geleneksel etkinlikler için pazar oluşmakta ve böylece azalan kırsal nüfus sorununun çözümüne de katkı sağlanmış olmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı IPARD ve çok sayıda diğer programlarıyla, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları aracılığıyla ve büyükşehir belediyeleri yatırımlarıyla kırsal alanda iş ve yaşam şartlarını iyileştirmeye katkı vermektedir. Şehirdeki yaşam şartlarına yakın bir standardı sağlayamayan kırsal alan ne genç kızları cezbeder ne de evlenmek için kız bulamayan delikanlıları tutabilir. Dolaşısıyla kırsal alanın iş ve yaşam şartlarının iyileşmesine katkı verecek olan kırsal kalkınma programı, proje, yatırım ve desteklerin sürdürülebilir olması, amacına uygun gerçekleşmesi, atıl kalmayacak şeklide ölçeklendirilmesi ve toplumsal yarar sağlayacak biçimde tasarlanması gereklidir. Ayrıca bu çalışmalar yerel inisiyatifleri harekete geçirmeyi, projeli çalışma alışkanlığı edinmeyi, yerel potansiyelden yararlanmayı ve iyi uygulama örneklerini görünür hale getirerek birbirinden öğrenebilmeyi sağlamalıdır.

Tarımsal girdilerin uygun kullanımı hem gıda güvenliği hem de gıda güvenliği açısından çok önemli olduğundan bitkisel üretimde dönüme motorin, kimyevi gübre ve sertifikalı tohum kullanımı desteği verilmektedir. Düşük faizli yıllık tarımsal krediler son on beş yılda 4,3 milyar TL'den yaklaşık 40 milyar TL'ye ulaşmış ve bu kredilerin dönüş oranları yüzde 40'lardan yaklaşık yüzde 100'e yükselmiştir. Ekonomik sulanabilir 8,5 milyon hektar alanın sulamayı bekleyen 3 milyon hektarı için sulama yatırım ve projelerine hibe ve sıfır faizli kredisi desteği verilmektedir. Gübre ve ilaç desteklerinde gıda güvenliği, sürdürülebilir arazi kullanımı ve çevre dikkate alınmalı, tohumculukta tekelleşme önlenmeli, yerli/yerel tohumlar korunmalı ve geliştirilmeli, devlet tarımsal krediler vermekten çok düzenlenmesinde yer almalı, basınçlı sulama yaygınlaşmalı, alternatif su kaynakları geliştirilmeli, sulama suyu kalitesi izlenmeli, su ücretlendirme politikası yenilenmeli ve su yasası çıkarılmalıdır.

Tarımsal destekler son on beş yılda 1,8 milyar TL'den 12,8 milyar TL'ye yükselerek –reel değer olarak– 2,5 misli artmıştır. Bu destekler içinde hayvancılık destekleri de 83 milyon TL'den yaklaşık 3,8 milyar TL'ye yükselmiştir. Çiftçileri istenen doğrultuda yönlendirebilmek için desteklerin yedi yıl gibi uzun bir süre değişmeden devam etmesi gerekmektedir. Talebi canlandırmak ve düşük gelirliye gıda desteği sağlamak için üretim yanında tüketime de destek verilmelidir. Havza bazlı

desteklerde mukayeseli üstünlük daha çok dikkate alınmalıdır. Tarımda istikrar-sızlığı azaltan risk yönetimi çalışmaları ile tarım sigortaları uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması destek politikalarında öncelikli olmalıdır. Destekler yüksek katma değerli ürünlere ve piyasa için üretim yapan işletmelere yönelik artırılmalıdır. Çiftçilerin desteklerden daha iyi yararlanmaları için sahada onlarla iyi iletişim kurulmalıdır. Ekonomideki büyüme ve arz-talep yönlü etkenler tarımın gelişmesinde çok daha belirleyici olduğundan tarımsal desteklerin etkisini abartmamak, tüm olumlu ve olumsuz gelişmeleri desteklere bağlamamak gerekmektedir.

Çiftçiler, ürünlerine katma değer sağlayan ticari faaliyetlerde yer almalıdır. Gelişmiş ülkelerde üretici birliklerinin tüketici hallerindeki satış oranları yüzde 90'larda iken Avrupa Birliği (AB) ortalamasında yüzde 50, Türkiye'de ise sadece binde 6'dır. Küçük üreticinin rekabet etmesinde önemli bir görev üstlenen üretici birliklerinin yeni hal yasasında yer alması çok önemlidir. Son yıllarda gelişimi hızlanan lisanslı depoculuğun arz-talep dengesizliğinin giderilmesi ve fiyat istikrarının korunmasında önemli rolü olacaktır. Lisanslı depoculuk izni olan şirketlerin azlığı, depoculuk faaliyetlerinde çiftçilerin genelde zarar etmesi, finansman ihtiyacı ve küçük üretim ölçeği gibi öne çıkan sorunlar lisanslı depoculuğu iyileştirme sürecinde dikkate alınmalıdır.

Zorunluluk dışında yeni ziraat fakültelerinin kurulmaması, lisans öğrenci kontenjanlarının her bir program için yirmi beşe çekilmesi, program, müfredat ve ders içeriklerinin ihtiyaçlara göre güncellenmesi, cazip hale getirilmesi ve uluslararasılaşması tarım yükseköğretiminin öncelikleridir. Sahadaki problemlerin üniversitelerde araştırmalara konu edilebilmesi yanında araştırma sonuçlarının da sınıfta ve tarlada eğitim materyali olarak kullanılabilmesi için üniversitelerle Tarım ve Orman Bakanlığı iş birliği yaparak tarımsal eğitim, araştırma ve yayım ilişkisini güçlendirmelidir. Güçlü ziraat fakültelerine sahip üniversiteler veteriner, su ürünleri ve orman fakültelerini de dâhil ederek –Afrika ülkeleri başta olmak üzere– tarım öğretimine talebin yüksek olduğu ülkelerde butik tarım üniversiteleri açmalıdır. Tarım yükseköğretiminde eğitim; öğrenci odaklı, kampüs dışında online ve iş yeri eğitimine ağırlık veren, kritik düşünebilme, problem çözebilme ve girişimci olabilme becerileriyle donatan, kendini eğitebilme, grup çalışması yapabilme ve liderlik edebilme gibi yetkinliklerle hayat boyu öğrenme anlayışını kazandıran bir yapıda olmalıdır.

Türkiye'nin gelecek elli yılı, yani 2023, 2053 ve 2071 vizyonları için yenilenebilir su kaynaklarının kıtlığı yanında su kirliliği, tarım arazileri erozyonu, bitki besin maddelerinde azalma, tuzlanma ve şehirleşme nedeniyle bozulma tarımsal

araştırmaların öncelikli konuları olmalıdır. Verim açığını giderme, tarladan çatala gıda güvenliği, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve tarımsal bilgi konuları bilim ve teknolojinin gündeminde yer almalıdır. Bu amaçlarla yapılacak kaliteli araştırmalara gereği kadar kaynak ayırmak Türkiye'nin önündeki elli yılın hedeflerine ulaşması açısından elzemdir. Üniversitelerdeki akademik birikim ile Bakanlığa bağlı araştırma enstitülerinin kaynakları TÜBİTAK'ın ve özel sektörün de katkılarıyla bir araya getirilerek büyük, öncelikli alanlara yönelmiş problemlere ve çözüm odaklı araştırma projelerine ağırlık verilerek yeni bilgilerin üretilmesi ve yayılması gerekmektedir.

Çiftçi eğitiminde giderek yaygınlaşan “interaktif yenilik” yaklaşımında eğitmen, yayımcı ve araştırmacıların yanında çiftçiler, kurumlar, politika yapımcıları, uzmanlar, girdi tedarikinde ve gıda sektöründeki firmaların temsilcileri birbiriyle iletişim halindedir. Bu yaklaşımdan hareketle Türkiye'deki mevcut sistemin daha iyi çalışması için çiftçi eğitiminde eğiticilerin eğitimi, problem odaklılık, doğru zamanlama, güncel ve uygun materyal, devamlılık, iyi uygulamaların görünürlüğü, projeli çalışma, teknik destek, yerel yönetim ve paydaş desteği, üniversite-bakanlık iş birliği, katılımcılık, interaktiflik ve yenilikçilik kaçınılmazdır.

Türkiye'nin tarımsal ihracatı son on beş yılda yaklaşık 4,4 misli artarak 2016 ve 2017 rakamlarına göre 20 milyar dolar, ithalatı ise 5,4 misli artarak 15 milyar doların üzerine yükselmiştir. İhracat kalemlerinde meyve ve sebze yüzde 45 ile ilk sırada, hububat ve ürünleri ikinci sırada yer alırken ithalatı ise hububat ve ürünleri ilk, yağlı tohumlar ikinci sıradadır. Uluslararası tarım ticaretinde katma değeri yüksek ürünlere ağırlık verilmesi, geleneksel ihraç ürünlerinde organik tarımın yaygınlaştırılmasıyla gıda güvenliği yüksek ürün imajı oluşturulması, uluslararası piyasa çeşitliliği ve büyüklüğünün artırılması, kalite standartlarının yükseltilmesi ve dış piyasaya ürün temininde devamlılığın sağlanması gerekmektedir. Temel stratejik gıdalarda kendine yeterlilik güvenlik meselesi olsa da, bu anlayışı tüm ürünlere yaymak yerine mukayeseli üstünlüğün bulunduğu ürünlerin ticaretine ağırlık verilmelidir.

Türkiye-AB ilişkilerinde yaklaşım üyeli sürecinin sağladığı imkânlardan en iyi şekilde yararlanarak yapısal ve ekonomik problemleri çözmek olmalıdır. Özellikle IPARD hibelerinden azami ölçüde ve etkin bir şekilde yararlanarak kırsal kalkınma politikalarına ağırlık vermek, Türkiye tarımının gelişmesi açısından önemlidir. Gümrük Birliği'nin güncellenmesiyle anlaşmaya konu ürün yelpazesinin tarım, hizmetler, sanayi ve kamu alımları alanlarını kapsayacak şekilde genişlemesi ve AB'nin üçüncü ülkelerle imzalayacağı serbest ticaret anlaşmalarında

(STA) Türkiye'nin mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'nin en önemli pazarı olan AB ile üyelik müzakere sürecini doğru yürütmek, süreçte sağlanan fırsatlardan azami ölçüde yararlanmak, mevcut politika araçlarını güncellemek, ihtiyaç duyulacak yeni politikaları geliştirmek ve gerekirse derogasyon taleplerinde bulunup rekabet gücünü artırarak ticari ilişkileri büyütme, geliştirmek ve güçlendirmek esas olmalıdır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) devam eden ve henüz sonuçlanmayan Doha müzakereleriyle oluşan iç destekler, pazara giriş ve ihracat teşvikleri başlıkları altındaki yükümlülükler açısından Türkiye'yi çok fazla zora sokacak bağlayıcı bir durum söz konusu değildir. Olsa bile bu durum kolayca aşılabılır. DTÖ'nün uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi genel amacı doğrultusunda Türkiye var olan avantajlarını kullanarak rekabet edebilir bir üretimi ve ticareti tesis etmeyi hedeflemelidir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye uluslararası ticaret çıkarları doğrultusunda verdiği destekleri DTÖ yükümlülüklerine uyarlamalı ve ayrıcalıklardan sonuna kadar yararlanmalıdır.

Gıda güvenliği açısından önemi gittikçe artan alternatif tarım uygulamalarının üç temel sürükleyicisi olan piyasanın istekleri, hükümet teşvikleri ve üretici inisiyatiflerini geliştiren politikalar çok yönlü bir şekilde hayata geçirilerek bu uygulamaların yaygınlaştırılması hızlanmalıdır. Diğer taraftan şehirlerde hobi bahçelerinin yaygınlaşması, ev yanında küçük sebze bahçelerinin ihdası ve doğrudan tüketiciyle temas kuran küçük çiftçi pazarlarının artırılması gıda güvenliği açısından önemlidir. Ayrıca bitki-hayvan sağlığı ve gıda denetimleri doğru yapılmalı, sağlıklı nesiller için et-süt gibi temel gıda tüketimleri düşük gelirli lehine desteklenmeli, gıdalara yönelik bilgi kirliliği giderilmeli ve helal gıda, gıda içeriği ve raf ömrü uygulamaları iyileştirilmelidir.

Doğal Kaynaklar, Ormancılık ve Çevre Politikaları

Tarım dışı arazi kullanımlarında geri dönüşümün zor olmasından dolayı kararlar çok dikkatli verilmelidir. Küresel ısınmanın bir sonucu olarak kıtlaşan suyun korunması ve etkin kullanımı özellikle tarımsal sulamada bir zorunluluktur. Havanın endüstriyel işlemler ve artıkları yok etmede kullanımı da tarımı olumsuz etkilemektedir. Tüm canlıların yaşamında olduğu gibi arazi, su ve havanın alternatif kullanımları tarımsal üretimde negatif etki yaratacağından bu kaynakların kullanımlarının uzun dönemde kazancı optimum yapacak şekilde sürdürülebilir olması, gelecek nesilleri düşünen toplumlar için önemlidir.

Tüm ormancılık faaliyetleri ve fonksiyonları açısından son yıllardaki ormancılık politikalarının sonuçları değerlendirildiğinde genelde olumlu gelişmelerin olduğu, ancak bu sonuçların hedeflenen seviyelere ulaşmadığı, bazı gelişmelerin genel eğilimlerin sonucu olarak ortaya çıktığı ve bazı iyileşme göstergelerinin de verilerin temin edilişle ilgisinin bulunduğu ifade edilmektedir. Kamunun gündeminde olan ve toplumun ikna edilmesi gereken en önemli konulardan biri ormanların amaç dışı kullanımıdır. Diğer bir mesele de orman alanlarının korunması adına orman altında ve etrafında bulunan mera, arazi ve otların kullanımdan uzak tutularak israf edilmesidir. İşte bu noktada tarımsal ormancılık gündeme gelmektedir.

Tarımsal ormancılık aynı arazi üzerinde aynı zamanda veya birbirini takip edecek şekilde ormancılık, bitkisel üretim ve hayvancılığın birleştirilerek kombine arazi kullanımını sağlayan, arazi verimliliğini artıran ve sürdürülebilirliği mümkün kılan bir arazi kullanım şeklidir. Çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünün de bir parçasıdır. Ormanlardaki meraların ağaç ve çalı gibi orman ürünlerine zarar vermeden kullanılması Türkiye'nin doğal bitkisel ve hayvansal üretimine önemli katkılar vereceğinden sürdürülebilir kaynak kullanımı, yoksul yanlısı kalkınma ve gıda güvenliğiyle uyumlu tarımsal ormancılığın daha çok gündeme gelmesi ve uygulamasının yaygınlaşması çok yararlı olacaktır.

Bireysel olarak faaliyet gösteren ve sadece fayda/kâr amacı güden fertlerin ve/veya firmaların faaliyetlerini kısıtlayan, bazı şartlara bağlayan veya tamamen yapılmasını engelleyen müdahaleler çevre politikalarıdır. Kimyasal gübre ve ilaçların kullanımı, sulama, mekanizasyon ve ıslah çalışmaları gibi yoğun girdi kullanımları tarımsal üretimde önemli artışlara yol açarken diğer yandan tarımsal üretim kaynaklı çevre sorunlarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Organik tarım, iyi tarım uygulamaları ve tarımsal alanların korunmasına yönelik destekler gibi çevresel politika araçlarını iyileştirmek, ihtiyaca binaen yeni ve daha etkin olanlarını devreye sokarak yaygınlaştırmak gerekmektedir.

GİRİŞ

İnsanın varoluşuyla başlayan ziraatın –yaygın ifade edilme biçimiyle– tarımın çok çeşitli tanımları vardır. Toprağı ve tohumu kullanarak insanoğlunun zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan canlı materyal, yani bitkisel ve hayvansal ürünler üretmesi ve gıdaya dönüştürmesi faaliyetlerine tarım denmektedir. Dolayısıyla tarımsal faaliyetin üç temel alanı bulunmaktadır: bitkisel üretim, hayvansal üretim ve üretilenleri işleme. Ancak günümüzde işleme faaliyetleri çoğunlukla çiftlik dışında çok hızlı büyüyen gıda sektöründe yapılmaktadır. Ayrıca ham ve işlenmiş tarım ürünlerini tüketiciye ulaştıran aracı sektörler vardır. Tarıma dayalı bu sektörler tarımsal üretimin değerinden daha büyük bir katma değer oluşturmaktadır.

Günümüzde tarım kavramı, tarımsal faaliyet şekilleri, kullanılan teknolojiler ve dolayısıyla tarıma bakış açıları hızlı bir şekilde değişmektedir. Özellikle verimlilik artışında mekanik ve kimyasal teknolojilerin yerini yavaş yavaş biyolojik teknoloji almaktadır. Tarımın tanımında “tohumu ve toprağı kullanarak” denilmesine rağmen şimdilerde topraksız ve hatta tohumusuz bitkisel üretim yapılabilmektedir. Tarımsal üretimde topraktan çok su ve güneş enerjisi öne çıkmakta, üretim yatay değil dikey olarak büyüebilmektedir. Aile işletmeciliği hala önemini korumasına rağmen ticari işletmeler ve profesyonel işletmecilik anlayışları –özellikle kitlesel üretim anlamında– artmaktadır. Diğer taraftan sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma anlayışı, çiftlikten çatala gıda güvenliği (*food safety*),¹

1. Gıda güvenliği (*food safety*) kavramı bazı Türkçe kaynaklarda gıda güvenilirliği şeklinde de ifade edilmektedir. İçerik açısından sağlığa uygun yani kaliteli ve güvenilen gıdaların üretimi anlamı taşımaktadır.

iyi tarım uygulamaları, ekolojik ve organik tarım yaklaşımları ve biyoenerji için bitkisel üretime yönelim gündemde daha çok yer almaktadır.

GÖRSEL 1. GELENEKSEL TARIM

Bu eğilimler dünyadaki tarımsal faaliyet yaklaşımlarının çeşitlenmesine neden olmaktadır. Yeni Zelanda'da kivi, avokado ve mısır üreten üç kişilik bir aile işletmesi sadece işletmecilik kararları olarak profesyonel firmalara işlerini yaptırmaktadır. Suudi Arabistan'da büyük bir holding 85 bin sağmal ineğe sahip sütçülük işletmesinde dünyanın her yerinden en iyi uzmanları çalıştırarak günde dört sağımla çölün ortasında günlük ortalama 41 litre süt üretebilmektedir. Japonya'da çiftçiler toprak kıtlığı nedeniyle su üzerinde vejetatif üreme yöntemi ile tohumlu bitkisel üretim yapabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) soya fasulyesi ve mısır üreten bir çiftçi telefonla veya internet üzerinden vadeli işlem piyasalarında henüz üretilmemiş ürününü satabilmektedir. Finlandiya'da bir süt üreticisi, sağım ihtiyacı hisseden ineklerin kendiliğinden makineye girip sağıldığı otomatik sistemi kuracak kadar hayvanların refahını düşünebilmektedir.²

2. Fahri Yavuz, "Tarıma Farklı Bir Bakış", *Pusulula*, 21 Haziran 2017.

Diğer taraftan Türkiye’de farklı iklimlerin imkân verdiği ürün çeşitliliği, önemli gen kaynaklarını ve kadim tarım kültürünü bünyesinde bulunduran tarımsal birikim, artan nüfus ve gelirden dolayı yüksek iç talebin sağladığı piyasa canlılığı ve ithalata bağlı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakınlık avantajlarına sahip bir tarım potansiyeli mevcuttur. Türkiye’nin farklı iklimlere sahip olmasından kaynaklanan ürün çeşitliliği tarımsal üretimde riski azaltmakta, kendine yeterliliğe imkân vermekte ve ülke içi ticareti geliştirmektedir. Anadolu’daki önemli gen kaynaklarının varlığı ve kadim tarım kültürü tarımın sağlam kaynak ve birikimlere dayanmasına imkân vermektedir. Nüfus ve kişi başına gelirdeki artış ile yükselen turizm hareketliliğinin tarımsal ürünlere yönelik sağladığı artan talep tarım sektöründe önemli canlılığa neden olmaktadır. Afrika ve Ortadoğu’daki ülkeler başta olmak üzere ithalata bağlı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakınlık Türkiye tarımına yüksek dış satım potansiyeli sağlamaktadır. Ayrıca toplumun istisnasız her kesiminin yaşamsal ihtiyacını karşılayan gıda maddelerini temin eden tarım sektörüne yönelik farkındalık gittikçe artmaktadır.

Dünya tarımındaki kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik eğilimleri, tarımda kullanımı gittikçe yaygınlaşan ileri teknoloji ve organizasyonlar, gıda güvenliğine daha duyarlı hale gelen tüketici tercihleri yanında Türkiye’nin belirtilen avantajlarına dayalı tarımsal potansiyelini doğru bir şekilde okuyarak çok yönlü bir anlayışla tarım sektörüne yeniden bakmak gerekmektedir.

KONU/PROBLEM

Türkiye tarımda sahip olduğu önemli avantajlara rağmen henüz bitkisel ve hayvansal üretimde gıda güvencesi (*food security*)³ açısından arzu edilen verimlilik düzeyine ulaşamamıştır. Tarladan çatala/sofraya⁴ gıda güvenliği konusunda önemli sorunlar çözülmeyi beklemektedir. Kırsal alanlar yaşam ve iş şartları açısından yeterince cazip hale getirilemediğinden genç ve kalifiye nüfus hala kırsalı terk etmektedir. Ayrıca tarımdaki problemlerin çözümünde daha çok tarımsal teknik ve teknolojilerin kullanılmasına yoğunlaşmış, problemlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması sağlanamamıştır. Tüm bu problemlerin sonucu olarak ülke nüfusunun beslenmesini karşılamada özellikle hayvansal ürünlerin tüketimi-

3. Gıda güvencesi (*food security*) kavramı bazı Türkçe kaynaklarda gıda güvenliği şeklinde de ifade edilmektedir. Gıda miktarı olarak ihtiyacı giderecek miktarda yeterliliği, halkın beslenmesini garanti eden miktara karşılık gelmektedir.

4. “Tarladan çatala/sofraya” (*farm to fork/table*) kavramı gıda güvenliğini vurgulamak için kullanılmaktadır. Tarımsal ürünün üretimden işlenmesine, ambalajlanmasından depolanmasına ve satışından tüketimine kadar geçen süreçte yani ürünün A’dan Z’ye tüm sürecini tanımlayan bir yaklaşımdır.

minde açık olması yanında tarımsal dış satımda mevcut potansiyelin altında bir performans söz konusudur.

Tarım sektöründeki gelişmelere ve başarılı uygulamalara rağmen verim açığının (*yield gap*)⁵ bazı üretim alanlarında az, bazılarında ise çok olduğu görülmektedir. Ancak çoğu üretim alanında verim açığının yeterince giderilemediği de ortadadır. Gıda güvenliği de dikkate alınarak ıslah yoluyla, ileri teknoloji kullanımıyla, ihtiyaç duyulan girdilerin optimum düzeyde kullanılmasıyla ve ileri organizasyonlarla –yani en iyi şartlarda– varılabilecek verime henüz yaklaşamamıştır. Türkiye tarımının en önemli problemlerinden biri olan verim açığında alacağı çok mesafe vardır ve bu açık, giderilme çabalarıyla fırsata dönüştürülebilir.

Gıda güvenliği ile ilgili uygulamalarda da önemli sorunlar çözüm beklemektedir. Zaman zaman gıda güvenliği meselesi abartılarak ülkenin gündemine gelmektedir. Verimliliği artırmak için ölçsüz yapılan kimyasal gübreleme, hastalık ve zararlılarla mücadelede uzun vadeli düşünülmeden kullanılan kimyasal ilaçlar hem maliyetleri yükseltmekte hem de toprağın yapısını ve ekolojik dengeyi bozmaktadır. Böylece üretimde verimlilik ve tarımda sürdürülebilirlik açısından tehdit oluşmaktadır. Bu gidişatın önüne geçmek için dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gittikçe yaygınlaşan iyi tarım uygulamaları, doğal/ekolojik ve organik tarım gibi alternatif yöntemler –bu konuda ileri seviyelerdeki ülkelerle kıyaslandığında– yeterince yaygınlaşmamış, sınırlı kalmış ve henüz sürdürülebilir hale gelmemiştir.

Bütün tarımsal ve kırsal zorlukların giderilmesindeki başarı, altyapıdaki yetersizlik ve aksaklıkların giderilmesine yani kırsal alanın yaşama ve iş yapma açısından daha cazip hale getirilmesine bağlıdır. Dünyada gittikçe öne çıkan kırsal kalkınma politikalarıyla sadece tarımla iştigal edenler için değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde bile yüzde 30'lara ulaşan kırsal nüfusun iş ve yaşam şartlarını iyileştirerek hem tarıma genç nüfusu çekmek hem de şehirlerde yoğunlaşan nüfus baskısını azaltmak amaçlanmaktadır. Türkiye’de de bu yönde mesafeler alınmasına rağmen söz konusu politikalar cılız kalmakta, kırsal alanların iş ve yaşam şartları kentle yarışır düzeye getirilememektedir. Köye ulaşan ve köy içi yolların, konut ve yaşam alanlarının ve kırsaldaki sosyal, kültürel ve ekonomik imkânların geliştirilmesi için çok daha fazla mesafe katedilmesi gerekmektedir. Ayrıca kırsal alanlarda çevrenin, maddi ve manevi kültürün, gen kaynaklarının ve yöresel ürünlerin korunması, yaşatılması anlamında da ciddi çabalara ihtiyaç vardır.

5. Verim açığı (*yield gap*) ideal şartlarda birim alan ve hayvandan alınabilecek verim ile mevcut verim arasındaki farktır.

Her ne kadar hızlı gelişen ve sürekli yenilenen teknolojilerin üreticiye ulaştırılması verimliliği artırmanın temel şartlarından olsa da, tarımın teknik meselelerinin çözümünde de bütün güçlükler sosyopolitik, sosyoekonomik ve doğrudan doğruya ekonomik problemler üzerinde düğümlenmektedir.⁶ Günümüzde de tarımın sosyal, politik ve ekonomik problemleri teknik sorunların önüne geçmektedir. Kırsalda yaşam ve iş şartları iyi bir statüye kavuşturulmadan, tarım destekleri çiftlik düzeyinde karşılık bulmadan ve tarımsal ürünler için değer fiyat ve pazar emniyeti sağlanmadan üretime yönelik teknolojik iyileştirmeler sağlanamayacaktır. Bunların yanında kırsaldakilerin ve tarımsal üretim yapanların maddi ve manevi gücünü harekete geçirecek sistemler geliştirmeden kırsal kalkınma ve tarımsal büyümenin istenen noktaya taşınamayacağı aşîkârdır. Dolayısıyla tarım sektörünün problemlerine bütüncül bir yaklaşımla çok yönlü bakmak gerekmektedir.

KONUNUN/PROBLEMİN ÖNEMİ

Tarımın ve dolayısıyla sektörü geliştirecek politikaların önemi, toplumun beslenmesi gibi zorunlu bir ihtiyaca cevap vermesinden kaynaklanmaktadır. Hububatın depolanarak kıt zamanlarda halka dağıtıldığını ifade eden Yusuf Suresi'ndeki Kur'an ayetleri ve devletlerin varlığının sahip olunan gıda stokunun ne kadar yıl yetebileceğine bağlı olduğunu anlatan Konfüçyüs'ün sözleri geçmişte tarımın önemine işaret eden örneklerdir. Günümüzde ise bir taraftan dünyanın birçok ülkesindeki açlık ve yoksulluk diğer taraftan dünyanın en zengin ülkelerinde bile –örneğin Katar'da ambargo nedeniyle– yaşanan gıda krizi tarımın yani gıda üretiminin ve dolayısıyla tarım sektörüne yönelik politikaların doğru kurgulanmasının önemini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu önem, hızla artan dünya nüfusuna karşın sabit olan tarımsal üretim kaynakları nedeniyle gelecekte daha da artacaktır.

Türkiye'de tarım sektörü halkın beslenme ihtiyacının yanında iş gücünün yüzde 20'sinin istihdam edildiği, milli gelirin yüzde 6,3'ünün üretildiği, tarıma dayalı sanayinin ham maddesinin sağlandığı bir sektör olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Ayrıca ihracat gelirlerine katkı sunmakta, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasında önemli bir rol üstlenmektedir.⁷ Diğer taraftan tarımsal faaliyetin yapıldığı kırsal alanlarda nüfusun hala yüzde 37'sinin yaşaması da tarı-

6. Lütfü Ülkümen, *Tatbiki Bir Görüşle Ziraat Politikamız: Ana Hatlarıyla Zirai Reform/Zirai Organizasyon*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1966) s. 158.

7. Tayyar Ayyıldız, *Tarım Politikası: Genel Politikalar ve Türkiye'de Durum*, (Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum: 1983).

mın ve tarımsal faaliyetlerin Türkiye'nin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tarımın önemine yönelik toplumsal farkındalık gencinden yaşlısına tüm kesimlerde oluşturulmalıdır.

Dünya ülkeleri arasındaki gelişmişlik farkı bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynak zenginliklerinden ziyade doğru ve disiplinli ekonomi politikaları üretmelerinden ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Tarım politikaları da bu ekonomik politikalar kapsamında değerlendirildiğinde, konunun önemi net olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik gelişmişliğin tarımı olumlu yönde etkilediği ve gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin aynı zamanda gelişmiş tarım sektörüne de sahip olduğu açıktır. Dünyada ekonomisi gelişmiş ancak tarımı geri kalmış veya tarımı geliştiği halde ekonomisi geri kalmış bir ülke pek gösterilemez. Ekonomik gelişmişlik ve hızlı ekonomik büyüme, Türkiye gibi tarım dışı sektörlerin payının yüzde 93'e ulaştığı bir ülkede tarım ürünlerine yönelik iç talebi artıracak gelişmiş kurumlara sahip olmayı sağlayacak üretim ve pazarlama için ileri altyapılar kuracak ve dolayısıyla tarım sektörünü peşinden sürükleyen yani büyüten bir role sahip olacaktır. Bu nedenle, tarım sektörünün gelişmesinde tarım politikalarının ne kadar etki oluşturabileceği değerlendirilirken ekonomik gelişmişliğin ve büyümenin tarım sektörüne tesiri de dikkate alınmalıdır. Tüm başarı ve başarısızlıkları tarım politikalarına ve desteklere bağlayan anlayıştan uzaklaşıp tarımın problemlerine daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir.

ÇALIŞMANIN AMAÇLARI

Bu çalışmada, Türkiye tarım sektörünün problemlerine çok yönlü ve çok çözümlü bir perspektifle bakılmaktadır. Tarım sektöründe belirlenen hedeflere ulaşmak için geliştirilen tarım politikalarını irdelemek ve bu politikalarla ilgili problemlere yönelik doğru bakış açıları ve çözüm önerileri üretmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ele alınan alt amaçlar ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Türkiye tarım sektörünü dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler ışığında bitkisel üretim, hayvancılık, gıda sektörü ve tarımsal kurumlar açısından incelemek.
- Tarım sektörünü "2023 vizyonu" hedeflerine ulaştıracak tarım politikalarının nasıl şekillenmesi gerektiğini ortaya koymak.
- Tarımı etkileyen ve tarımdan etkilenen doğal kaynaklar, orman-ormancılık ve çevre politikalarını en sağlıklı ve verimli etkileşim yolları doğrultusunda irdeleyerek öneriler sunmak.

Çalışmanın ikinci bölümünde, seçilen bazı verilerle Türkiye tarımının dünya-daki durumuna, küresel gelişmeler doğrultusunda pozisyonuna ve bunlardan hareketle nerede olması gerektiğine karşılaştırmalı muhakemelerle ışık tutulmuştur.

Üçüncü bölümde, Türkiye tarımının bitkisel üretim, hayvansal üretim, gıda sektörü ve tarımsal kurumlar başlıkları altında durum tespiti yapılarak tarım politikalarının değerlendirilmesine zemin hazırlanmıştır.

Raporun dördüncü bölümünde tarım politikaları aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

- Kırsal nüfus, yapı, turizm ve kalkınma politikaları
- Girdi, sulama ve kredi politikaları
- Fiyat, destekleme ve pazarlama politikaları
- Tarımsal eğitim, araştırma ve yayım politikaları
- Tarımsal dış ticaret, AB ve DTÖ politikaları
- Gıda güvenliği ve tüketim politikaları

Bu başlıklar altında ele alınan tarım politikalarına doğru bir yaklaşımla bakmak, yürürlükteki politikaların değerlendirmesini yapmak, iyileştirme amaçlı önerileri sunmak ve gerekiyorsa yeni politika alternatifleri önermek çerçevesinde incelenmiştir.

Beşinci bölümde doğal kaynaklar ve çevre politikaları, kaynakların tarımda etkin ve sürdürülebilir kullanımı, tarımsal faaliyetler sırasında çevrenin korunması, özellikle tarımsal ormancılık yoluyla orman kaynaklarından yararlanılması amaçları doğrultusunda irdelenmiş ve bu politikalara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Son bölümde ise yapılan değerlendirmeler ışığında öne çıkan sonuçlar verilerek Türkiye'de daha sağlıklı bir tarım politikası izlenmesine yönelik öneriler, yeni bir bakış açısıyla bu sonuçlara dayalı olarak sunulmuştur.

DÜNYA TARIMI VE TÜRKİYE

Türkiye'nin tarımsal üretim değeri, değişik hesaplamalara göre dünya tarımsal üretim değerinin yüzde 3'ü ile yüzde 6'sı arasında değişmektedir. Tarımsal üretim değerinin gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYH) payının gelişmiş ülkelerde daha düşük olduğu ve yıllar itibarıyla da bu oranın gittikçe azaldığı görülmektedir.⁸ Türkiye'de de benzer şekilde tarımsal üretim değerinin GSYH'deki payı gerek sanayi gerekse de hizmet sektörünün daha hızlı büyümesiyle son çeyrek asırda yüzde 15,4'ten yüzde 6,3'e düşmüştür. Tarım sektörü, azalan payına rağmen günümüzde artan nüfus ve şehirleşme ile birlikte stratejik bir sektör olmaya devam etmektedir.

Tablo 1'de tarımsal üretim değeri açısından dünyanın en büyük 10 tarım üreticisi ülke yer almaktadır. Resmi söylemlerde Japonya, Rusya ve Pakistan'ın önünde yedinci sırada yer aldığı ifade edilse de 2017 verilerine göre 51,7 milyar dolar tarımsal üretim değeri ile Türkiye onuncu sırada yer almaktadır. Türkiye'nin 2023 vizyonunda beşinci sıraya çıkması hedeflenmektedir. Bu durum sıralamadaki ülkelerin yerini koruması durumunda çok büyük bir performansla Nijerya ve Brezilya'nın önüne geçmesi anlamına gelmektedir. Tarımda istihdam edilenlerin sayısının düşüklüğü ve istihdam edilen kişi başına gelirin büyüklüğü açısından Türkiye tarım sektörü dördüncü sıraya yükselmektedir. Ayrıca tarımın toplam istihdamdaki ve GSYH'deki payının düşüklüğü açısından Türkiye, on ülke arasında altıncı sırada bulunmaktadır. Tüm bu göstergeler Türkiye tarımının beşinci sıra hedefine yaklaşabileceği yönünde olumlu sinyaller vermektedir.

8. "Agriculture, Value Added (% of GDP)", Dünya Bankası.

**TABLO 1. TARIMSAL ÜRETİM DEĞERİ VE İSTİHDAMDA
DÜNYA ÜLKELERİ SIRALAMASI (2017)**

Tarımsal Üretim Sıralaması	Tarımsal Üretim Değeri (Milyar Dolar)	Tarımsal İstihdam (Milyon Kişi)	Kişi Başı Tarımsal Üretim (ABD Doları)	Tarımsal İstihdam (Yüzde)	Tarımın GSYH'deki Payı (Yüzde)
Çin	968,6	132,1	7,332	17,5	7,9
Hindistan	401,3	214,2	1,873	42,7	15,4
ABD	175,4	2,5	70,160	1,6	0,9
Endonezya	133,4	37,3	3,576	31,1	13,1
Brezilya	93,8	9,3	10,086	10,3	4,5
Nijerya	78,3	17,9	4,374	36,5	20,8
Pakistan	69,7	27,5	2,534	42,0	22,8
Rusya	63,3	4,8	13,187	6,7	4,0
Japonya	53,6	1,6	33,500	3,5	1,1
Türkiye	51,7	5,5	9,400	19,3	6,3

Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası ve CIA

Tarımsal üretimde birim alan ve hayvan başına verim tarım sektörünün gelişmişliğinin önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla seçilmiş bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle bu verimlerin kıyaslanması, Türkiye tarımının dünyadaki yerini anlamak açısından önemlidir. Tablo 2’de temel bitkisel ürünlerden buğday, mısır, ayçiçeği ve şeker pancarının dekara verimi ile hayvansal ürünlerden et ve süt üretiminde hayvan başına verim karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye’de –hayvansal ürünlerde daha belirgin olmak üzere– birim alan ve hayvan başına verimlilik gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Mısır ve ayçiçeğinde dekara verimi yüksek olan ülkelere yaklaşan Türkiye, şeker pancarında dekara verimi iyi durumda olan ülkeleri biraz geriden takip etmektedir. Önemli bir buğday üreticisi olan Türkiye’nin dekara buğday verimi Rusya hariç tüm ülkelerin ve özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin çok gerisinde yer almaktadır. Sığır başına et veriminde Kuzey Avrupa ülkelerine yaklaşan Türkiye, inek başına süt veriminde Rusya dâhil Avrupa ülkeleri ve özellikle ABD’nin çok gerisinde yer almaktadır. Tüm bu karşılaştırmalı değerlendirmeler bitkisel üretimde buğday, hayvansal üretimde ise süt başta olmak üzere hem bitkisel hem de hayvansal üretimde verim açığını kapatma çabalarının devam etmesi gerektiğini göstermektedir.

TABLO 2. SEÇİLMİŞ BİTKİSEL VE HAYVANSAL ÜRÜNLERDE VERİM KARŞILAŞTIRMASI (2017)

Ürün /Ülkeler	Buğday Kg/Da	Mısır Kg/Da	Arpa Kg/Da	Ayçiçeği Kg/Da	Şeker Pancarı Kg/Da	Sığır Eti Kg/Baş	İnek Sütü Kg/Baş	Koyun Eti Kg/Baş	Koyun Sütü Kg/Baş
Birleşik Krallık	827	---	609	---	8.034	328	8.042	20	---
Almanya	764	1052	693	220	8.374	320	7.779	29	---
İtalya	385	936	392	212	6.461	185	6.355	11	80
Fransa	675	874	631	275	8.863	310	6.772	18	220
İspanya	234	1131	222	116	8.979	269	8.570	12	226
ABD	311	1108	390	180	7.107	362	10.457	30	---
Brezilya	228	561	246	173	---	246	1.963	16	---
Çin	548	610	405	285	5.393	100	2.561	16	27
Rusya	312	489	262	144	4.420	201	4.389	18	17
Y. Zelanda	986	1005	709	---	---	146	4.237	19	---
Türkiye	280	925	293	252	6.147	218	3.143	16	76

Kaynak: FAO, www.fao.org/faostat/en/#data/QL, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2018).

Koyun etinde hayvan başına verimde ülkeler arasında çok fark bulunmadığı, olan farklılığın da daha çok ülkelerin kendine has ırklarından kaynaklandığı söylenebilir. Ülkelerin büyük bir kısmında üretilmeyen koyun sütü verimliliği açısından –yüksek verimli ırklar nedeniyle Fransa ve İspanya hariç tutulursa– Türkiye, orta sıralarda yer almaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta verim açığı yönünden ülkeler arası kıyaslanmanın çok doğru olmayacağı rakamlardan da görülmektedir. Buğday ve mısır veriminde seçilen ülkeler arasında ilk sırada yer alan Yeni Zelanda'da hayvan başına verimliliğin nispeten düşük olmasına rağmen et ve süt ticaretinde en rekabetçi ülkelerden biri olması düşük maliyetli et ve süt üretebilme avantajını kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu veriler hayvansal üretimde sadece hayvan başına verimin değil, aynı zamanda düşük maliyetli üretim sistemleri geliştirmenin de ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

MEVCUT DURUM VE SORUNLAR

Büyüyen küresel nüfus için gıda üretiminin kısıtları yüzyıllardan beri bir tartışma ve endişe kaynağıdır. Milattan sonra üçüncü yüzyılda bile Tertullian⁹ konuyu insanların gündemine taşımıştır. Malthus'tan¹⁰ sonra 18. yüzyılın sonlarında ve yakın zamanda Paul Ehrlich'in¹¹ *Nüfus Bombardımanı* ile tartışma hız kazanmıştır. Hâlbuki gıda üretimi boyutundan meseleye bakıldığında tarımda önce mekanik, sonra kimyasal ve son zamanlarda daha çok biyolojik teknoloji kullanılması nüfustan daha hızlı artışı sağlamakla kalmamış, kişi başına gıda tüketiminin de artmasına neden olmuştur. Üretimdeki bu teknolojik gelişmelere paralel olarak tarımsal işletme yönetiminde uydu desteği ile akıllı üretim ve siber sistemlere doğru giden bir süreç yaşanmaktadır. Akıllı teknolojiler ve tarım 4.0 sürecinde yaşanan gelişmeler maliyetlerin azaltılması yanında verimlilik ve kalitenin artırılmasında önemli fırsatlar sunmaktadır.

Dünya nüfusu 1970-2010 yılları arasındaki kırk yılda 3,2 milyar artarak 6,9 milyara çıkmıştır. Nüfusun 2010-2050 arasındaki kırk yılda ise sadece 2,15 milyar artarak 9,15 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Nüfus artış hızındaki bu düşüşün geçmişe göre tarımsal üretimdeki artış hızını da azaltacağı öngörülmektedir. Ancak kişi başına gelirin önümüzdeki kırk yıl içinde 1,8 misli artacağı öngörüsü de dikkate alınırsa gıda ile birlikte hayvan yemi ve bunların üretiminde kullanılan arazi ve su kaynaklarına olan ihtiyacın artacağı açıktır.¹²

Son zamanlarda biyodizel ve etenol gibi biyoyakıtların üretiminde ABD'de mısır, Brezilya'da şeker kamışı ve Avrupa'da bitkisel yağlar ve hububatların kullanımını her ne kadar üreticilere kazanç sağladığı şeklinde değerlendirilse de düşük gelirli tüketicilerin zarar görmesinde yıkıcı bir güç olacağı gözden kaçırılmaktadır. Diğer taraftan kişi başına düşük gıda tüketimi yanında yüksek nüfus artışına sahip özellikle yarı kurak tarım ağırlıklı ve ithalat kapasitesi çok sınırlı birçok Afrika ülkesinde gıda güvencesini geliştirmede ciddi kısıtlar söz konusu olabilecektir. Bir tarafta yakıt üretiminde kullanılan bitkilerin üretimi için tarımsal kaynaklar talep edilirken diğer tarafta gıda güvencesinin tehlikede olması, sürdürülebilir tarım anlayışının yaygınlaşarak kaynakların dengeli kullanımını gündeme taşımaktadır.

9. Hristiyan din bilimcisi Tertullian (MS 160-220).

10. Ekonomist Thomas Robert Malthus (1766-1834).

11. Tıp Bilgini Paul Ehrlich (1854-1915).

12. Nikos Alexandratos ve Jelle Bruinsma, "World Agriculture Towards 2030/2050: The 2012 Revision", *Agricultural Development Economics Division Food and Agriculture Organization of the United Nations, ESA Working Paper*, No. 12-03, (Haziran 2012).

Sürdürülebilir tarım, doğa ile teknolojinin dâhil olduğu geniş bir yelpaze-deki çözümleri kullanmak anlamına gelmektedir.¹³ Bu çözümler arasında dünyanın artan gıda ihtiyaçlarını karşılamak, çevresel kaliteyi devam ettirmek ve doğal kaynakları korumak yanında doğal biyolojik döngüleri dikkate alarak ileri teknolojilerin, yenilenebilir doğal kaynakların ve çiftlik içi kaynakların etkin kullanımını başarmak yer almaktadır. Ayrıca çiftçilerin ekonomik canlılığını ve dolayısıyla tarım işletmelerinin üretebilir konumda kalmasını sürdürülebilir kılmak ve çiftçiler dâhil tüm toplumun yaşam kalitesini iyileştirmek de çözümler arasında gösterilmektedir.

TARIMIN GELECEĞİ VE ÖNGÖRÜLER¹⁴

Eğilimler

Birçok küresel gelişme; gıda güvenliğini, yoksulluğu ve gıda üretimine yönelik tarım sistemlerinin genel sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Dünya nüfusunun 2050'ye kadar yaklaşık 10 milyara çıkması durumunda tarım ürünleri talebinde önemli bir artış olacağı öngörülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda 2013 yılı temel alındığında ekonomik büyümenin 2050'ye kadar yüzde 50 oranında olacağı tahmin edilmektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerdeki gelir artışı hububata kıyasla et, meyve ve sebze tüketimini artırarak gıda tercihinde kaymaya ve dolayısıyla doğal kaynaklar üzerinde daha fazla baskıya neden olacaktır.

Ekonomik büyüme ve nüfus dinamikleri ekonomilerin yapısal değişimine neden olmaktadır. Tarımın toplam üretim ve istihdam içindeki payının azalması değişen hızlarda gerçekleşmekte ve bu durum ülkeler ve bölgeler arasında farklı zorluklar doğurmaktadır. Tarımsal yatırımlar ve teknolojik yenilikler verimliliği artırsa da, ekonomik teoride ifade edilen azalan getiri prensibi¹⁵ gereği verim artışı giderek yavaşlamaktadır. Tarımsal üretimin önemli bir kısmını oluşturan gıda kayıp ve atıklarını düşürmek, üretim artışlarına olan ihtiyacı azaltacaktır. Ancak doğal kaynakların tahribi, biyolojik çeşitliliğin yok olma riski, sınır ötesi zararlılar ile bitki ve hayvan hastalıklarının yayılması ve bunların her türlü mücadeleye karşı giderek daha dirençli hale gelmesi verimlilik artışında ihtiyaç duyulan hareketliliği düşürmektedir.

13. "Feeding Nine Billion: The Issues Facing Global Agriculture", Crop Life International, 2013, croplife.org/wp-content/uploads/pdf_files/Feeding-Nine-Billion-The-Issues-Facing-Global-Agriculture.pdf, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

14. "The Future of Food and Agriculture: Alternative Pathways to 2050", Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome, 2018, www.fao.org/3/I8429EN/i8429en.pdf, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2018).

15. Azalan getiri prensibine göre birim alanda kullanılan ilave girdiler üretimi önce artan, sonra azalan oranlarda artırır ve daha sonra azaltır.

İklim değişikliği gıda güvencesi için uygun ve yeterli olmayan bölgeleri daha çok etkileyerek bitkisel ve hayvansal üretimleri, balık stoklarını ve balıkçılığı tehlikeye sokmaktadır. Mevcut tarımsal uygulamalarla artan gıda taleplerinin karşılanmaya çalışılması, doğal kaynakların kullanımı için daha yoğun rekabete, artan sera gazı emisyonlarına¹⁶ ve daha fazla ormansızlaşma ile beraber arazi bozulmasına yol açabilecektir.

Son çeyrek asırda açlık ve aşırı yoksulluk küresel olarak azaltılmıştır. Yine de çoğu kırsal alanda yaşayan yaklaşık 700 milyon insan bugün hala çok fakirdir. Buna ek olarak yetersiz beslenme oranlarının azaltılmasında ve beslenme ile sağlık düzeylerinin iyileşmesindeki inkar edilemez ilerlemeye rağmen neredeyse 800 milyon insan kronik olarak aç durumdadır ve 2 milyar insan mikro besin eksikliğinden zarar görmektedir. Yoksul yarıları büyümeyi¹⁷ desteklemek için ek çaba gösterilmediği takdirde 2030'da 653 milyon insan yetersiz beslenmeye devam edecektir.

Gıda sistemlerinin hayati öneme sahip unsurları sermaye yoğunluklu, dikey olarak bütünleşmiş ve daha az elde toplanmış hale gelmekte, yani tekelleşmektedir. Bu durum girdi tedarikinden gıda dağıtımına kadar her alanda gerçekleşmektedir. Tarımda en önemli girdi olan tohum ve dolayısıyla tohumculuk böyle bir tekelleşmeye gitmekte, çiftçiler kendi tohumlarını üretme ve saklama çabasından uzaklaşmaktadır. Bu gelişmelerin devamı durumunda küçük ölçekli üreticiler ve topraksız aileler ilk kaybedenler olacak ve artan bir şekilde tarım dışında istihdam fırsatlarını arayacaklardır. Bu durum, özellikle kırsal ailelerdeki erkeklerin göçmesine neden olmakta ve dünyanın pek çok bölgesinde çiftçiliğin “kadınlaşmasına” yol açmaktadır. Yani tarımsal aile işletmelerinin akli ve fiziki iş gücünün ve etkinliğinin azalması yanında sürdürülebilirliği de tehlikeye girmektedir.

Dünyadaki çatışmalar, krizler ve doğal afetler sayı ve yoğunluk olarak artmaktadır. Bu durum, gıda üretimini azaltmakta, gıda ve sağlık hizmetlerine erişimi aksatmakta, kriz ve doğal afetlerden etkilenen çok sayıda aileyi tekrar yoksulluk ve açlığa iterek kahr göçünü körüklemekte, insani yardım ihtiyacını artırmakta ve sosyal koruma sistemlerini zayıflatmaktadır. Şiddetli çatışmalar çoğu zaman uzun süren krizlere dönüşmektedir. Uzun süredir krize muhatap düşük gelirli ülkelerde açlık sınırı altında yaşayanların oranı, ortalama olarak diğer düşük gelirli

16. Atmosferde kızıl ötesi ışınları absorbe edebilen gaz bileşimlerine sera gazı denilir. Sera gazları atmosferdeki ısıyı tutarak sıcaklığı artırır ve küresel ısınmaya ve dolayısıyla iklim değişikliğine neden olur. Atmosferdeki miktarı sera gazı emisyonunu ifade eder. Fosil yakıt kullanımı, ormanların tahribatı, sentetik gübre kullanımı, endüstriyel prosesler ve hayvancılık sera gazı emisyonunu artıran insan kaynaklı faaliyetlerdir.

17. Ekonomik büyüme ve yoksulluk yanında gelir dengesizliğinin etkisini de dikkate alan büyümedir.

ülkelerdekinden 2,5 ile 3,0 kat daha yüksektir. Dolayısıyla dünyada gittikçe artan çatışma ve krizlerin azaltılması bu oranları düşürecektir.

Yapılması Gerekenler

Yukarıda sıralanan eğilimler gıda ve tarım için bir dizi zorluğu karşımıza çıkarmakta ve çok yönlü tedbirler almayı gerektirmektedir. Devasa ormansızlaşma, su kıtlığı, toprakların elden çıkması ve yüksek sera gazı emisyonlarına neden olan yüksek girdili, kaynak yoğun tarım sistemleri sürdürülebilir tarımsal üretimi ve dolayısıyla gıda teminini sağlayamamaktadır. Yapılması gereken üretkenliği artırırken doğal kaynakları koruyan ve geliştiren yenilikçi sistemleri hayata geçirmektir. Yerli ve geleneksel bilgi birikimine dayanan ekolojik tarım, tarımsal ormancılık,¹⁸ iklim dostu tarım ve koruyucu tarım gibi “bütüncül” yaklaşımlara yönelik dönüştürücü bir süreç yaşanmalıdır. Teknolojik gelişmeler iklim değişikliği yanında tüm ekosistemleri ve insan yaşamının her yönünü etkileyen doğal tehlikelerin yoğunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Ülke ve bölge sınırlarını aşan zararlılar ve hastalıklar yoluyla sınır ötesi tarım ve gıda sistemi tehditlerini önlemek için daha fazla uluslararası iş birliğine ihtiyaç vardır. Örneğin son zamanlarda Gürcistan'dan gelerek Doğu Karadeniz'i istila eden kelebek benzeri türün verdiği rahatsızlık ancak bu tip çabalarla giderilebilir.

Aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yoksulluktan kurtulan savunmasız insanların bu duruma tekrar düşmemesi için eşitsizliklerin azaltılması yönünde ilave çabalar gerekmektedir. Yani hem ülkeler arasında hem de ülkeler içinde gelir düzeylerinde, fırsatlarda ve arazi dâhil mülkiyetlerde eşitsizlikleri azaltmak gerekmektedir. Pazar entegrasyonu ve büyük tarımsal yatırım kazançlarını en aza indireyen yoksul yanlısı büyüme stratejileri, kırsal alanlardakilerin gelir ve yatırım fırsatlarını geliştirirken göçün temel nedenlerini de ortadan kaldıracaktır. Kırsal alandaki tarımsal aile işletmelerine bu fırsatları sağlayacak kamu yatırım ve hizmetlerinin en çok ihtiyaç duyulan ve işlevsel olabilecek alanlarda bilgiye dayalı isabetli kararlarla yoğunlaştırılması gerekmektedir.

Ancak yoksul yanlısı büyüme, hem kırsal hem de kentsel alanları kapsayarak istihdam oluşturmali ve gelir çeşitliliğini destekleyecek şekilde tarımın ötesine geçmelidir. Yoksul yanlısı büyüme, sosyal korumanın sağlanması yanında açlığın sona ermesini ve daha sağlıklı diyetler yoluyla kötü beslenmenin yükünün de ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Açlık, yetersiz beslenme ve aşırı yoksulluğun

18. Bitkisel ve hayvansal üretimi, ağaç ve benzeri diğer orman ürünlerinin üretiminin birlikte yapıldığı tarım sistemine tarımsal ormancılık (*agroforestry*) denilmektedir.

kalıcı olarak sona erdirilmesi; aynı zamanda uzun süren krizlere, felaketlere ve çatışmalara dayanıklılık kazandırmayı, kapsayıcı ve adil bir küresel kalkınmayı teşvik ederek çatışmaların önlenmesini sağlayacaktır.

Mevcut ve gelecekteki zorlukların üstesinden gelmek için gıda sistemlerinin ve yönetiminin yeniden düşünülmesi şarttır. Sürdürülebilir kalkınma yolunda tüm ülkeler birbirine bağımlıdır. Bu süreçte en büyük zorluklardan biri açık kalkınma hedefleri oluşturma ve bunlara ulaşmada adanmışlığa sahip uyumlu ve etkili ulusal ve uluslararası yönetimleri sağlamaktır. Sürdürülebilir kalkınma “gelişmiş” ve “gelişmekte olan” anlayışıyla ülkelerin bölünmesinin ötesine geçen bir bakış açısıdır. Tüm toplumların üretim ve tüketim şeklinde temel değişimleri gerektiren sürdürülebilir kalkınma, evrensel bir zorunluluk ve tüm ülkeler için ortak sorumluluktur. Bu sorumluluğu da dikkate alan bir yaklaşımla Türkiye tarımına yeniden bakmak ve Türkiye’nin tarımsal birikimini bu doğrultuda ülke sınırlarının dışına taşımak gerekmektedir.

Bir taraftan özellikle tarımsal üretimde verim açığı olan ülkelerde gıda güvenliğinden ödün vermeden verimliliği artırıcı teknolojileri kullanmayı yaygınlaştırırken, diğer taraftan verim açığını yeterince kapatmış ülkelerde çevre dostu alternatif tarıma yoğunlaşarak dünyada dengeyi sağlama çabası içine girilmesi en doğru yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede Türkiye’nin, hem ülke içinde hem de uluslararası arenada çok önemli atılımlar yapabilecek potansiyele sahiptir ve bu potansiyeli harekete geçirmesi gerekmektedir.

TÜRKİYE’DE TARIM

Türkiye tarımı (1) çok farklı iklimlere sahip bölgeleriyle tarımsal üretimde çeşitlilik, (2) hızla artan nüfus ve kişi başına gelirin neden olduğu talep artışı sonucu oluşan piyasa canlılığı, (3) ithalata bağlı gıda tüketiminin yüksek olduğu ülkelere olan yakınlık, (4) üretimdeki verim açığı ve ekonomik olmayan küçük işletmeler gibi yapısal sorunların giderilmesinin sağlayacağı iyileşme ve (5) önemli gen kaynakları ile beraber kadim tarım kültürünü bünyesinde bulundurma avantajlarına sahiptir.¹⁹ Bu avantajların Türkiye tarımını 2023 vizyonu hedefine taşıyacak potansiyele sahip olduğunu detaylandırarak irdelemek yararlı olacaktır.

Türkiye’nin farklı bölgelerindeki iklim çeşitliliği tarımsal üretimde çeşitliliği de beraberinde getirmektedir. Ürün çeşitliliği tarım sektörüne önemli avantajlar sağlamaktadır. Nasıl ki bir işletme ürün çeşitliliğine giderek bir üründe olumsuz iklim veya piyasa koşulları sonucu ortaya çıkacak zararı diğer ürünlerden karşılayarak azaltabiliyorsa, aynı şekilde bir ülkede de tarım sektöründeki riskler bu çeşitliliğin olduğu üretim ortamından dolayı azalmaktadır. Diğer taraftan iklim çeşitliliği farklı ürünlerin üretiminde yoğunlaşan bölgeler arasındaki ticaretin gelişmesini, dolayısıyla tarım ve ekonomide canlılığın artmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu çeşitlilik, Türkiye’nin gıda üretiminde kendi kendine yeterliliğini sağlamak ve dışa bağımlılığını azaltmaktadır.

19. Fahri Yavuz, “Türkiye’de Tarım”, *Pusulula*, 28 Haziran 2017.

Nüfusta, yabancı turist sayısında ve son on beş yılda kişi başına gelirde yaşanan artış, tarım ürünlerine olan yurt içi talebin artmasına ve dolayısıyla tarım sektörünün canlı kalmasına neden olmaktadır. Nüfus ve yabancı turist sayısındaki artış doğal olarak gıda tüketimini aynı oranda artırmaktadır. Diğer taraftan satın alma gücü paritesi açısından yükselen kişi başına gelir özellikle et ve süt ürünleri başta olmak üzere gıda tüketiminde var olan açığı kapatmada yani kişi başına gıda tüketimini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelere farklı olarak Türkiye'deki gelir artışı, et ve süt ürünleri başta olmak üzere öncelikle gıda tüketimini artırmakta ve bunun sonucunda tarım sektörünü canlı tutmaktadır.

Türkiye'nin ithalata dayalı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakın olması, artan tarımsal üretim potansiyeli için önemli dış ticaret fırsatları sunmaktadır. Bir ülkenin tarımsal üretimi o ülkenin nüfus ve gelir artışının neden olduğu gıda talebi artışından hızlı artıyorsa, tarım sektörünün durgunluk yaşamaması için bu ülkenin tarımsal üretim fazlalığını ihracatla eritmesi gerekmektedir. Resmi söylemlere göre dünyanın yedinci büyük tarımsal üretim değerine sahip Türkiye, 2023 vizyonu doğrultusunda ilk beşte olmayı hedeflemektedir. Bu amaca ulaşmak için hedeflenen üretim artışı, yurt içinde artan gıda talebinden her hâlükârda fazla olacağından tarım sektöründe üretim fazlalığına neden olmadan ancak tarımsal ihracatın artırılmasıyla sağlanabilecektir. Bu anlamda gıda açığının yüksek olduğu ülkelere yakınlık büyük bir avantaj sağlamaktadır.

GÖRSEL 2. TÜRKİYE'DE TARIMSAL ALAN

Çoğu üretim alanındaki düşük verimlilik ve iyileşmeye açık ekonomik olmayan küçük işletmeler gibi Türkiye tarım sektörünün yapısal sorunlarının –dezavantaj gibi düşünülse de– çözülmesi sektörün gelişmesi için önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Özellikle hububat, et, süt ve şeker pancarı gibi temel ürünlerin üretiminde verimlilik gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Aynı zamanda tarım işletmelerinin çoğu kendi şartlarında ekonomik üretim yapabilecek yeterli büyüklükte değildir. Bu ve benzeri olumsuzlukları giderecek sonuç alıcı gayretler tarımsal üretimin hızla artmasına neden olacaktır.

Türkiye tarımının tüm bu avantajlarına önemli gen kaynakları ve kadim tarım kültürü potansiyeli de ilave edilirse, geriye sadece büyüyen bir ekonomiye sahip olmanın yanında doğru tarım politikası eylemleri oluşturmak ve disiplinli bir şekilde bu politikaları sahada uygulamak kalmaktadır. Verimliliğin artırılması, işletmelerin ekonomik büyüklüğe ulaştırılması, daha ileri tarım teknolojilerinin kullanılmasını teşvik için var olan tarımsal desteklerin ve ilgili politikaların daha iyi kurgulanarak sahada daha etkin bir şekilde yürütülmesine yönelik çabaların artırılarak sürdürülmesi çok önemlidir. Bunun yanında ülke ekonomisindeki gelişmenin devam etmesi ve dolayısıyla tarım dışında kalan yüzde 94’lük ekonomideki büyümenin sürükleyici gücünü tarım sektörünün arkasına almasının gerekliliğini de unutmamak gerekmektedir.

BITKİSEL ÜRETİM

Türkiye’nin bitkisel üretim değeri 2017 yılı rakamlarına göre 135 milyar TL’dir. Bu üretim değerinin yüzde 41’i tahıllar ve diğer bitkisel ürünler, yüzde 34’ü meyveler, içecekler ve baharat bitkileri ve yüzde 25’i sebzelerden oluşmaktadır. Son on beş yılda toplam bitkisel üretim değerinde sebze üretiminin payı sabit kalırken tahılların payında az da olsa bir düşme, meyvelerin payında ise az da olsa bir artış olmuştur. Bitkisel üretimde 2002-2017 yılları arasında ortalama yüzde 23,3 oranında artış kaydedilmiştir.²⁰ Bu artışlar içerisinde yer alan meyve ve sebze üretim miktarları sırasıyla yüzde 55 ve yüzde 20’ye yakın artmıştır.

Bitkisel ürün ekim alanlarında son on beş yılda buğday, arpa, pamuk ve şeker pancarında azalış yaşanırken mısır ve ayçiçeğinde artış kaydedilmiştir (Tablo 3). Bazı ürünlerin ekim alanındaki bu azalmalara karşın seçilen tüm bitkisel ürünlerde verimlilik artmıştır. Buğday ve arpa üretim alanındaki düşüşler uzun

20. “Bitkisel Üretim”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

dönemdeki sürekli verim artışları ile kapatılmıştır. Dekara verim artışı buğdayda yüzde 35, arpada yüzde 38 ile daha düşükken, mısırdaki yüzde 131, ayçiçeğinde yüzde 98, şeker pancarında yüzde 74, pamukta yüzde 47 ile daha yüksek olmuştur. Dolayısıyla dekara verim ekim alanlarındaki düşüşten çok daha fazla yükseldiği için toplam üretim artmıştır. Verim açığını kapatmadaki dekara verim artışı gıda güvenliğinden taviz vermeden Tablo 2'deki dönüme bitkisel üretim verimi yüksek olan ülkelere yaklaşma doğrultusunda devam etmelidir. Ancak sadece dekara verim artışı değil aynı zamanda üretim kaynaklarının daha doğru ve etkin kullanımını sağlayarak birim maliyetleri düşürme ve sağlıklı gıda üretimi çabalarına da yoğunlaşmak gerekmektedir.

TABLO 3. BİTKİSEL ÜRÜNLERİN EKİM ALANLARI VE VERİM (BİN HEKTAR; KG/DEKAR)												
Ürün	Buğday		Arpa		Mısır		Ayçiçeği		Pamuk		Şeker Pancarı	
Yıl	Alan	Verim	Alan	Verim	Alan	Verim	Alan	Verim	Alan	Verim	Alan	Verim
2001	9.149	207	3.513	213	549	400	510	127	654	344	356	3.542
2005	9.223	233	3.630	261	600	700	566	172	537	411	335	4.524
2009	8.025	256	2.977	245	591	718	583	181	495	411	323	5.332
2013	7.775	284	2.717	290	659	894	609	250	451	499	290	5.668
2017	7.662	280	2.418	293	637	925	779	252	416	505	338	6.147

Kaynak: FOA.

Son on beş yılda tarım alanı 3,2 milyon hektar, ekilen alan ise 2,4 milyon hektar azalmıştır. Ekili alanda görülen azalmaya rağmen meyve üretiminin yapıldığı dikili alanlar 674 bin hektar artmıştır.²¹ Arz açığı olan tarla ürünlerinin üretildiği ekili alanlardaki daralmaya rağmen yeterlilik düzeyi yüksek meyveliklerin genişlemesine dikkat ederek daha çok eğimli, marjinal arazilerde meyve bahçelerinin tesisine, yılda iki-üç ürünün alınabildiği taban arazilerde ise tarla bitkileri üretiminin planlamasına önem verilmelidir. Mevcut meyve bahçelerinde öncelikle pazarın istediği kalite ve miktarda üretimi sağlayacak şekilde çeşit dönüşümü yapılarak verimliliği geliştirecek bakım ve yenileme çalışmaları gerçekleştirilmelidir.

Türkiye temel tarla ürünleri dışında kalan bitkisel ürünlerde rekabet edebilir durumundan dolayı önemli bir meyve ve sebze ihracatçısı konumundadır.

21. "Tarım ve Orman Alanları", TÜİK.

Geleneksel ihraç ürünleri olan fındık, turunçgiller, kuru üzüm, kayısı ve incir ek olarak son yıllarda kiraz ve domates de önemli ihraç ürünleri arasına girmiştir. Bu ürünlerde devam eden iyi tarım uygulamalarının iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması ile birlikte organik tarıma da yönelerek katma değeri daha yüksek ve daha sağlıklı ürünler imajıyla Türkiye'nin uluslararası tarım ticaretindeki pazar payı artırılabilir.

Birim alandan elde edilen verimin ve iş gücü kullanım düzeyinin en yüksek olduğu örtü altı yetiştiricilik alanı son on beş yılda yüzde 40 artarak 752 bin dekar ulaşmıştır. 2017 yılı itibarıyla örtü altında toplam 7 milyon 384 bin ton sebze ve 478 bin 858 ton meyve üretilmektedir.²² Ancak gelir artışı ve mevsim dışı tüketim alışkanlığında yaşanan hızlı değişim nedeniyle örtü altı üretimin daha fazla artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu alanların geliştirilmesinde jeotermal başta olmak üzere alternatif enerji kaynakları ülkemize önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bitkisel üretim içerisinde oransal olarak küçük bir paya ancak ticaret hacmi açısından büyük bir potansiyele sahip Türkiye süs bitkileri sektörü rakip ülkelere göre oldukça genç ve dinamiktir. Son on beş yılda süs bitkileri üretimi 2,5 kat artarak 50 bin dekar alana ve 1 milyar 619 milyon adet üretime ulaşmıştır.²³ Bu gelişmelere rağmen, süs bitkileri sektöründe dış ticaret açığı devam etmekte, özellikle yerel yönetimlerin ve tüketicinin daha uzun boylu bitkilere olan talebi dış mekân süs bitkileri ithalatını artırmaktadır. Süs bitkileri üretiminde daha çok kiralık arazilerin kullanılması gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasını engellemektedir. Yine üretim bölgelerinin birçoğunun kent merkezlerinde ve imar planları içinde kalması üretim alanlarının gelişmesine engel oluşturmaktadır. Kamu elindeki kullanılmayan nitelikli arazilerin uzun dönemli kiralamalarla süs bitkileri üreticilerine tahsisi sektöre önemli katkılar sağlayacaktır.

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak son yıllarda ülkemizde de tıbbi ve aromatik bitkilerin ve bunlardan elde edilen ürünlerin kullanımında büyük artış yaşanmaktadır. Ulusal ve uluslararası piyasaların istediği miktar ve kalitede standardize edilmiş ürünler elde edilebilmesi için doğadan toplama yanında tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinin geliştirilmesine ve bu ürünlerin işlenerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'deki biyolojik çeşitlilik ekonomik zenginliğe çevrilmelidir.

22. "Örtü Altı Üretim İstatistikleri ", TÜİK.

23. "Süs Bitkileri İstatistikleri", TÜİK.

HAYVANSAL ÜRETİM

Türkiye'nin hayvansal ürünler üretim değeri 2017 yılı rakamlarına göre 70 milyar TL'dir. Toplam tarımsal üretim değeri içerisinde hayvansal ürünlerin üretim değerinin payı 1995'te yüzde 18 iken 2003'te yüzde 25'e, 2017'de yüzde 34'e yükselmiştir.²⁴ Bu oran Avrupa ortalamasında yüzde 43 iken Kuzey Avrupa ülkelerinde yüzde 50 civarındadır.²⁵ Dolayısıyla Türkiye'de toplam tarımsal üretim değeri içinde hayvansal ürünler üretim değerinin sürekli yükselmesi tarım sektörünün gelişiminin doğru yönde olduğunun göstergesidir. Diğer taraftan hayvansal protein tüketiminin artmasını sağlayacağı için sağlıklı ve dengeli beslenme açısından da hayvansal üretiminin payının artması önem arz etmektedir.

Tablo 4'te büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları ve hayvan başına et ve süt verimleri gösterilmektedir. Hayvan sayılarında 2009'a kadar devam eden durgunluk ve düşüşlerden sonra önemli artışların meydana geldiği görülmektedir. Büyükbaş hayvan sayısı son on beş yılda 16,1 milyona yükselerek yüzde 63, küçükbaş hayvan sayısı da son sekiz yılda 44,3 milyona yükselerek yüzde 65 artmıştır. Büyükbaş içinde yer alan sığır ve manda sayısı yanında küçükbaş içinde yer alan koyun ve keçi sayısında son sekiz yılda meydana gelen hızlı artışın hız kesmeden devam etmesi mutlaka sağlanmalıdır.

TABLO 4. TÜRKİYE'DE HAYVAN SAYILARI VE HAYVAN BAŞINA VERİM										
Tür / Yıl	Büyükbaş					Küçükbaş				
	Sığır			Manda (Bin Baş)	Toplam (Milyon Baş)	Koyun			Keçi (Milyon Baş)	Toplam (Milyon Baş)
	Sayı (Milyon Baş)	Et Verimi (Kg/Baş)	Süt Verimi (Kg/Baş)			Sayı (Milyon Baş)	Et Verimi (Kg/Baş)	Süt Verimi (Kg/Baş)		
2002	9,8	184,6	1.705	121,0	9,9	25,1	19,2	48,3	6,7	31,9
2005	10,5	197,3	2.508	104,9	10,6	25,3	17,7	78,2	6,5	31,8
2009	10,7	216,5	2.803	87,2	10,8	21,7	18,6	78,1	5,1	26,8
2013	14,4	253,4	2.970	117,5	14,5	29,2	20,7	77,0	9,2	38,5
2017	15,9	274,1	3.143	161,4	16,1	33,7	19,4	76,8	10,6	44,3

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

24. "Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri", TÜİK.

25. "Economic Accounts for Agriculture", Eurostat, 2018, ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8468116/5-22112017-AP-EN.pdf/4b8a66c5-b003-4263-9de6-efe5fe5499a0, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

Hayvan başına et ve süt veriminin büyükbaş hayvanlarda arttığı gözlenirken küçükbaşlarda hem et hem de süt veriminin çok değişmediği görülmektedir. Sığır başına et veriminin Tablo 4'te verildiği gibi son on beş yılda hayvan başına ortalama karkas ağırlığı 185 kilogramdan 274 kilografa yükselerek yüzde 48 oranında, inek başına süt veriminin ise bu zaman zarfında 1.705 kilogramdan 3.143 kilografa yükselerek yüzde 84'lük bir artışla neredeyse iki misline katlandığı görülmektedir. Bu verim artışlarının, çok yönlü ıslah ve seleksiyon faaliyetleriyle ve iyi bakım ve besleme şartları sağlanarak devam etmesi elzemdir.

Toplam tarımsal üretim değeri içinde hayvansal üretimin payının özellikle 2003'ten sonra yükselmesini, 2009'dan sonra hayvan sayısındaki ve son on beş yıldaki hayvan başına et ve süt verimindeki sürekli artışlar sağlamıştır. Ekonomik gelişmeyle oluşan daha uygun üretim ve pazarlama ortamı yanında kişi başına gelir, nüfus, göçmen ve turist sayısındaki artışın et ve süt ürünlerine yönelik talepte meydana getirdiği canlılık hayvansal üretimdeki artışı sağlamıştır. Hayvansal ürünlerin fiyatlarındaki yükselmeler ve hayvancılık desteklerinin 2003'ten sonra artarak devam etmesi, hayvansal üretimdeki gelişmelerin temel etkenleri olarak öngörülebilir. Bu dönemde hayvancılık desteklerinin toplam destekler içindeki payı yüzde 5'lerden yüzde 30'lara yükselmiştir.²⁶ Bu destek payının daha da artması, hayvansal üretim değeri oranını gelişmiş ülkelerdeki orana yaklaştırmak açısından gereklidir.

GÖRSEL 3. KÜÇÜKBAŞ MERA HAYVANCILIĞI

26. "Tarım Dairesi Başkanlığı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, www.tarim.kalkinma.gov.tr, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2018).

Hem hayvan sayılarındaki artışlarla hem de hayvan başına verimdeki yükselişlerle toplam tarımsal üretim değeri içinde hayvansal üretim değerinin yükselmesi, hayvancılıkla ilgili gelişmelerin iyi ve doğru yönde olduğunu göstermektedir. Ancak bu eğilimin hız kesmeden ve hatta artarak devam etmesi gerekmektedir. Çünkü hem hayvan sayısında hem de hayvan başına verimlilikte istenen noktaya henüz gelineemediği, hayvancılıkta öne çıkmış ülkelerdeki verime yaklaşılamadığı, üretim maliyetlerinin yüksek olduğu, et-süt üretim ve tüketiminde yaşanan önemli problemlerin sürdüğü bilinmektedir.

Küçükbaş hayvan sayıları artarken küçükbaş hayvan başına et ve süt verimliliğinin yükselmemesini çok önemli bir problem olarak görmemek gerekmektedir. Çünkü yerli ırklarla yapılan koyun ve keçi yetiştiriciliğinde verimlilik belki etkin bir seleksiyon ve daha iyi bakım ve besleme şartları ile hayvan başına verimlilik ette ancak 1-5 kilogram, sütte ise 5-10 kilogram artırılabilir. Küçükbaş hayvancılıkta iyi bir sürü idaresiyle ikiz doğum oranını yükselterek ve üretimde maliyetleri düşürerek daha kârlı bir küçükbaş hayvancılık yapılabilir. Bu durumda meraya dayalı yaygın küçükbaş hayvancılığın gelişmesi için bu üretim faaliyetinde temel unsur olan meraların ıslahının yanında daha doğru mera mülkiyeti, kiralaması ve kullanımı daha büyük bir önem kazanmaktadır. Anadolu'nun tarihinde ve kültüründe ağırlıklı olan kuzu ve oğlak eti üretiminin yaygınlaştırılmasıyla beraber tüketimini ve rekabet edebilir ticaretini de artırmak gerekmektedir.

Besicilik işletmeleri hariç, Türkiye büyükbaş hayvancılığında kadim hayvancılık kültürü ve yapısı itibarıyla gelirlerini kurbanlık, kasaplık ve damızlık şeklinde canlı hayvan ve süt satışlarından elde eden kombine bir üretim hâkimdir. Bu yapıda bir hayvancılıkta canlı hayvan ile süt satışlarından kazanılan gelirler, yapılan kaba hesaplara göre başa baş gitmektedir. Bir kısım eksiklere rağmen canlı hayvan satışında hedeflenen gelir elde edilirken süt satışından sağlanması gereken gelirin istenen düzeyde temin edilememesi, süt üretiminde soğuk zincirin yaygın olmadığı bölgelerde büyükbaş hayvancılığın kârlı olmasını olumsuz etkilemektedir. Soğuk zincir, çiftçinin süttten sürekli ve yeter gelir elde etmesine önemli katkı vermektedir. Büyükbaş hayvancılığı sürdürülebilir yeter gelir elde edilen bir faaliyet haline getirmek için çiftçinin süttten kazanması gereken geliri temin etmesi, yani bu geliri sağlayacak en önemli unsurlardan olan soğuk zincirin bulunmadığı yerlerde tesis edilerek yaygınlaştırılması kaçınılmazdır.²⁷

27. Fahri Yavuz, "Sütünü Soğuk, Zincirini Sağlam Tut", *Pusul*, 28 Aralık 2016.

Et ve Süt Üretimi

Tüm fiyat düşürme çabalarına rağmen üretici eline geçen ortalama sığır eti karkas fiyatı 2017 yılı rakamlarıyla yaklaşık 25 TL, ortalama kırmızı et tüketici fiyatları ise 40 TL civarına ulaşmıştır. Çiftçinin eline geçen 2015 fiyatları dolar olarak Türkiye'de 7,80 iken bu rakam Avrupa'da 4,40, Brezilya'da 3,20 ve Avustralya'da 2,50 civarında olmuştur. Kırmızı et fiyatlarının tavan yaptığı 2010 yılı ile kıyaslanırsa Türkiye'de son sekiz yılda dolar olarak kırmızı et fiyatlarının sürekli düştüğü görülür. Ancak 2013 sonrası döviz kurundaki hızlı yükselişten dolayı Türk lirası bazında kırmızı et fiyatlarının enflasyonun çok üzerinde yükseldiği, alınan bir dizi önlemlerle 2018 yılında enflasyonun altında kaldığı görülmüştür.

Bu sürekli fiyat artışları; son on beş yılda kırmızı et talebini belirleyen kişi başına gelir, nüfus ve turist sayısının sırasıyla yüzde 316, 21 ve 245 artmasına karşın hayvan sayısı ve hayvan başına verimin sırasıyla yüzde 63 ve yüzde 48 civarında artmasına, yani talebin arzdan çok daha hızlı yükselmesine dayandırılabilir.²⁸ Diğer taraftan Türkiye'de yaşayan 3 milyon mültecinin meydana getirdiği talep artışının da fiyatların yükselmesine katkı verdiği söylenebilir. Yaklaşık 3 milyar dolarlık et ithalatı 2010 sonrası et fiyatlarını kısa vadeli düşürmüştü de 2014'ten sonra fiyatlar tekrar yükselmeye devam etmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki tüketimle kıyaslandığında düşük olan kırmızı et tüketiminin, yani tüketim açığı nedeniyle kırmızı et talebinin gelir artışına bağlı olarak önümüzdeki dönemlerde de artması öngörülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de kırmızı et fiyatlarını makul seviyelere çekmek için uzun vadede arzı ve kırmızı et üretimini daha hızlı artıran politikalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

GÖRSEL 4. MERADA BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK VE AHIRDA YÜKSEK VERİMLİ SÜT İNEĞİ

28. Fahri Yavuz, *Kırmızı Et Üretimine Ekonomik Bakış*, (TÜBA Yem ve Kırmızı Et Sempozyumu Raporu, Ankara: 2018), s. 68-72.

Kırmızı et arzının artmasını yavaşlatan ve dolayısıyla fiyatları yükselten önemli etken yüksek üretim maliyetleridir. Yüksek yem maliyetleri, hayvan başına düşük verim ve ekonomik büyüklükte olmayan işletmelerin çoğunlukta olması ortalama üretim maliyetlerini yükselten üç önemli faktördür. Et üretim maliyetlerini yükselten bu faktörlerin etkisini tersine çevirmek yani düşük maliyetli hayvancılığı yaygınlaştırmak gerekmektedir. Bu tespitlere dayanarak kırmızı et arzını artıracak yaklaşımlar aşağıdaki gibi sıralanabilir. Bu yaklaşımların önemli bir kısmı aynı şekilde süt üretiminin artırılması için de geçerlidir.²⁹

- Kaba yem ve hatta dane yem satın alınarak hayvancılık yapılması yanlış ve yaygın bir uygulamadır. Kârlı hayvancılık için ancak kaba yemin tamamı ve mümkünse dane yemin de bir kısmının veya tamamının bizzat çiftçi tarafından üretilmesi gerekmektedir. İhtiyacı olan kaba yemi üretme potansiyeli olmayan bir çiftçinin hayvancılık yapması çok doğru değildir.
- Hayvan ıslahı ve seleksiyon yoluyla işletme sürüsüne kazandırılacak daha verimli hayvanlarla üretim yapma konusunda çok yol almak gerekmektedir. Çok sayıda hayvandan ziyade işletme kapasitesine uygun sayıda ve verimi yüksek sürüye sahip olma anlayışı yaygınlaşmalıdır.
- Yem üretim potansiyeli başta olmak üzere üretim kaynakları ölçüsünde ekonomik büyüklüğe sahip olan ve hayvancılığı eskiden beri başarı ile yapan hayvancılık işletmelerinin seçilerek desteklenmesi ve geliştirilmesine ağırlık verilerek hedefe ulaşmada başarı şansı yükseltilmelidir.
- Kasaplık hayvan sayısının artırılması için büyükbaş hayvancılığın önemli ve sürekli gelir kaynağı olan sütün değer fiyattan satılmasını ve dolayısıyla sürdürülebilir kârlı hayvancılığı sağlayacak “soğuk zincirin” yaygınlaşması için özel çaba gösterilmelidir. Bu sayede oluşacak kârlı hayvancılık iklimi, hem hayvan sayısı hem de verim artışı ile kırmızı et arzının tetikleyicisi olacaktır.
- Hayvan sayısının ve hayvan başına verimin artmasının önündeki en önemli engellerden birisi de başta buzağılar olmak üzere hastalıklardan mütevellit kayıplardır. Dünya ortalamalarının çok üzerinde olan bu kayıpların makul seviyelere çekilmesi konusundaki çabaların artması, etkinleşmesi ve sahada daha çok yaygınlaşması gerekmektedir.
- Özellikle kurban olarak kesilen dişi hayvanlar çoğunlukla gebe olduğu için zayıf ikiye katlanmaktadır. Kurbanlık ve kasaplık amacıyla damızlık dişi hayvanların kesiminin en aza indirilmesi için mevcut çabaları daha etkin ve yaygın hale getirmek kaçınılmazdır.

29. Fahri Yavuz, “Et Meselesini Dert Olmaktan Çıkarabilir miyiz?”, *Pusul*a, 5 Nisan 2017.

- Ülkemizin en uçra köşesinde yetişen ve yetiştirilen tüm otları, yani kaba yemleri zayi etmeden ete ve süte dönüştürecek şekilde yaygın ve düşük maliyetli üretimin yapıldığı sürdürülebilir bir hayvancılık teşvik ve tesis edilmelidir.

Listelenen bu öneriler ilgili mercilerin mevcut politikaları içinde yer alabilir. Ancak önemli olan bu politikaların sahada amacına ulaşacak bir disiplin içinde yürütülmesidir. Bunu başarmak ise tüm ilgililerin motive edilmesine, her düzeyde ciddi bir irade gösterilmesi yanında yetki ve sorumluluk verilmesine, takdir mekanizmasının çalıştırılmasına ve hayvancılığın cazip hale getirilmesine bağlıdır.

GÖRSEL 5. HAYVANCILIKTA KALİTELİ KABA YEM ÜRETİMİ OLMAZSA OLMAZDIR

Yüksek Rakımlı Mera Hayvancılığı ile Ürün Kalitesi İlişkisi

Yüksek rakımdaki meralarda otlayan hayvanların verdiği süt ve etten elde edilen ürünlerin daha kaliteli olduğu bilinmektedir. Yüksek dağ ve platolarda binbir çeşit çiçekten arıların ürettiği bal ve buralardan akan çay ve derelerde yetişen özellikle kırmızı pullu alabalıklar da bunlara dâhildir. Et ve süt ürünlerinin güzel meralarda otlayan inek ve koyunlarla ilişkilendirilmesine bu ürünlerin reklamlarında çok sık rastlanmaktadır. Fransa ve İtalya başta olmak üzere AB ülkelerinde de bu ilişkilendirmeler çok kullanılmaktadır. Yüksek karlı dağ, yemyeşil çayır ve rengârenk çiçeklerle dolu mera imajları aslında kirlilikten uzaklığı, hijyeni, kaliteli gıdayı ve dolayısıyla yüksek fiyatı ima etmektedir.

Arazinin rakımı yükseldikçe ve dağlık bölgelere gidildikçe nüfus yoğunluğunun azalmasına paralel olarak çevre kirliliği ve kimyasal kullanımının azaldığı ve organik üretime geçişin kolaylaştığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla yüksek

arazilerde üretilen gıdaların kalitesinin doğal olarak arttığı algısı vardır. İnsan beslenmesi ve sağlığı açısından gıda içeriklerinin beslenme değerinin yüksek rakımda yetişen hayvansal ürünlerde daha zengin olduğu ve yüksek rakım-kalite ilişkisi çok sayıda bilimsel çalışma tarafından ortaya konulmuştur.³⁰

GÖRSEL 6. GÖÇEBE KOYUNCULUK

Galina ve arkadaşlarının 2007’de yayınladıkları araştırma makalesinde insan beslenmesinin kalite parametreleri açısından karşılaştırıldığında dışarıda otlayan hayvanların sütünden elde edilen peynirin, içeride beslenenlerin sütünden yapılan peynirden daha zengin olduğu belirtilmektedir.³¹ Bu durumun hayvanın ırkına bağlı olmaksızın iki beslenme sistemindeki botanik farklılıklardan kaynaklandığı yine aynı araştırmanın sonuçlarında vurgulanmaktadır.

Ledoux ve arkadaşlarının 2005’te yayınladıkları bilimsel makalede süt yağının insan sağlığı açısından biyolojik yararları sahip olduğu ve bazı yağ asitlerini içerdiği belirtilmiştir.³² Tereyağı, mükemmel bir bileşik olan linoleik asit (CLA) izomerleri kaynağıdır. Fransa’da üretilen tereyağındaki CLA seviyeleri mevsimlere ve bölgelere göre değişmekte ancak bu CLA içerikleri yazın kış mevsimine göre daha yüksek olmaktadır. Ayrıca dağlık alanlarda üretilen sütlerden yapılan tereyağı CLA içeriklerinin, taban arazilerde üretilenlere göre çok daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.

30. Fahri Yavuz, “Yüksek Rakım ve Gıda Kalitesi ilişkisi Üzerine”, *Pusul*, 14 Şubat 2018.

31. Miguel A. Galina, Fernando Osnaya, Mario Cuchillo Hilario ve George F.W. Heinlein, “Cheese Quality From Milk of Grazing Indoor Feed Zebu Cows and Alpine Crossbred Goats”, *Small Ruminant Research*, Cilt: 71, Sayı: 1-3, (Ağustos 2007), s. 264-272.

32. Martial Ledoux vd., “Fatty Acid Composition of French Butters with Special Emphasis on Conjugated Linoleic Acid (CLA) Isomers”, *Journal of Food Composition and Analysis*, Cilt: 16, Sayı: 5, (Ağustos 2005), s. 409-425.

Özellikle dağlık alanlarda küçük çiftlikler tarafından üretilen süttan işlenen özgün yöresel süt ürünleri tüketiciler arasında çok popülerdir. Geleneklerin korunmasına ve bu bölgelerdeki çiftçi gelirlerinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bununla beraber bu küçük işletmelerin hijyen şartlarının yetersiz olabileceğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Ancak İtalya'da üretilen sütlerde insan sağlığı açısından zararlı E. coli O157 bakterisinin varlığı raporlanmasına rağmen test edilen hiçbir süt ürününde E. coli O157'ye rastlanmadığı gözlenmiştir. Conedera ve arkadaşlarının 2004'te yaptıkları araştırma sonuçlarına göre dağlık alanlarda üretilen sütlerde yüksek E. coli O157 sayımları gösteren küçük işletmelerden toplanan süt ürünlerinde bu bakteri bulunmamıştır.³³ Bu daha önceki bir çalışmada bulunan sütte E. coli O157 sayımları ile ürünlerde E. coli O157'nin varlığı arasında korelasyon bulunamaması sonucunu desteklemektedir. Bu durum dağlık alanlarda üretilen peynir mikro florasının E. coli O157'nin peynirlerde yaşamasını ve çoğalmasını engellediğini göstermektedir.

Bahse konu bilimsel çalışmalarla da ispatlanmış bu durumu, yüksek rakımda bulunan bölgelerin avantajına kullanmak gerekmektedir. Yaklaşık 1500'den 2000 metreye kadar olan rakımlarda üretilen et, süt ve ürünlerinin kaliteli olduğunu anlatan içerikte reklamlar yapılarak bu yöresel ürünler için iyi bir algı ve marka oluşturulması elzemdir. Bu ve benzeri üretim ve pazarlama faaliyetleri, Türkiye'nin önemli bir kısmında var olan yüksek bölge ekonomilerinin temelini oluşturan büyük ve küçükbaş hayvancılığın gelişmesine ve bu dağlık bölgelerin kırsal kalkınmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

GÖRSEL 7. YERLİ KOYUN VE KEÇİLER MERADA

33. Gabriella Conedera vd., "Verocytotoxin-Producing Escherichia Coli 0157 in Minced Beef and Dairy Products in Italy", *International Journal of Food Microbiology*, Cilt: 96, No: 1, (1 Ekim 2004), s. 67-73.

Kanatlı Hayvancılığı

Geleneksel üretiminden belli bölgelerde yoğunlaşarak sürekli artan kitlesel üretimine geçilen tavuk eti ve yumurtası, hem toplumun beslenmesinde önemli bir yer tutarak insanların hayvansal protein ihtiyacını gidermekte hem de dış satımı artırılarak ülkeye döviz girdisi kazandırmaktadır.³⁴ Ekonomik büyüklük açısından Türkiye’de kanatlı hayvan yetiştiriciliği olarak tanımlanan yumurta ve et tavukçuluğunun, üretim ve ihracat kapasitesi yanında teknolojik gelişmişliği birçok gelişmiş ülkenin önündedir.³⁵ Türkiye’nin en büyükleri arasında kanatlı entegre firmaları sayılırken, bu sektörden geçimini sağlayan çiftçi, esnaf, ham madde üreticisi yanında, ilaç-aşı, yan sanayi, nakliye, pazarlama gibi üretimden satışa kadar birçok alanda çalışan 1,5 milyon kişinin olduğu belirtilmektedir.³⁶

Kanatlı hayvancılığına yönelik Tablo 5’teki verilere göre 2002-2017 yıllarında kanatlı eti ve yumurta üretimi, ihracatı ve kişi başına düşen tüketim miktarlarının hep arttığı ancak bu artışların 2009’dan sonra çok daha hızlı olduğu görülmektedir. Son beş yılda üretim artışı devam ederken hem yumurta hem de tavuk eti ihracatında düşüşler gözlenmektedir. Kanatlı eti ve yumurta üretimi artarken ihracatın düşmesi, iç piyasada reel yumurta ve tavuk eti fiyatlarının düşmesine ve kişi başına iç tüketimin artmasına neden olmuştur. Beyaz etin ikamesi niteliğindeki kırmızı et fiyatlarının son yıllarda yüksek olması ve artan kişi başına gelire ilave olarak nüfus, mülteci ve turist sayılarındaki artışlar da iç tüketimi tetiklemiştir.

TABLO 5. KANATLI ETİ VE YUMURTA ÜRETİMİ VE İHRACATI						
Tür/Yıl	Yumurta		Kanatlı Eti		Kişi Başına Tüketim	
	Üretim (Milyar Adet)	İhracat (Milyon Dolar)	Üretim (Bin Ton)	İhracat (Milyon Dolar)	Yumurta (Adet/Kişi)	Tavuk Eti (Kg/Kişi)
2002	11,5	3,8	726	11,7	168	10,2
2005	12,1	18,6	978	33,7	173	13,4
2009	13,8	100,2	1.323	150,8	191	17,8
2013	16,5	406,7	1.794	607,9	215	22,9
2017	19,3	376,7	2.188	526,6	239	26,4

Kaynak: TÜİK, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, BESD-BİR ve YUM-BİR, International Trade Center.

34. “Hayvancılık”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Hayvancilik/Kanatli-Yetistirciligi, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2019).

35. *2017 Yılı Hayvancılık Sektör Raporu*, (TİGEM Rapor, Ankara: 2018), s. 13.

36. “Kanatlı Yetiştiriciliği”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Hayvancilik/Kanatli-Yetistirciligi, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2019).

Dünyanın en önemli tavuk eti ve yumurtası üreticileri arasında bulunan Türkiye, 2017'de tavuk eti ihracatında on ikinci sırada yer almıştır.³⁷ Ayrıca 5 milyar dolar ciroya sahip kanatlı et sektörü, dünya piliç eti ticaretinde beşinci, piliç eti üretiminde ise sekizinci sıradadır.³⁸ Türkiye 2017'de kişi başına 239 adet yumurta ve 26,4 kilogram tavuk eti tüketimiyle dünya ortalamalarının çok üzerinde, tüketimi yüksek olan ülkelerin biraz altında bulunmaktadır.³⁹

Kanatlı sektörünün en önemli üretim maliyetini yüzde 68 ile yem oluşturmakta ve özellikle karma yem olarak tanımlanan mısır ve soya önemli oranda ithal edilmektedir.⁴⁰ Diğer taraftan damızlık temininde de önemli ölçüde dışa bağımlılık söz konusudur. Dolayısıyla son yıllarda TL'de meydana gelen değer kaybı kanatlı üretim maliyetlerinde artışa neden olmuştur. Sektörün gelişen ivmesini devam ettirmesi, girdi ve damızlık teminindeki ithalata bağımlılığı azaltacak politika eylemlerine ağırlık verilmesine ve bunun başarılmasına bağlıdır.

Su Ürünleri

Türkiye'nin sahip olduğu deniz çeşitliliği ve balıkçılık potansiyeli yanında sağlıklı beslenme açısından önemli bir besin kaynağı olan su ürünlerinin üretimi, avcılık ve yetiştiricilik yoluyla gerçekleşmektedir. Türkiye'nin 2017'deki su ürünleri üretiminin 354 bin tonu avcılık, 276 bin tonu yetiştiricilik yoluyla olmak üzere toplam 630 bin ton olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6). Yetiştiricilikle yapılan üretiminin yaklaşık üçte biri iç sulardan, geri kalanı denizlerden elde edilmiştir. Avcılık yoluyla yapılan üretimin yüzde 90'ı aşan kısmı denizlerden, geri kalanı iç sulardan gerçekleştirilmiştir. Denizlerde yapılan avcılıkta en fazla paya yüzde 73,2 ile Karadeniz sahip iken onu yüzde 14,8'le Ege, yüzde 7,7'yle Marmara ve yüzde 4,3'le Akdeniz bölgeleri izlemektedir.⁴¹ Türkiye'de yetiştiriciliği en çok yapılan türlerin başında alabalık, levrek ve çipura gelmektedir. Türkiye'nin su ürünleri ihracatı 2002-2017 yılları arasında 26,8 bin tondan 156,7 bin tona, ithalatı ise 22,5 bin tondan 100,4 bin tona yükselmiştir. Toplam dış ticaret rakamı 2017'de 1,1 milyar doları aşan su ürünleri ticaret fazlası vermiş yani döviz girdisi sağlamıştır.

37. "International Trade Statistics 2001-2018", International Trade Center, www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2019).

38. İrfan Donat, "Kanatlı Sektörünün Görünümü ve 2017 Beklentileri", Bloomberg, 28 Nisan 2018.

39. *Yumurta Tavukçuluğu Verileri 2017*, (Yumurta Üreticileri Merkez Birliği Rapor, Ankara: 2018), s. 22.

40. "Tavuk Eti", Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Temmuz 2018.

41. "Su Ürünleri, 2017", TÜİK, 12 Haziran 2018, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27669, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2019).

TABLO 6. SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE DIŞ TİCARETİ

Tür/ Yıl	Üretimi					İhracat		İthalat		Tüketim
	Avcılık (Bin Ton)		Yetiştiricilik (Bin Ton)		Toplam Üretim (Bin Ton)	İhracat (Bin Ton)	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Bin Ton)	İthalat (Milyon Dolar)	Kişi Başı Tüketim (Kg)
	Deniz	İç Su	Deniz	İç Su						
2002	522,7	43,9	26,8	34,2	627,8	26,8	96,7	22,5	18,7	6,7
2005	380,3	46,1	69,6	48,6	544,7	37,6	206,0	47,6	68,5	7,2
2009	425,2	39,1	82,4	76,2	622,9	54,3	318,0	72,6	105,8	7,6
2013	339,0	35,0	110,3	123,0	607,5	101,0	568,2	67,5	188,0	6,3
2017	322,1	32,1	172,4	104,0	630,8	156,7	854,7	100,4	230,1	5,5

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

Kişi başına su ürünleri tüketimi 6 kilogram civarında olan Türkiye, bu miktar ile dünya ve Avrupa ortalamasının çok altında kalmaktadır. Balık başta olmak üzere su ürünleri kaynakları açısından Türkiye'nin zengin olmasına rağmen, bu kaynaklardan özellikle tüketim açısından yeterince yararlanılamamaktadır. Tüketim alışkanlığı çok olmadığı için halkın fazla tercih etmemesine rağmen son yıllarda balık fiyatlarında artış yaşanması dikkat çekmektedir.⁴² Su ürünleri iç tüketiminin artırılmasına yönelik diğer çabalar yanında toptan satışta KDV'nin yüzde 1'e, perakende satışta yüzde 8'e düşürülmesi, üretici birliklerini güçlendirecek düzenlemeler yapılması, işletmelerin sigorta sorunlarının giderilmesi, yeni dış pazarlarla talebin artırılması ve kıyı lojistik tesisleri ile su ürünleri üretimine dayalı ihtisas organize bölgeleri kurulması gerekmektedir.⁴³

GÖRSEL 8. KAFES BALIKÇILIĞI VE TEZGÂHTA SU ÜRÜNLERİ

42. "Su Ürünleri", Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Tarım ve Orman Bakanlığı, Temmuz 2018.

43. "Su Ürünleri Yetiştiricileri Üretici Merkez Birliği", 6. Çalıştay Sonuç ve Öneriler, suymerbir.org.tr/6-calistay-sonuc-ve-oneriler, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2019).

Arıcılık

Bal üretimini son on beş yılda yaklaşık yüzde 50 artıran Türkiye, 2017'de yaklaşık 85 bin üreticisiyle 8 milyon kovanda 114,5 bin ton bal üreterek dünyanın ikinci büyük bal üreticisi konumundadır. Bunun yanında koloni (kovan) başına verimlilik açısından alt sıralarda yer almaktadır.⁴⁴ Toplumda balın kutsal ve şifa kaynağı olduğu inancı hem bal tüketimini artırmakta hem de geniş bir fiyat yelpazesinde kârlı bir üretime imkân sağlamaktadır. Bunun yanında arıcılık yaygınlaşan ticari bir faaliyet olarak da yapılmaktadır. Dolayısıyla üretilen balın sadece yüzde 3-4'ü otuz civarında ülkeye ihraç edilmektedir.

GÖRSEL 9. ARICILIKTA KARAKOVANLA BAL ÜRETİMİ

Bu gelişmelere rağmen arıcılığın eğitim, pazarlama, örgütlenme, damızlık ve kalite kontrolü başta olmak üzere çok sayıda problemleri mevcuttur.⁴⁵ Arı üreticisi kooperatiflerin ve birliklerin tarımın diğer alanlarında olduğu gibi etkin bir şekilde örgütlenememesi, örgütlenebilenlerin de yeterince işlevsel ve profesyonel olamamaları problemlerin çözümünü zorlaştırmaktadır. Hastalık ve zararlılara karşı bilinçsizce ilaç kullanımının balda kalıntıya yol açması, merdiven altı üretilen sahte balların denetimlerinin tam anlamıyla yapılamaması ve kaçak bal girişlerinin önlenememesi bu sorunlardan bazılarıdır.

44. "Hayvancılık Genel Müdürlüğü", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2019).

45. "Türkiye Bal Üretiminde Dünya İkincisi", *Hürriyet*, 29 Mayıs 2017.

Arıcılıkta önemli miktarda ilave gelir sağlayan polen, arı sütü, propolis gibi diğer ürünlerin de üretilebilmesi ve yeter değerden pazarlanması imkânlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Farklı bölgelerin şartlarına uygun ana arıların üretilerek arıcılara dağıtımının sağlanması ve organik bal üretiminin yaygınlaştırılmasıyla birlikte mevcut desteklerin teşvik edici düzeye çıkararak devam etmesi gerekmektedir. Ayrıca verimi yüksek, güçlü ve sağlıklı koloniler ile çalışmak, kolonileri doğal koşulların uygun olduğu zengin meralarda tutmak, modern ekipman kullanmak ve yeterli arıcılık bilgi ve deneyimine sahip olmak Türkiye arıcılığını çok daha iyi bir noktaya taşıyacaktır.⁴⁶ Piyasada satılan ballarda standartların oluşturulamaması, çeşitli kalite ve özellik mülâhazalarıyla balın çok farklı fiyatlarla satılmasına aracılardan yüksek kârlar elde etmesine ve dolayısıyla haksız kazançlara neden olmaktadır. Bu haksız kazancın önüne geçecek piyasa ve fiyat düzenlemelerinin yapılması hem dürüst üreticiyi hem de tüketiciyi koruyacaktır.

GIDA ÜRÜNLERİ VE İÇECEK İMALATI SANAYİİ

Çiftliklerde üretilen tarımsal ürünler, çok kullanılan tabiriyle “tarladan çatala” kadar devam eden bir pazarlama zinciri ile tüketiciye ulaşmaktadır. Bu pazarlama zincirinde yer alan nakliye, depolama, işleme ve mübadele faaliyetlerinin her biri fayda üreterek katma değer meydana getirmektedir.⁴⁷ Üretim noktalarından tüketim bölgelerine ürünler nakledilerek mekân faydası, üretildikleri mevsimlerden tüketim zamanlarına kadar depolama yoluyla korunarak zaman faydası ve belli seviyelerde işlenerek tüketilecek hale getirilmesiyle de şekil faydası sağlanmaktadır. Geçmişte tarımsal ürünler çok daha az işlenerek tüketiciye ulaştırıldığından gıda maddelerine dönüştürme faaliyetleri tarım sektörü içerisinde yer almıştır. Ancak günümüzde tarımsal ürünleri gıda maddelerine işleme faaliyeti artık gıda sektörü altında çok büyük katma değerler üretilerek yapıldığından tarım sektörü dışında yer almaktadır. Ürünlerin el değiştirmesiyle mülkiyet faydası sağlayan üretim ve tüketim noktalarındaki satma ve satın alma faaliyetleri de en önemli pazarlama fonksiyonlarındandır. “Rızkın onda dokuzu ticaret, biri cesarettir” özdeyişinin işaret ettiği gibi alım-satım yani mülkiyet değişimi faaliyeti, katma değer üretimi olarak payını giderek artırmaktadır.

Tarımsal ürünleri işleyerek şekil değiştirme başta olmak üzere bir veya birkaç pazarlama fonksiyonunu yerine getiren gıda ve içecek imalatı sanayii bir değer

46. Fahri Yavuz vd., *Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi*, (KUDAKA Rapor, Erzurum: 2016).

47. Richard L. Kohls ve Joseph N. Uhl, *Marketing of Agricultural Products*, (Macmillan Publishing Company, New York: 1990).

zinciri oluşturarak ülkenin sosyal ve ekonomik refahı yanında sanayileşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dünyanın ilk yirmi ekonomisi içerisinde yer alan Türkiye, gıda ve içecek sanayii alanında dünyanın on beşinci ihracatçısı konumundadır.⁴⁸ Tüm imalat sanayii ihracatı içerisinde gıda ve içecek yüzde 7,6 ile alt gruplar arasında altıncı, ithalatta yüzde 3,0 ile dokuzuncu sırada yer almaktadır. Dış ticarete 2001’den bu yana açık vermeyen sektörde 2017’nin ilk dokuz ayında 4,8 milyar dolarlık dış ticaret fazlası yaşanmıştır.⁴⁹

Gıda ve içecek sanayiinin tarım sektörü ile ilişkili temel sorunu, istenen kalite ve miktarda ham maddenin sürdürülebilir bir şekilde sanayiye sağlanamamasıdır. Yapılan değerlendirmelere göre Türkiye’de tarımsal ürünlerin ortalama yüzde 30’u sanayide işlenirken bu oran gelişmiş ülkelerde yaklaşık yüzde 70’tir. Dolayısıyla tarım ve gıda sanayiinin bütünleşmesinin yaygınlaştırılması, ham madde üretim kalitesinin yükseltilmesi, çeşitlendirici faaliyetlere yer verilmesi, küçük imalat işletmelerinin etkinliklerinin artırılması gıda sektörünün bütün dallarında teknolojik yenilenmeye gidilmesi, kalite yönetim sistemlerinin oluşturulması ve etkin bir şekilde uygulanması önem kazanmaktadır.

Türkiye Sanayi Strateji Belgesi’nde (2015-2018) gıda sektörünün yenilikçilik, modernizasyon, AR-GE, kayıt dışılığın önlenmesi ve rekabetçilik gibi ana problemleri ön plana çıkmaktadır.⁵⁰ Stratejik öneme sahip gıda ve içecek imalatının sanayi alt sektörleri arasında en büyüklerden biri olduğu kaydedilen belgede, sektörün tarımsal üretimin yapıldığı bölgeler ile bütünleşme kapasitesine sahip olmasının birçok bölgede üretim yapabilme ve yüksek istihdam sağlama imkânını beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Bu fonksiyonu ile sektör, bölgesel eşitsizlik ve işsizliğin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Son zamanlarda sıklıkla sözü edilen ve “endüstri 4.0” olarak adlandırılan geleceğin teknolojilerinin gıda ve içecek sanayiinin de gündeminde olması gerekmektedir. Endüstri 4.0 geliştirmekte olan teknolojilerin kullanımı ile müşterilerin, ürünlerin, süreçlerin ve fabrikaların artan dijital bağlantılarını tanımlamak için ortaya çıkarılmış bir terimdir. Tüm bu dijitalleşme gıda ve içecek imalatı sanayiini büyük bir değişime uğratmıştır. Bu değişimin gelecekte de devam edeceğinin öngörülmesi yanında tarım sektöründe de “tarım 4.0”ın sürükleyicisi olacağı

48. Meltem Keleş, “Türkiye Gıda Sanayi Strateji Belgesi ve Eylem Planı Hazırlık Çalışmaları”, Anahtar, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Eylül 2013, anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiye-gida-sanayi-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-hazırlık-calısmalari/575, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

49. “Gıda Sektörü 2017’de 4 Milyar Dolar Dış Ticaret Fazlası Verdi”, Gıda Hattı, 10 Ocak 2018, www.gidahatti.com/gida-sektoru-2017de-4-milyar-dolar-ticaret-fazlasi-92877, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

50. “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2015-2018)”, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2015, www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

tahmin edilmektedir. Günümüzde gıda endüstrisindeki sistemler merkezi olarak kontrol edilirken gelecekte gıda imalathaneleri akıllı ve çapraz bağlantılı olacaktır. Bu imalathaneler gıda üreticileri için aşağıdaki alanlarda ekonomik avantajlar sağlayacaktır:

- Kaynak verimliliği
- İhtiyaç odaklı üretim
- Teslimat esnekliği ile satışların artması⁵¹

Gıda ve içecek imalatı sanayiine sağlanan ham madde temininde miktar, kalite ve süreklilik problemleri yaşanmaktadır. Bu problemlerin ham madde-nin kaynağı olan tarım sektörüyle bağlantılı bir şekilde giderilmesi noktasında sözleşmeli çiftçilik ve kooperatifçiliğin yaygınlaşması, gündemde olan hal yasasının iyileştirilerek çıkması ve lisanslı depoculuğun yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Diğer taraftan sanayideki eskimiş teknolojiler yenilenirken yerli makine oranının yükseltilmesi, imalathane büyüklüklerinin ekonomik ölçeğe yaklaşması, çok sayıda işletmenin düşük kapasiteler ile çalışmasını engelleyecek planlamaların doğru bir şekilde yapılması, gıda konusunda bilgi kirliliğinin giderilmesi ve gıda içeriklerinde güvenilirlik ve şeffaflığının sağlanması gibi çözümler üretilmelidir. Gıda güvenliği açısından toplumda oluşan paranoyanın giderilmesi ve güven tesisi için Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) veya Amerika Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) gibi bağımsız ve yetkin merkezi bir gıda otoritesinin kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Helal gıda, iyi tarım, organik tarım, coğrafi işaret gibi içerik ve ürün etiketlerinin hızlı bir şekilde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Gıda taşıyıcıları ve sektörde yapılan diğer yanlışlarla ilgili denetimlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için verilen cezaların caydırıcı olmasına dair politikaların iyileştirilmesi ve bunların sahada hedeflendiği gibi icra edilmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra tüketicilerin açıkta satılan ve ambalajsız olan ürünlere itibar etmemeleri için gerekli tüketici bilinçlendirmeleri yapılmalıdır. Ayrıca her kademede yeterli eğitim almamış niteliksiz çalışanların varlığı, istenen donanımlara sahip ara eleman yetersizliği, kullanılan teknoloji ve katkı maddelerinin ithalata dayalı olması ve özellikle içecek sanayiinde haksız rekabet gibi problemlerin giderilmesi elzemdir.

Son dönemde yaşanan döviz kurlarındaki artış ve bununla bağlantılı olarak petrol fiyatlarındaki yükselme, tarımsal üretim ve gıda imalatında ithalata dayalı

51. Muhammed Ahmet Alkan, "Gıda Sektörü ve Endüstri 4.0", Endüstri 4.0, 21 Ekim 2018, www.endustri40.com/gida-sektoru-ve-endustri-4-0, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

girdi maliyetlerine bağlı arz yönlü gıda fiyatları artışına yol açmıştır. Öbür taraftan nüfus, gelir, turist ve göçmen artışlarının sebep olduğu artan tüketim miktarları yanında özellikle mevsim dışı sebze tüketim alışkanlıklarındaki hızlı değişim talep yönlü fiyat artışlarına neden olmuştur. Bu gelişmeler özellikle son yıllarda gıda enflasyonu olarak ifade edilen bir olguyu gündeme taşımıştır. Gıda enflasyonunun bertaraf edilmesi, talep yönlü etkileyicilerden ziyade arz yönlü belirleyicilerin iyileştirilmesiyle mümkündür. Ayrıca pazarlama zincirindeki haksız spekülasyonların giderilmesi ve rekabetçi bir ortamda bu zincirin kısaltılması, gıda enflasyonunu gidermede önemli bir araç olacaktır.

TARIMSAL KURUMLAR

Tarımla ilgili kurumlar, genel olarak karar vericiler ve kararları etkileyiciler olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Karar verici kurumlar Tarım ve Orman Bakanlığı başta olmak üzere ilgili bakanlıklardır. Etkileyici kurumlar ise Türkiye Ziraat Odaları, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası ve şubeleri başta olmak üzere ilgili meslek organizasyonları, tarımsal eğitim kurumları, kooperatifler, birlikler ve diğer sivil toplum örgütleri olarak sıralanabilir.

Tarım ve Orman Bakanlığı

Bakanlık, cumhuriyet döneminde çok farklı isimler altında, yetki alanları değişerek merkez birimleri, bağlı ve ilgili kuruluşlar ve taşra teşkilatlarıyla faaliyetlerini bugüne kadar devam ettirmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin 2018'de yürürlüğe girmesiyle kurum, Tarım ve Orman Bakanlığı ismini alarak merkezde on genel müdürlük, sekiz başkanlık, beş bağlı kuruluş, beş ilgili kuruluş, taşrada tüm il ve ilçelerdeki teşkilatlarıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılanmanın şimdilik sadece iki ayrı bakanlığın tek çatı altında toplanması şeklinde olduğu görülmektedir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının yeni hükümet sistemiyle Tarım ve Orman Bakanlığı olarak yapılanması, hayvancılığın tarımın dışında bir sektör gibi algılanmasına neden olan yanlışlığın düzeltilmesini sağlamıştır. Ayrıca, tarımla yakından ilişkili Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile bakanlığın birleşmesi iyi bir koordinasyona zemin hazırlamıştır. Bu yeni yapılanma, tarım ve ormancılığın problemlerine bütüncül bir yaklaşım sağlayarak çalışmaların etkinliğine vesile olabilecektir. Tarım ormancılığı gibi dünyada giderek artan bir eğilim haline gelen, doğal kaynakları koruyan ve bu kaynakları etkin kullanan sürdürülebilir tarım açılımlarının bu yeni yapılanmayla çok daha kolay gerçekleşmesini ve hızlı bir şekilde yaygınlaşması sağlanacaktır.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarım ve ormancılık sektörüne daha yararlı olabilmek için mevcut yapısını, çok merkezileşmiş yönetim anlayışı ve çok genişleşmiş sorumluluk alanından kurtarmalıdır. Bakanlık düzenleyen, denetim yapan ve kaynak sağlayan bir konuma çekilmelidir. Taşra teşkilatları, iller ve büyük ilçelerde valiliğe/kaymakamlığa bağlı, üniversitelerle yakın iş birliği içinde konumlandırılan ve yetki ve sorumluluklarla donatılmış güçlü tarım teşkilatlarına dönüştürülmelidir. Küçük ilçelerde ise teşkilat kurmadan, ilçe kaymakamlıklarında konumlandırılan ancak il teşkilatına bağlı iyi yetişmiş uzmanlar istihdam edilmelidir. Böylece il ve ilçe teşkilatları ve çalışanları, yerel yönetim ve kurumlarla bütünleşmiş, yetki ve sorumluluklar verilmiş ve dolayısıyla motive edilmiş olacaklardır. Ayrıca bu teşkilatlar, yerel sorunlara daha iyi vakıf olup sahip çıkılabilecek ve sahadaki problemleri gidermede daha etkin olabileceklerdir.

Tarımsal Mesleki Örgütler ve STK'lar

Tarım sektöründeki iki önemli meslek örgütünden biri tüm Türkiye'de ilçe düzeyine kadar teşkilatlanmış ziraat odaları ile bunların üst örgütlenmesi olan ve çiftçileri temsil eden Türkiye Ziraat Odaları Birliği'dir. Diğeri ise ziraat mühendislerinin temsilciliğini yapan Türkiye Mimar ve Mühendisler Odası'na (TMMO) bağlı ve tüm illerde şubesi olan Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası'dır. Merkezi Ankara'da olan ve altı ilde şubesi bulunan Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği de ziraat mühendislerini temsil eden diğer mesleki örgüttür. Tarımla ilgili diğer meslek örgütleri arasında TMMO'ya bağlı Gıda Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Veteriner Hekimler Birliği, Türkiye Ormancılar Derneği ve Su Ürünleri Mühendisleri Derneği sayılabilir. Tarım, orman ve su ürünleri sektörlerinde çalışanlara ait bu organizasyon ve sivil toplum örgütleri meslekleriyle ilgili çok geniş yelpazede faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler ne kadar kanun ve yönetmelikle belirlenmiş görev alanları içinde ve çözüm odaklı olursa üyelerine ve ilgili sektöre o kadar yararlı hale gelecektir. Yetki kargaşası, görev alanı dışına çıkma ve çözüm odaklı faaliyet gösterememe gibi sorunlar bu meslek organizasyonlarının aşması gereken önemli problemlerdir.

Tarımsal Eğitim Kurumları

İlk sivil ziraat mektebi özellikle pamuk ziraatı eğitimi için aynı isimli çiftlikte Osmanlı döneminde 1848'de kurulan Ayamama Ziraat Talimhanesi'dir. İkincisi ise 1891'de İkinci Abdülhamit zamanında hayata geçirilen Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Alisi'dir. Hamidiye Okulları'nın bir uzantısı olarak kurulan Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ise en meşhur mekteplerden biridir. Cumhuriyet döneminin zira-

at eğitimi veren ilk eğitim kurumu olarak tabii ilimler, ziraat, baytar, ziraat sanatları ve orman alanlarını içeren Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü 1933'te kurulmuştur.⁵²

GÖRSEL 10. HALKALI ZİRAAT VE BAYTAR MEKTEBİ ALİSİ

İlk ziraat fakülteleri Ankara (1948), Ege (1955) ve Atatürk (1957) üniversitelerinde kurulmuştur. Daha sonra yedi bölgenin her birinde bir ziraat fakültesi olacak şekilde Çukurova (1967), Ondokuz Mayıs (1976), Dicle (1978) ve Uludağ (1980) üniversitelerinde dört fakülte daha açılmıştır. Yeni üniversitelerde ise ziraat fakülteleri açılmaya devam etmiş ve 2017 itibarıyla öğrenci alan fakülte sayısı otuz, yerleşen öğrenci ise 4 bin 709 olmuştur. Her bir fakültede program sayısı bir ile dokuz arasında değişmektedir.⁵³ Ziraat fakültelerine ilave olarak yirmi üç veteriner fakültesi, on bir orman fakültesi, mühendislik fakültelerinde elli civarında gıda mühendisliği bölümü ve on üç su ürünleri fakültesi bulunmaktadır.

İhtiyaçtan fazla fakülte açılması tarım yükseköğretimi camiasında en çok eleştirilen hususların başında gelmektedir. Ayrıca bazı lisans programlarını öğrencilerin tercih etmemesi, öğretim üyesi ve fiziki kapasitesi yetersiz bölümlerde lisans programı açılması, müfredatın piyasanın ihtiyaçlarına göre sürekli güncellenememesi ve eğitim yöntemlerinde gerekli dönüşümün sağlanamaması gibi sorunlar da tartışma konusu olmaktadır.

Üniversitelerin meslek yüksekokullarında çok çeşitli isimler altında tarımla ilgili ön lisans programları mevcuttur. Bunlar; bahçe tarımı, gıda kalite kontrolü ve analiz, organik tarım, ormancılık ve orman ürünleri, tıbbi ve aromatik bitkiler, gıda teknolojisi, kooperatifçilik, tarla bitkileri, bitki koruma, tarımsal işletmecilik, süt ve ürünleri teknolojisi, peyzaj ve süs bitkileri, tarım makineleri, seracılık, mantarcılık, tarım, zeytin ve zeytin işleme teknolojisi, laborant ve veteriner sağlık,

52. Fahri Yavuz, *Türkiye Tarım Yükseköğretimi ve Lisans Programlarının Yapılanması Raporu*, (Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum: 25 Ekim 2017), Yayınlanmamış Çalışma.

53. “2017 Üniversite Yerleştirme Sonuçlarına Göre Oda Üyesi Meslek Disiplinleri ve Ziraat Fakültelerinin Değerlendirilmesi”, Ziraat Mühendisleri Odası, www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=28148&tipi=17&sube=0, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018)

arıcılık, arıcılık ve yaban hayatı, tohumculuk teknolojisi, şarap üretim teknolojisi, süt ve besi hayvancılığı, çim alan tesisi ve yönetimi ve su altı teknolojisi programlarıdır. Tarım teknikeri unvanı alan bu meslek yüksek okullarının mezunları, kazandıkları takdirde dikey geçiş yoluyla dört yıllık lisans programını tamamlayabilmektedir. Meslek yüksek okullarında mesleki uygulama alanlarının yetersizliği nedeniyle gerekli iş yeri eğitimi verilememesi sonucu gerçekleşen akademik ağırlıklı eğitimin mesleki eğitime dönüşmesi gerekmektedir.

Tarım yükseköğretimindeki bu gelişmelere paralel şekilde ziraat okullarından mezun olan tarım teknisyenleri, ziraat mühendisleriyle birlikte tarım sektörüne katkı sunmuştur. O zamanki Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bağlı olarak 2006'ya kadar eğitim-öğretim veren bu okullardan bir bölümü kapatılmış, kalan tarım meslek liseleri de Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.⁵⁴ Türkiye genelinde elli altı mesleki teknik anadolu lisesi, teknik eğitim merkezi ve çok programlı anadolu liselerinde öğrenciler onuncu sınıftan sonra gıda teknolojisi, hayvan yetiştiriciliği ve sağlığı, tarım, tarım teknolojileri gibi alanları seçebilmektedir. Ziraat teknisyeni unvanı alan mezunlar daha donanımlı bir şekilde ziraat, veteriner ve mühendislik fakültelerine devam edebilmektedir. Tarım eğitimi veren bu liselerin yaygınlaşmasının yanında diğer tüm liselerde tarım, tarımsal faaliyetler ve tarımın önemi konularında farkındalık oluşturacak derslerin müfredata konulması yararlı olacaktır.

Tarımsal Kooperatifler

Dünyada ve Türkiye'de geçmiş 19. yüzyıla dayanan tarımsal kooperatiflerin 2018 itibarıyla teşkilatlanma verileri Tablo 7'de verilmiştir. Tarımsal kooperatifler sekiz merkez ve 153 bölge birliği altında toplam 11 bin 881 adettir. Ortak sayısının 3,94 milyon olduğu ve ortak olmayan çiftçilerin de bulunduğu varsayılırsa, Türkiye'deki çiftçi sayısından fazla olan kooperatiflere çiftçilerin önemli bir kısmının birden fazla ortaklığı bulunduğu söylenebilir. Ortak sayısı açısından pancar ekicileri kooperatifleri birinci, tarım kredi kooperatifleri ikinci, tarımsal kalkınma kooperatifleri üçüncü sırada yer almaktadır. Kooperatif sayısı açısından ise ilk sırayı tarımsal kalkınma, ikinci sırayı sulama, üçüncü sırayı ise tarım kredi kooperatifleri almaktadır. Kooperatiflerin yanında çiftçiler 888 üretici birliği ve 276 yetiştirici birliği kurmuştur. Farklı alanlarda çok sayıda kooperatif, birlik ve üye olduğu dikkate alınırsa problemin sayıda değil, kooperatiflerde olması gereken işlevsellik ve profesyonellikte olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

54. "Tarım Liseleri, Geleceğin Tarım ve Ziraat Mühendislerini Yetiştirmeyi Hedefliyor", Tarım.com, www.tarim.com.tr/Tarim-Liseleri-Gelecegin-Tarim-ve-Ziraat-Muhendislerini-Yetistirmeyi-Hedefliyor, 38552h, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

TABLO 7. TÜRKİYE'DE TARIMSAL KOOPERATİFLERİN ÖRGÜTLENME DURUMU

Birim Kooperatifler			Kooperatif Bölge Birlikler				Kooperatif Merkez Birlikleri			
Tür	Sayı	Ortak Sayısı	Tür	Sayı	Ortak Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Sayı	Ortak Birlik Sayısı	Ortak Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Kalkınma	6.825	753.259	Tarımsal Kalkınma	84	4.701	597.688	5	95	5804	736.156
Sulama	2.450	301.937	Sulama	13	688	100.069	1	13	639	103.257
Su Ürünleri	551	30.886	Su Ürünleri	17	229	13.833	1	14	199	11.460
Pancar Ekicileri	31	1.409.721	Pancar Ekicileri	1	31	1.409.721	0	0	0	0
Tarım Kredi	1.625	907.233	Tarım Kredi	17	1.625	907.233	1	17	1.625	907.233
Tarım Satış*	399	533.456	Tarım Satış	17	322	524.587	0	0	0	0
Üretim Pazarlama**	428	18.845	Üretim Pazarlama	4	51	2.261	0	0	0	0
Genel Toplam	11.881	3.936.492	Toplam	153	7.647	3.555.392	8	139	8.267	1.758.106

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Örgütlenme Tablosu (Veriler 31 Ağustos 2018 tarihine kadardır.)⁵⁵

*Ticaret Bakanlığının sorumluluk alanında bulunmaktadır.

**Tarımsal Amaçlı Kooperatif Merkez Birlikleri bünyesinde yer alan kooperatif birlikleri.

Kooperatif; ortakların sahip olduğu, ortakların kontrolünde işletilen ve yararlanma düzeyine göre kazançları ortaklarına dağıtılan işletmedir. Tanımdan da anlaşıldığı gibi üç temel prensiple kooperatifler diğer işletmelerden ayrılmaktadır. Birincisi kooperatife sahip olanlar ve finanse edenler aynı zamanda onunla alışveriş yapanlardır. İkincisi kooperatifle alışveriş gerçekleştirenler aynı zamanda onun yönetiminin denetimini de üstlenmektedir. Üçüncüsü ise ortaklar yaptıkları alışveriş oranında kooperatiflerin kazançlarından pay almaktadırlar. Kooperatifler, rekabetçi piyasa koşullarının sağlamadığı durumlarda rekabeti tesis etmek için kurulmaktadır. Arz ve talep edenlerin piyasa payı açısından birbirine yakın olması dengeli bir rekabet sağlamaktadır. Hâlbuki tarım işletmeleri genelde küçük olduğundan hem ürünlerini satarken hem de girdilerini satın alırken büyük firmaların belirlediği fiyatı kabul etmek durumunda kalmaktadır. Çiftçiler kooperatifler kanalıyla piyasa paylarını yükseltmekte, rekabet eder hale gelmekte ve durumu dengeleyerek lehlerine çevirmektedirler.⁵⁶

55. "Tarımsal Örgütlenme Tablosu", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/Tar%C4%B1msal%20%C3%96rg%C3%BClenme/Tar%C4%B1msal%20%C3%96rg%C3%BClenme%20Tablosu%2031.08.2018.pdf, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2018).

56. Fahri Yavuz, "Kooperatifçilik; Hayvancılığın Olmazsa Olmazıdır!", *Pusul*, 7 Şubat 2018.

Türkiye’de kooperatiflerin başarısızlığının en önemli üç nedeni işlevsel olmamaları, profesyonel bir yapı kuramamaları ve kötü kooperatifçilik örneklerinin bıraktığı imajdır. Kooperatiflerin işlevsel ve profesyonel hale gelebilmeleri için yeterli ve sürekli kazanç temin eden önemli bir işlev görmeleri gerekmektedir. Örneğin kooperatifler özellikle soğuk zincirin yaygın olmadığı bölgelerde soğuk zincirin temel halkası olan süt toplama merkezlerini kurma ve işletme görevlerini üstlenerek işlevsel olabilir, profesyonelliğe ulaşabilir ve kötü imajlarını yıkabilir. Hayvancılığı gelişmiş ABD, İngiltere, Hollanda ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde sütçülük sektörünün yaklaşık yüzde 90’ı kooperatifler eliyle yürütülmektedir. Kooperatifler sadece süt toplama işini yapmaz, aynı zamanda sütü işleme ve çiftçilerin her türlü ihtiyacını karşılama işlevlerini de üstlenir. Dünyada olduğu gibi Türkiye hayvancılığında da kooperatifçilik olmazsa olmazdır. Kooperatifçilikte yapılan yanlışlar sektörü kooperatiflerden vazgeçme yanlışına sürüklememelidir.

Kooperatifçilik yabancıların oluşturduğu bir kurum olmasına rağmen geleneksel kültürümüzde de önemli bir yere sahiptir. Peygamberimizin “Birlikte rahmet ayrılıkta azap vardır” hadisi şerifi, “tek okun kolay kırıldığı halde çok sayıda oku kırmaya gücün yetmediği” darbı meselimiz, “Bir elin nesi iki elin sesi var” ve “Birlikten kuvvet doğar” gibi atasözlerimiz, “ahilik”, “imece” ve “memleket sandıkları” gibi kurumlarımız kooperatifçiliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla kendi değerlerimizde farklı isimlerle yer etmiş bu gerekli mekanizmaya işlevsellik ve profesyonellik yüklemek gerekmektedir. İyi uygulama örnekleriyle kooperatifçiliğin kötü imajını gidermek ve yaygınlaştırmak kaçınılmazdır.

Tarımsal Kurumların Dönüşümü

Türkiye’deki kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgili kanun ve yönetmelikler günün şartlarına göre güncellenmekte, bu kurum ve kuruluşların teşkilatları yeniden yapılandırılmakta, isimler değiştirilmekte ve yöneticileri yenilenmektedir. Ancak işleyiş, bürokratik anlayış ve hantal merkezîyetçi yapı çok yavaş iyileşmektedir. Dolayısıyla kurum ve kuruluşların verimliliği, etkinliği ve iş üretebilme kapasitesi sadece çok başarılı yöneticilerle artmaktadır. Bilişim teknolojisi ve profesyonel yöneticiliğin bir hayli mesafe katettiği günümüzde olması gereken yönetim anlayışına çok yavaş adımlarla gidilmekte ve modern anlamda kurumsallaşma yeterince sağlanamamaktadır.

Bu dönüşümün başaramaması, daha çok merkezileşmiş yönetim anlayışının neden olduğu yetki ve sorumluluğun yukarıdan aşağı doğru yeterince dağıtılamamasına dayanmaktadır. Sahada çalışandan çok yöneticilerin öne çıktığı bir

yönetim anlayışı kurumların verimli çalışmasını engellemektedir. Eğer merkezi güç paylaşılabılır, bu gücün paylaşılacağı kişiler liyakat ve ehliyet sahibi olanlar arasından özenle seçilebilir ve alt-üst arasında karşılıklı güven sağlanırsa yetki ve sorumluluklar aşağı doğru daha kolay delege edilebilir. Böylece idealizm, heyecan ve çalışkanlık sahada çalışanlara yansıtılabilir. Yani sahadaki ziraat mühendisi, veteriner hekim, gıda mühendisi, orman mühendisi ve su ürünleri mühendisi ihtiyaç duyduğu güç, yetki ve sorumluluğa sahip olduğu zaman insanın özünde olan “yaptım”, “başardım” ve “benim eserim” motivasyonunun sağladığı idealizm, canlılık, üretkenlik açığa çıkar ve kurumlar çok daha verimli hale gelir.

Her seviyeden yatay veya dikey ilişkilerde teşkilatların çalışma alanlarının, yetki ve sorumluluklarının, görev tanımlarının olması gerektiği gibi net, birbirinden ayrıştırılmış ve çakışmayacak şekilde tanımlanması ve tanımlanan bu sınırlara uyulması etkin işleyiş açısından çok önemlidir. Aksi halde kurumların kendilerini çok geniş alanda işin sahibi ve sorumlusu olarak görmesi, her şeyi yapma iştiafında olması ve dolayısıyla yetki ve sorumluluk çatışması, tekerrürler, parçalanmış güç, kaynakların israfı ve sonuçta verimsizlik söz konusu olmaktadır. Bu yetki ve sorumluluk kargaşasına dikey olarak merkezden taşraya teşkilatlarda, yatay olarak da örneğin illerde tarım ve orman il müdürlükleri, büyükşehir belediyeleri, araştırma enstitüleri, üniversiteler, meslek örgütleri, kooperatifler, çiftçi birlikleri ve ilgili sivil toplum örgütleri arasında çok sık rastlanmaktadır. Bu kargaşanın önlenmesi ve her birimin kendi tanımlanmış yetki ve sorumlulukları dâhilinde ancak diğerleriyle iş birliği yaparak ve/veya paydaş olarak çalışması etkinliği artıracaktır.

TARIM VE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım sektörü ile ilgili politikalar, diğer sektörlerle nazaran kamuoyunun ilgisini daha çok çekmektedir. Örneğin tohum, kırmızı et, GDO’lu ürünler, tarımsal destekler, arazilerin tarım dışında kullanımı, iyi tarım uygulamaları, arazi miras hukuku ve kırsal kalkınma gibi konular tarımla doğrudan ilgisi olsun veya olmasın herkesin gündemindedir. Çünkü tarım politikaları aşağıdaki ilkeleri amaçlamaktadır:

- Toplumun beslenme ihtiyacını garanti altına alma
- Tarım sektöründe düşük kazançla çalışanların gelir seviyesini yükseltme
- Tarım sektörünün çok büyük bir kısmını oluşturan aile işletmelerinin sürdürülebilir tarım yapabilmesi⁵⁷

Tarım politikası amaçlarının farklı tarımsal problemlere bağlı olarak ülkeler arasında değişiklik göstermesine rağmen, tüm dünya ülkelerinde bu üç temel amaç benzerdir ve bunlar toplumun tüm kesimlerini az veya çok ilgilendirmektedir.

İnsanoğlunun hava ve sudan sonraki en zorunlu ihtiyacı gıda ürünleridir. Hani derler ya “İnsanoğlu havasızlığa 3 dakika, susuzluğa 3 gün, açlığa ise 3 hafta dayanabilir”. Dolayısıyla halkın beslenmesini garanti altına almak devletlerin en önemli politikalarındandır. Nüfusun sürekli artmasına rağmen tarımsal üretim kaynaklarının sabit kalması, dünyada tarım politikalarının gündemde daha fazla

57. Fahri Yavuz, “Tarım Politikaları Neden Hep Gündemde?”, *Pusulâ*, 9 Ağustos 2017.

yer tutmasına yol açmaktadır. Gıda üretiminin yeter miktarda olmasının yanında belli kalite standartlarında yapılması, yani “gıda güvencesi” ile beraber “gıda güvenliğinin” de teminat altına alınması gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır.

Tarım sektöründe kullanılan üretim kaynaklarından arazi, iş gücü ve sermaye –örneğin inşaat, sanayi ve ticaret sektörlerinde istihdamı durumunda– daha fazla getiri sağlamaktadır. Çünkü tarım sektörü kuraklık gibi iklim durumlarından ve arz-talep uyumsuzluğu gibi piyasa şartlarından daha fazla etkilenmekte, istikrarsızlık yaşamakta ve dolayısıyla yüksek risk altında üretim yapmaktadır. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde üretilen materyalin canlı olması hem üretim sürecinin uzamasına neden olarak sermayenin dönüşüm hızını azaltmakta hem de hastalık ve zararlıların meydana getirdiği kayıplara yol açmaktadır. Tüm bunlar tarımda kullanılan üretim kaynaklarının getirisini düşürmektedir. Dolayısıyla üretim kaynaklarının tarımda kalması için düşük getiri probleminin giderilmesi ve böylece sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması zorunlu hale gelmektedir.⁵⁸

Arz-talep uyumsuzluğu kapsamında meseleye önce üretim, yani rekolteadaki değişimler açısından bakmak gerekmektedir. İklim şartlarının iyi gittiği, verimliliğin yükseldiği ve dolayısıyla rekoltenin çok iyi olduğu bir yılda, bir ülkenin gıda ihtiyacı ve ihracat miktarı az değişkenlik gösterdiğinden fiyatlar hızlı bir şekilde düşmektedir. Doğal afetlerin olduğu dönemlerde ise rekolte çok düşmekte ve dolayısıyla fiyatlar aşırı yükselmektedir. Çünkü insanlar, fiyatlardaki değişmelere bağlı olarak zorunlu ihtiyaçları olan gıda tüketimini çok değiştiremez. Buna talebin arza uymaması denmektedir. Diğer taraftan ihracatın aniden artması durumunda –örneğin yumurta üretiminde zamana ihtiyaç duyulduğu için– üretimi hemen artırmak ve talebi karşılamak mümkün olmamaktadır. Bu da arzın talep ile uyumaması durumunu ifade etmektedir. Bu arz-talep uyumsuzluklarının meydana getirdiği istikrarsızlığın azaltılması veya mümkünse giderilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye’nin tarım sektöründe çiftçiliğin tamamına yakını aile işletmeleri yapmaktadır. Bu işletmelerde tarımsal faaliyet ile sosyal hayat ve kişisel yaşam iç içe girmiştir. Tarım bu aileler için yaşamın bir parçası, hatta kendisidir. Yaşam ile işi birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Aile işletmesinde çiftçi hem patron, hem idareci hem de işçidir. Aile fertleri işçilik başta olmak üzere tüm bu rolleri zaman zaman yüklenmektedir. Hem piyasa hem de kendi tüketimleri için üretim yaparlar. İşletmeler küçük veya orta büyüklükte oldukları için rekabet açısından büyük işletme avantajına sahip değildir. Ancak iyi idare edildiklerinde kaynakla-

58. Ahmet Şahinöz, *Neolitik’ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*, (Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara: 2011).

rını etkin kullanma becerisine sahiptirler ve toplumun orta direğini oluştururlar. Tüm bu özelliklerinden dolayı aşırı rekabet durumunda aile işletmelerinin korunması, sürdürülebilir üretim yapabilmeleri ve oluşturdukları yaşam ortamını koruyabilmeleri ülkenin geleceği açısından çok önemlidir.

Yukarıda bahsedilen üç temel tarım politikası amacına, doğal kaynaklar ve çevrenin korunması, diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu ham maddelerin temini, tarımsal ihracat gelirlerinin artırılması ve tarımda oluşacak sermaye birikimiyle diğer sektörlerle katkı sağlanması gibi yine toplumun çoğunu ilgilendiren amaçlar da eklenebilir. Tüm bunlar tarım sektöründe halihazırda uygulanan, uygulanacak olan veya uygulanması gereken politikaların önemini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla doğru bir vizyonla bilgiye dayalı olarak hazırlanması ve sahada etkin bir şekilde uygulanması gereken tarım politikalarını gruplandırıp detaylı bir şekilde irdeleyerek bu politikalara yönelik doğru bakış açılarını ve anlayışları ortaya koymak yararlı olacaktır.

KIRSAL NÜFUS, YAPI, TURİZM VE KALKINMA POLİTİKALARI

Kırsal Nüfus

Kırsalda nüfus artışı, makineleşme, tarım dışı istihdam alanlarının oluşturulmaması ve ulaşımın kolaylaşması gibi etkenler Türkiye genelinde köylerden şehirlere göçü beraberinde getirmiştir. Özellikle 1950’lerde başlayan göç 1980’lerde serbest piyasa ekonomisine geçişle daha da hız kazanmıştır. Önceleri kış aylarında gurbetçi olarak şehirlere çalışmaya giden gençler, iş imkanlarını artırdıkça gurbette daha uzun süre kalmaya başlamıştır. İlk zamanlar kazandıkları birikimleri köyüne getiren, ev yapan, traktör alan ve yaz dönemlerinde çiftçilik yapan bu gurbetçiler 1980’lerde köy ve kasabalarda ekonominin canlanmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan 1960’larda Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine giden kırsal kökenli işçiler, kazandıklarının önemli bir kısmını köy ve kasabasında harcayarak bu sürece katkı vermiştir. Bu yıllar kasaba esnaflarının en çok kazandığı ve zengin olduğu dönemdir. Ancak şehir hayatına ve Avrupa’daki yaşama alışan gurbetçiler memleketlerinde daha kısa süreli kalmaya başlamış ve peşinden ailelerini de büyük şehirlere, Avrupa’ya götürmüştür. Bu süreç köyden vasıflı iş gücünün tamamen ayrılmasına, dışarıda kazanılanların orada harcanmasına ve köylerdeki nüfusun yaşlanmasına neden olmuştur. Özellikle 2000’lerden sonra köylerdeki yaşlıların çocukları tarafından kente götürülmeye başlaması ise birçok bölgede özellikle kış aylarında köylerin tamamen boşalması sonucunu getirmiştir.

Çiftçilerle yapılan bir anket çalışması çiftçilerin yüzde 52'sinin ailesinde şehre göç eden en az bir bireyin bulunduğunu ve göçten en fazla etkilenen çiftçilerin Doğu Anadolu ile Doğu ve Batı Karadeniz bölgelerinden olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Tarımdaki verim açığının giderilememesi nedeniyle sürdürülebilir yeter gelir sağlanamaması ve kırsaldaki iş ve yaşam şartlarının yeterince cazip olmamasına bağlı olarak gençlerin tarım ve kırsal alandan uzaklaştığı, bunun sonucunda tarımda yani kırsal alanda orta yaşın kentlere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.⁶⁰ Nihayetinde sürdürülebilir gelir ve cazip yaşama şartlarının olmadığı böylesi bir ortamda gençler, tarım alanlarını terk ederek büyük şehirlerde tutunmaya çalışmaktadır. Geride ise tarımsal üretimi “geçimlik yaparak, kırsala sosyolojik olarak tutunan” ve yaşlanan bir çiftçi profili kalmaktadır. Çiftçilerle yapılan anket çalışmaları tarım ile uğraşanların önemli bir oranının artık yeteri kadar kazanamadığını, gelecekte umutlu olmadığını ve çocuklarının çiftçilik yapmasını istemediğini ortaya koymaktadır.

GÖRSEL 11. KIRSALDA KADINLAR YÜKSEK ORANDA ÜRETİME KATILMAKTADIRLAR

59. “Çiftçinin Nabzı Araştırması”, Doktor, 2018, www.slideshare.net/Doktar/doktar-ciftcinin-nabzi, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018), s. 108, 111.

60. Bugün Türkiye’de ortalanca yaş 31 iken tarımda ortalanca yaş 52’dir. Bkz. İrfan Donat, “Tarım ve Gıda Zirvesinden Akılda Kalanlar”, Bloomberg, 4 Mayıs 2018.

Türkiye gibi pek çok ülkenin karşılaştığı tarımda yaşanan nüfus sorunu bağlamında Birleşmiş Milletler (BM) aile çiftçiliğine dikkat çekmeye başlamış ve bu doğrultuda gelişmiş ülkeler tarım sektörünü daha cazip hale getirmek için teşvikler vermiştir. Örneğin AB genç çiftçilere ve küçük aile çiftçiliğine özel destekler sağlamaktadır.⁶¹ Özellikle küçük aile çiftçiliğinin tarımsal üretimdeki payı büyütülerek kadın ve genç nüfusun üretim ve istihdamdaki etkinliği artırılmakta, yoksulluğun azaltılması sağlanmaktadır.⁶² Zira toplumun dezavantajlı konumunda görülen kadın ve genç çiftçilerin kapsayıcı yaklaşımlarla desteklenerek kaynaklara erişimlerinin sağlanması önemli avantajlar getirmektedir. Böylesi girişimler üretim ve istihdam artışı sağlamakta, yoksulluğu azaltmakta ve kentlere göç oranını düşürerek sürdürülebilir ve dengeli yerel ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.⁶³ Yapılan çalışmalara göre Türkiye’de kırsaldaki kadınların tarımsal üretime katılımının yüksek ancak karar mekanizmalarına katılımlarının düşük olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Bu durumdaki kadınlara pozitif ayrımcılık sağlayan destekler ortak aklın kullanılmasına ve tarım sektöründe daha doğru kararlar alınmasına katkı sunacaktır.

Son tanımlamalara göre kırsal yerleşim alanları köyleri kapsadığı gibi nüfusu 20 binden az olan şehir ve kasabaları da içine almaktadır. Geçmişte nüfusun yüzde 75’i köylerde yaşarken şimdilerde tam tersi bir durumla kabaca nüfusun yüzde 75’i kentlerde bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu girdileri dikkate alınarak yapılan son hesaplamalara göre Türkiye’de kırsal nüfus yüzde 37 civarındadır. Toplam iş gücünün tarımda istihdam edilme oranı ise yüzde 20’dir. Avrupa’da kırsal nüfus yüzde 28, ABD’de yüzde 18 iken tarımsal istihdam Avrupa’da yüzde 5, ABD’de yüzde 2’dir. Dolayısıyla kırsal ile tarımsal nüfusu birbirinden ayırmak gerekmektedir. Kabaca hesaplanırsa Türkiye’de nüfusun yüzde 17’si, Avrupa’da yüzde 23’ü, ABD’de ise yüzde 16’sı kırsalda yaşamakta ama tarım dışı faaliyetlerde bulunmaktadır.⁶⁵

61. Ali Ekber Yıldırım, “Aile Çiftçiliği Yılı...”, *Dünya*, 4 Aralık 2013; Ali Ekber Yıldırım, “Tarımda Politika Değişikliği Olur mu?”, *Dünya*, 4 Kasım 2015.

62. Serhat Burak Güresinli, “Tarım Sektöründe Aile Çiftçiliği, Kadın ve Genç İstihdamı Üzerine Bir Değerlendirme”, (AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara: 2015).

63. Güresinli, *Tarım Sektöründe Aile Çiftçiliği, Kadın ve Genç İstihdamı Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 12.

64. Fahri Yavuz vd., “Kadınların Tarımsal Üretim Faaliyetlerine Katılımı Üzerine Bir Analiz: Kuzeydoğu Anadolu TRA1 Bölgesi Örneği”, *Antalya: XVIII. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*, 17-20 Ekim 2018.

65. Fahri Yavuz, “Orda Bir Köyden Hadi Köyümüze Dönelim!”, *Pusul*, 6 Aralık 2017.

Görüldüğü gibi kırsalda yaşayan nüfustan ziyade tarımda istihdam edilen nüfusun azalması gelişmişlik göstergesidir. Etkin kırsal kalkınma politikalarıyla kırsalda yaşayan nüfusun artırılması kırsal alanlarda ekonomik aktiviteleri canlandıracaktır. Bunun yanında doğal kaynaklara sahip çıkılması ve bunların etkin kullanılması şehirlerdeki nüfus baskısının azalmasını ve kırsal alana yönelik kalkınma politikalarının daha etkili olmasını sağlayacaktır. Yani kırsalda nüfus artışı ve kalkınma karşılıklı sinerji oluşturacaktır. Güçlü göç eğilimlerinin olduğu kırsal alanların insansız kalmasının önüne geçilmesi günümüzdeki kırsal kalkınma politikalarının temel amaçlarından biridir. İnsanın olmadığı yerde ekonomik faaliyetlerin canlanması, iş ve yaşam şartlarının iyileşmesi pek mümkün olmamaktadır.⁶⁶ Dolayısıyla köye dönüşe zemin hazırlayacak kırsal kalkınma politikalarına daha çok ağırlık vermek, tarımdan çekilen nüfusa kırsal alanlarda istihdam sağlayacak başta gıda ve içecek imalatı sektörü olmak üzere yatırımlar yapmak ve projeler üretmek gerekmektedir.

GÖRSEL 12. NÜFUS OLMAYAN TERK EDİLMİŞ BOŞ KIRSAL ALANLAR

Yüksek tarım potansiyeli ve istihdam açığının bulunduğu başta Ege ve Karadeniz bölgeleri olmak üzere Türkiye'nin farklı yerlerinde mevsimsel tarım işçileri çalıştırılmaktadır. Yaşadıkları bölgedeki işsizlik sorunu ile baş etmeye çalışan mevsimlik işçiler, gittikleri yerlerde işsizlik açığını gidermekte ve ürünlerin hasat dönemine bağlı olarak sürekli göç etmektedir. Mevsimlik işçiler çalışmak için gittikleri yerlerde ortam ve ekonomik koşullar açısından pek çok güçlüklerle karşılaşmaktadır.⁶⁷ Bu güçlüklerin başında barınma, ulaşım, sağlık, düşük ücret

66. Bülent Gülcubuk, "Türkiye'de Kırsalın Dönüşümü ve Kırsal Kalkınma Uğraşlarının Nedenelliği", *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu: Bölgesel Kalkınma ve Sosyo Kültürel Yapı*, 03-05 Mayıs 2018.

67. "Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçilerine Dair Kısa Bir Değerlendirme", Heinrich Böll Stiftung Derneği, tr.boell.org/tr/2014/06/16/ turkiyede-mevsimlik-tarim-iscilerine-dair-kisa-bir-degerlendirme, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

ve çocukların eğitimi gelmektedir. Mevsimlik işçiler göç ettikleri yerlerde çadırlarda konaklamaktadır. Bu durumdan en çok çocuklar etkilenmektedir. Düşük yaşam standartları ilerde çocukların da mevsimlik işçi olarak çalışacaklarına işaret etmektedir.⁶⁸ Bu da karşımıza önemli bir mesele olarak çocuk işçi sorununu getirmektedir. Hazırlanan bir rapora göre bu sorunun yoksulluk, eğitim hizmetlerine erişememe, kırdan kente göç, aile bireylerinin işsizliği, çocuğun erken yaşta sorumluluk kazanması gerektiği inancı, mevzuattaki eksiklikler gibi nedenlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir.⁶⁹ Özellikle Türkiye’de başta tarım olmak üzere ev işleri ve küçük sanayide çalışan çocukların saptanması oldukça güçtür. Bu alanlarda çocuk emeği kullanıldığı ve yasal düzenlemelerin dışına çıkıldığı da bilinmektedir.⁷⁰

Mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştığı yerlerde eğitim ve sosyal faaliyetleri yanında işçilerin temel ihtiyaçlarını giderebilecekleri ortak kullanım alanları ve iklim şartlarına uyumlu barınma yerlerinin temin edilmesi gereklidir. Çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve özellikle İŞKUR’a kayıtlı işçilerin istihdam edilmesi, gerek kayıt dışı istihdamı azaltmaya gerekse de çocuk işçiliğinin önüne geçmeye yönelik hedefler açısından önem arz etmektedir. Özellikle mevsimlik işçilerin çocuklarının eğitimden geri kalmamaları adına eğitim merkezlerinin kullanımının sağlanmasına vurgu yapılmış⁷¹ ve “Mevsimlik Tarım İşçiliği İzleme ve Değerlendirme Kurulu” oluşturulmuştur.⁷² Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı” kapsamında (2017-2023) hukuki düzenlemeler ile mevzuatın uygulanması ve güncellenmesi, mevcut kurumsal yapıların güçlendirilmesi, farkındalığın artırılarak sosyal tarafların ve toplumun katılımının sağlanması, eğitimin iyileştirilmesi, yoksulluğun giderilmesi, sosyal koruma ve güvenlik ağının genişletilmesi gibi hedefler belirlenmiştir.⁷³

Mesele Türkiye’nin son yıllarda maruz kaldığı dış göç boyutu ile daha geniş bir şekilde ele alındığında kamunun yanında STK’ların da rolü artmaktadır. STK’ların dünyanın farklı yerlerinde devreye girerek sosyal yaşam merkezleri adı altında oluşturdukları barınaklarda eğitim, sağlık ve meslek edindirmek gibi temel insani

68. “Tarım Göçü Haritası”, *Hürriyet*, 23 Kasım 2013.

69. “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı”, Çalışma Genel Müdürlüğü, www.csgeb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

70. “Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği”, *KA Dergi*, Sayı: 1, (2015).

71. “Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi”, *Resmî Gazete*, Sayı: 2017/6.

72. “Başbakanlıktan ‘Mevsimlik Tarım İşçileri’ Genelgesi”, *Hürriyet*, 19 Nisan 2017.

73. “Çocuk İşçiliği Revizyonu”, Çalışma Genel Müdürlüğü, www.csgeb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

haklarının sağlanması yoluyla mevsimlik işçileri topluma kazandıran çeşitli uygulamaları sorunun çözümünde önemli işlev sağlamaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla mevsimlik işçiler ile ilgili atılacak adımlarda kamunun rolü çok önemlidir ve bu konuda çeşitli girişimler hayata geçirilmektedir. Bununla birlikte sivil toplumun bu süreçte aktif yer alması hem işçilerin yaşam şartları hem de toplumsal refah ve kalkınma boyutunda değer taşıyacaktır. Bu konuda kamu öncülüğünde bütün toplum kesimleri ile toplumsal duyarlılık içerisinde ele alınarak çözümler üretilmelidir.

GÖRSEL 13. MEVSİMLİK İŞÇİLER

Büyükşehir belediyeçiliği ve yerel yönetimlerde önemli değişimler 2012’de yayımlanan 6360 sayılı Kanun ile birlikte yaşanmıştır. Bu değişimle beraber kapanan belde belediyelerinin yanında köy tüzel kişiliğini kaybederek mahalleye dönüşen köyler ilk defa büyükşehir belediye hizmetleri ile karşı karşıya kalmıştır. Mevcut sosyal ve ekonomik yapısı ile önceki özellikleri devam eden bu mahallelerin kent merkezlerindeki mahallelerden ayrı ele alınarak hizmet verilmesine ihtiyaç vardır. Belediyeçilik hizmetlerinin çoğu büyükşehirler tarafından yüklenildiğinden ilçe belediyeleri, bu mahallelerin kırsal kalkınmasına yönelmelidir.

74. Esin Arda Egemen, “Mevsimlik Tarım İşçileri ve Barınma Sorunları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: 2015).

Arazi Sahipliği, Miras Hukuku ve Toplulaştırma

Medeni Kanun'un 1926'da kabulü ile çiftçiler toprak mülkiyeti hakkı elde etmiştir. Ancak kanun miras yoluyla arazilerin parçalanmasına ve dolayısıyla küçük ve ekonomik olmayan işletmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷⁵ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile 1945'te özel idare ve belediyelere ait arazilerle 5 bin dönümü geçen özel mülk araziler topraksız çiftçilere dağıtılmıştır. Toprak ve Tarım Reformu Kanunu 1973'te çıkarılarak kamulaştırılan topraklar ve kullanılmayan hazine arazileri, mera, yaylak ve kışlaklar Şanlıurfa'da dağıtılmaya başlanmış ancak süreç hukuki nedenlerle tamamlanamamıştır. Sulama Alanlarındaki Arazilerin Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu 1984'te çıkarılarak dağıtılan toprakların bölünemez ve mirasçılar dışında kimseye devredilemez olduğu ilkesi getirilmiş ve sadece devletçe sulamaya açılan alanlarda uygulamaya konulmuştur.⁷⁶ Arazi sahipliği ve toprak kullanımının iyileştirilmesi amacıyla uygulanan bu politikalar, belli yararlar sağlasa da hedeflenen sonuçların tamamıyla elde edilmesi mümkün olmamıştır.

Türkiye'de tarım arazilerinin miras ya da satış yoluyla parçalanması durumu tarımsal üretim verimliliğini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Tarım gibi stratejik bir sektörde verimliliği artırmak için birçok ülke ölçek ekonomisine önem verirken Türkiye'de tarım arazilerinin küçük ölçekte, parçalı ve birbirinden uzakta olması tarımsal yapıda bozukluğa ve verimsizliğe yol açmıştır. Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 5,9 hektara kadar düşerken bu büyüklük Kuzey Avrupa ülkelerinde işletme başına İngiltere'de 53,8 hektar, Fransa'da 52,1 hektar, Almanya'da ise 45,7 hektardır. Bu ülkelerde işletme başına arazi büyüklüğünün Türkiye'nin yaklaşık 10 katı olduğu görülmektedir.⁷⁷

Arazilerin miras yoluyla bölünmesinin önüne geçmek için 2007'de bazı düzenlemeler yapılmışsa da asıl girişim 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 15.05.2014 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ Bu bağlamda arazi bölünmesinin önüne geçmek için çıkarılan bu kanunla parçalı ve dağınık durumdaki tarım arazileri için arazi toplulaştırma çalışmalarının yapılması yerinde bir

75. Fahri Yavuz, "Türkiye'de Tarım Politikası", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1-4, (2000), s. 9-22.

76. Gülcan Eraktan, *Tarım Politikası Ders Notları*, (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara: 1989).

77. Sıtkı Aksöz, "Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla Bölünmesine Devlet Freni", *Senkron Y.M.M.*, 2014, www.senkronymm.com.tr/SirkulerDetay.aspx?id=30, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2018).

78. "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 15 Mayıs 2014, Sayı: 29001, Kanun No: 6537.

uygulama olmuştur. Tarım Reformu Genel Müdürlüğünce 2002’de on altı il ve kırk yedi ilçede 1.288 uygulama alanında çalışmalar yürütölmekte iken, 01 Ocak 2015 tarihi itibarıyla elli dokuz il ve 261 ilçede 4 bin 271 uygulama alanında çalışmalar devam etmektedir. Toplulaştırma çalışmaları 1961-2002 arasında 450 bin hektar alan için yapılırken, 2003’ten 2014’e kadar planlama çalışmaları tamamlanan ancak bir kısmının uygulamaları hala devam eden alan 4 milyon 532 bin 785 hektardır.

GÖRSEL 14. TARIMSAL ARAZİ

Arazi yapısı, sahipliği ve kullanımı açısından çok önemli olan bu arazi mirası ve toplulaştırma politikalarının hem kurgulanmasında hem de sahadaki uygulamalarında ortaya çıkan eksiklikler, hatalar ve yeni durumlar dikkate alınarak ve gerekli etki analizleri yapılarak iyileştirilmesine ihtiyaç duyulabilir. Örneğin kanunda yeter gelirli asgari bölünemeyecek işletme büyüklüğünün, Erzurum’un entansif tarım yapan çok küçük işletmelerin olduğu İspir ilçesi ile ekstansif tarım yapılan çok daha büyük işletmelerin olduğu Pasinler ilçesi için aynı büyüklükte olması gibi önemli yanlışlar giderilebilir. Diğer taraftan toplulaştırmalarda arazi sahipleri arasında uzlaşma sağlanması, fazla alanda toplulaştırma yapılmasına bağlı olarak yetişmiş uzman yetersizliği ve tapu-kadastro çalışmalarında ortaya çıkan problemler gibi konulara yönelik incelemelere dayalı düzenlemeler yapılabilir. Ayrıca arazi toplulaştırma çalışmalarının mutlaka verimliliği artıracak ve pazarlamayı iyileştirecek politikalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Yöresel Ürünler ve Kırsal Turizm

Rize'deki çay üreticisi sadece yaş çaydan gelir elde ederken Tayvan'ın Lugu kasabasındaki çay üreticisi ürettiği çaya işleme, paketlenme, sunum ve satma yoluyla değer katarak yani üretimden tüketime tüm aracıları ortadan kaldırarak katma değerini hepsini kendisi gelir olarak elde etmektedir. Sadece çay üretilen yaş çay yaprağı satarak yeter gelir elde edemeyecek olan bu çiftçiler, aile iş gücünü yoğun bir şekilde kullanarak ürettiği çaya yaş çayın birkaç katı ilave değer katıp zengin olabilecek düzeyde bir gelire ulaşabilmektedir. İtalya'nın Asiago platosunda yazları üç aylığına devletten kiraladığı orman içindeki yaylaya çıkan Martinello ailesi burada süt üretmekte, sütü tereyağı ve peynire işlemekte, bu süt ürünlerini sunmakta ve satışını yapmaktadır. Yaklaşık doksan civarında yerli inek sabah sağılırken süt yemi yemekte, gündüzleri çiftlik evinin de içinde bulunduğu orman içindeki yaylada otlamakta ve akşam yemelerini yerken sağılmaktadır. İki katlı evin alt katında sütlerin işlendiği mandıra ve sunum/satışın yapıldığı alanlar mevcuttur. Mandırada baba-oğul süt sağımı ve işlemesi ile meşgul olurken anne ve gelin sunum ve satış ile ilgilenmektedir. Üç kız çocuğu da yaz tatilinde ailelerine yardım etmektedir. Hafta sonu artan yerli ve yabancı turistlere peynir ve tereyağını sunum yerinde çeşitli formlarda ikram etmekte ve sonrasında da satış yapmaktadırlar.

GÖRSEL 15. İTALYA'DA YAYLADA SÜTÇÜLÜK İŞLETMESİ VE MANDIRA

Dünyadan ve Türkiye'den verilebilecek çok sayıda iyi uygulama örneklerinde yöresel ürünler ve turizm birlikteliği ile gerçekleşen bir kırsal kalkınma anlayışı söz konusudur. Bu birlikteliğin oluşturduğu kırsal kalkınma yönteminin uygu-

**GÖRSEL 16. YÖRESEL ÜRÜNLER
(TAYVAN'DA GELENEKSEL ÇAY ÜRETİCİSİ)**

landığı bölgelerde genellikle arazinin kırık, meyilli ve dağlık olması yanında doğal güzelliklerin varlığı da fark edilmektedir. Bu güzelliklere varsa bir de tarihi mekânlar eklendiğinde yöresel ürünlere dayalı kırsal turizm anlayışıyla kalkınmayı sağlamak daha bir mümkün olmaktadır.⁷⁹ Kırsal konut, avcılık, spor, endüstriler ve geleneksel tarım kırsal turizmin içinde değerlendirilebilir. Böylece kırsal

alanlar sadece tarımsal üretim amaçlı kullanımdan çıkarak tüketimin de yapıldığı alanlara dönüşmektedir.⁸⁰ Kırsalı sadece üretimin gerçekleştirildiği alan olarak gören toplumlar, zamanla buraları bir tüketim ve cazibe merkezi konumuna getirmiş ve kalkınmalarını hızlandırmışlardır.

GÖRSEL 17. YÖRESEL ÜRÜNLER (SÜT KAYMAĞI, PEKMEZDE KABAK TATLISI)

Tarımsal kaynakların ticari tarım için yetersiz olduğu bölgelerde yoğun iş gücü kullanıp üretilen az miktardaki yöresel ürünlere ham değerinden çok daha fazla değer katmak ve tüketim faaliyetini kırsala taşımak, yeter ve sürdürülebilir gelir elde etmek için bir zorunluluk olmaktadır. AB'de yaygın olan ve Türkiye'de de gittikçe yaygınlaşan coğrafi işaret koruyan (PGI), geleneksel uzmanlığı garanti eden (TSG) veya orijin gösterimini sağlayan (PDO) çeşitli etiketlerle

79. Fahri Yavuz, "Yöresel Ürünlere ve Turizme Dayalı Kırsal Kalkınma", *Pusulula*, 31 Ocak 2018.

80. Jan Douwe van der Ploeg vd., "Rural Development: From Practices and Policies towards Theory", *Sociologia Ruralis*, Cilt: 40, Sayı: 4, (2000), s. 405.

sertifikalandırma yapılmaktadır. Böylece markalaşma yoluyla yöresel ürünlerin katma değeri artacak, yeter ve sürdürülebilir gelir daha iyi sağlanacak ve kırsal kalkınma daha mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda hizmet eden politika eylemleri iyileştirilmelidir.

Turizm sektörünün kırsal alanda faaliyet göstermesi beraberinde kentsel ve kırsal kültürün etkileşimini getirmektedir. Kırsal kültür ve çevrenin değişimi ile mevcut kaynakların bireylerin talepleri yönünde tahsis edilmesi söz konusu olmaktadır. Böylece turizm sektörü tarafından yoğun ilgi gören bölgelerde ve özellikle de konaklama ve restorasyon gibi faaliyet alanlarında canlılık meydana gelmektedir. Bu dönüşüm içinde turizm faaliyetleri kırsal alanda artmakta, turizm yaygınlaştıkça yerel toplumun faaliyetleri çeşitlenmekte ve kültür, eğlence ve geleneksel faaliyetler için pazarlama alanları oluşmaktadır. Bu süreç içinde kırsalda tüketim artışı meydana gelmekte ve zamanla kırsal alanın tarımla bütünleşmesinin ötesine geçilerek yeni sektörlerin oluşması söz konusu olmaktadır.⁸¹ Bu eğilimler, gelir getirici faaliyetlerin çeşitlenmesine katkı sağlayacak ve böylece azalan kırsal nüfus problemi de belli ölçüde giderilmiş olacaktır.

GÖRSEL 18. KIRSAL ALANDA DOĞAL GÜZELLİKLER

Kırsal Kalkınma Uygulamaları

Tarım ve Orman Bakanlığı başta olmak üzere konu ile ilgili diğer kurum ve kuruluşlar kırsal alanda iş ve yaşam şartlarını iyileştirmek için programlar, projeler, yatırımlar ve desteklere devam etmektedir. AB'ye uyum süreci kapsamında uygulamada olan IPARD programı bunlar içerisinde özel öneme sahiptir. Bu program bütçesinin yüzde 75'i AB ve geri kalanı ulusal bütçeden TKDK projeleri yoluyla karşılanmaktadır. Bütçe 2,1 milyar avro civarında kullanılmış ve kullanılacak

81. Filiz Pezikoğlu, "Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma Kavramı İçinde Tarım-Turizm-Kırsal Alan İlişkisi ve Sonuçları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 22, (2012), s. 89.

olan hibelerden oluşmaktadır. Yerel eylem gruplarını harekete geçirmeye çalışan LEADER programı, Bakanlığın Genç Çiftçi destekleri, kalkınma ajansları tarafından verilen hibeler ve kırsal kalkınmaya yönelik diğer destekler bu kapsamda sayılabilir. Tüm bu program, proje, yatırım ve destekler kırsal alanda yaşayanların iş ve yaşam şartlarını iyileştirmeye ve dolayısıyla köyün, kırsalın cazip hale getirilmesine yöneliktir. Büyük, orta veya küçük ölçekli yatırımları gerektiren bu çalışmaların çok iyi projelendirilmesi, sürdürülebilir olması, amacına uygun gerçekleştirilmesi, atıl kalmayacak şekilde ölçeklendirilmesi ve toplumsal yarar sağlayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

İş ve yaşam şartları iyileştirilmiş bir kırsal alanın daha rekabetçi tarımsal faaliyetlerin yapılmasına ortam hazırladığı gibi yeter gelir sağlayan tarımsal faaliyetler de kırsal alandaki iş ve yaşam şartlarının daha iyi bir seviyeye taşınmasına katkı verir. Sosyal, ekonomik, kültürel ve örgütsel yaşam şartlarının iyi olmadığı bir kırsal alanda tarım sektörünün geleceğinden de bahsedilemez. Gençlerin yaşamayı göze alamadığı kırsal alanda yapılan tarımsal faaliyet ilgi çekici olmaktan çıkar. Dolayısıyla son zamanlarda önem kazanan kırsal kalkınma politikaları ve artan kırsal kalkınma destekleri, iş ve yaşam şartlarının iyileşmesine katkı verdikçe bu yanlış gidişat tersine dönebilecektir. Ancak bu kırsal kalkınma uygulamaları, programları ve destekler;

- Yerel inisiyatifleri harekete geçirebilme,
- Projeli çalışma alışkanlığı edindirme,
- Yerel potansiyelleri değerlendirebilme ve
- İyi uygulama örneklerini görünür yaparak birbirinden öğrenebilme imkân ve kazanımlarını artırma özelliklerine sahip olmalıdır.

TARIMSAL GİRDİ, SULAMA VE KREDİ POLİTİKALARI

Tarımsal üretimde kullanılan en önemli girdiler motorin, kimyevi gübre, tohum, yem, tarımsal kredi ve sulamadır. Verimliliği ve dolayısıyla üretimi artırma amacıyla bu girdilerin kullanımının iyileştirilmesine yönelik destek, yatırım ve müdahalelere tarımsal girdi politikaları denilmektedir. Bu girdilerde arzu edilen miktar, kalite ve şartların temin edilebilmesinin önündeki kısıtları kaldırmak söz konusu politikaların temel amacıdır. Öbür taraftan özellikle kimyasal girdilerin kullanımının optimum düzeyde olması, gittikçe önem kazanan gıda güvenliği açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Tarımsal üretim faaliyetinin en önemli girdilerinden ve maliyet kalemlerinden biri olan motorin, tarımda makineleşmenin artmasıyla daha önemli hale

gelmiştir. Bitkisel ürünlerin fiyatı ile motorin fiyat paritesi yani fiyat maliyet oranı özellikle motorin fiyatlarındaki yükselmeden dolayı hep çiftçi aleyhine gelişmiştir.⁸² Bu durumu fark eden hükümet 2003'ten bu yana artan miktarlarda ve motorin maliyetinin yüzde 16'sı kadar desteği dönüme 6 ile 40 TL arasında üründen ürüne farklılık gösterecek şekilde vermeye devam etmektedir.⁸³ Benzer şekilde kimyevi gübre desteği 2006 yılı hariç 2005'ten beri artarak gübre maliyetinin yüzde 15'i ödenerek sürmüş ve dönüme 4 TL olarak verilmeye devam etmektedir. Bu desteklere ilave olarak organik gübre kullanımının yaygınlaştırılması ve ülke şartlarına uygun gübre çeşitlerinin geliştirilmesi ve kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir.⁸⁴

GÖRSEL 19. TARIMSAL SULAMA

Tohum, geçmişte yalnızca bitkisel üretimde ana kaynak olarak kabul edilirken bugün bitki sağlığı ve gıda güvenliğinin temeli olarak da önemsenmektedir. Bitki ıslah araştırmalarında biyoteknoloji kullanımıyla tohumun önemi daha da artmış ve endüstriyel bir ürün haline gelmiştir. Elde edilen yüksek verime

82. Fahri Yavuz, S. Tan, İ. Dellal, Y. Erdal Ertürk, "Tarım Sektöründe Kullanılan Motorinin Sübvansede Edilmesinin Türkiye Tarımına Olası Etkileri", *Ankara: VII. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, 5-9 Eylül 2003.

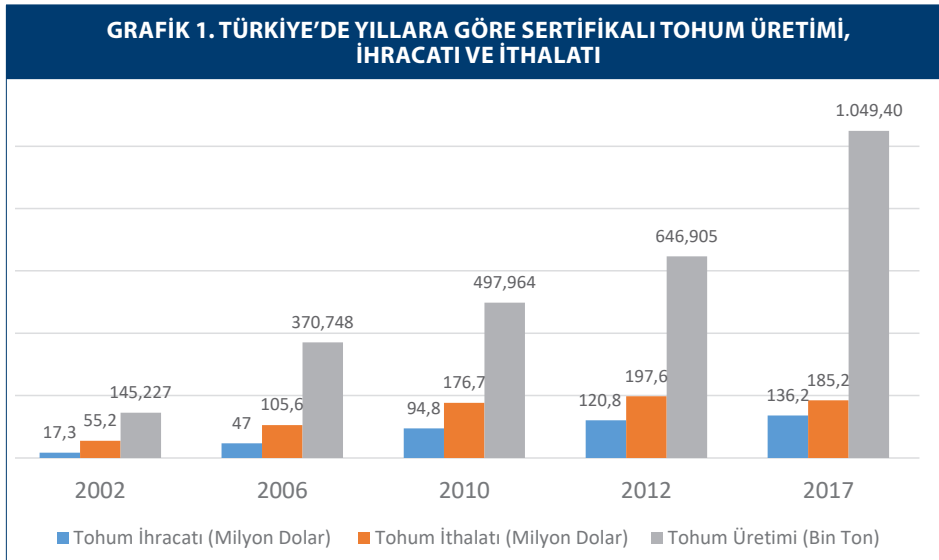
83. "Mazot, Gübre ve Toprak Analizi Desteği", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Mazot-Gubde-ve-Toprak-Analizi-Destegi, (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).

84. "Gübre Sektör Politika Belgesi, 2018-2022", TAGEM, 2018.

sahip tohumlar üretimde daha verimli, kaliteli ve ekonomik sonuçlarla rekabeti doğrudan etkilemektedir.

Türkiye’de 1963’te ilk Tohumculuk Kanunu’nun çıkmasıyla gelişmeye başlayan tohumculuk sektörü 1982’de tohum fiyatlarının ve 1984’te ithalatının serbest bırakılması, 1985 Tohumluk Teşvik Kararnamesi’nin yürürlüğe girmesi, 1986’da Türkiye Tohumculuk Endüstrisi Derneği TÜRK-TED’in kurulması, 1998’de özel sektöre destek ve araştırma izni verilmesi ve 2006’da Yeni Tohumculuk Kanunu’nun çıkmasıyla gelişimini sürdürmüştür.⁸⁵

Son on beş yılda tohumla iştigal eden şirket sayısı 120’den 832’ye ulaşmıştır. Türkiye’de tohum üretimi ihracatı ve ithalatı da artmaktadır. Nitekim 2002’den 2017’ye kadar olan değişim Grafik 1’de görülmektedir. Tohum üretimi 2002’de sadece 145,2 bin ton iken yedi katın üzerinde artarak 1.049,4 bin tona ulaşmıştır. Aynı yıllarda sertifikalı tohum ihracatı yaklaşık sekiz kat artarak 136,2 ve ithalat üç mislinden biraz fazla artarak 185,2 milyon dolara çıkmıştır. Bu rakamlar içinde Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı tohum firmalarının üretimi de yer almaktadır. Kamuoyunda bilinenin aksine sertifikalı tohum üretimi ve ihracatı ithalattan iki misli daha hızlı artmıştır.

Kaynak: “Tohumculuk İstatistikleri”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tohumculuk/Tohumculuk-Istatistikleri, (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

85. Hasan Çelen, Sezgin Karadeniz ve Aslı Onay, “Tohumculuk 2015: İstatistikler, Göstergeler, Çalıştaylar”, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016, www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/Duyurular/tohumculuk.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).

Tohumculuk ile ilgili politikaların başında sertifikalı tohum üretim ve kullanımının artırılması, yerel çeşitlerin kullanılması, geliştirilmesi ve teşviki, tohumculukta özel sektörün güçlendirilmesi gelmektedir. Hububatta sertifikalı tohum üretim ve kullanımında ilerleme yaşanmakla birlikte baklagiller ve yem bitkilerinde sertifikalı tohum üretimi ve kullanımı yeterli düzeyde değildir. Ayrıca hibrit ve sebze tohumlarında yurt içi üretimin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca binaen sertifikalı tohum kullanımına 2005'ten beri verilen destek farklı ürünlerde dönüme 4 ile 80 TL arasında değişen miktarlarda sürmektedir. Sertifikalı tohum üretimine 2012'de sağlanmaya başlanan destekler kilogram başına 0,08 TL ile 4,00 TL arasında verilmeye devam etmektedir.⁸⁶ Bu desteklerin ifade edilen problemlerin çözümü doğrultusunda gelecekte de çeşitlenerek ve artarak sürmesi gerekmektedir.

Tohumculuk önemli ölçüde katma değer üreten bir sektördür. Türkiye'deki tohumculuk AR-GE çalışmaları çeşitlendirilerek uluslararası piyasada daha fazla pay kazanılabilir. Giderek küresel büyük firmaların kontrolüne geçen (tekelleşen) tohumculuk sektörünün bu gidişatına dur demek için yerel/yerli tohumları da dikkate alan alternatif politikalar üretilmelidir. Bu anlamda yerli çeşitler yabancı muadilleri karşısında korunmalı, uluslararası firmaların ve sertifikalı tohum üretiminin denetimi çok daha iyi yapılmalıdır.

Tarım sektöründe tarımsal yatırım ve işletmecilik giderlerinin sağlanması amaçlı kullanılan tarımsal kredilerde cari faiz oranları 2003 öncesinde yüzde 70'lerde iken son yıllarda farklılık göstererek yüzde 8-10'lara düşmüştür. Bunun sonucunda yıllık tarımsal krediler son on beş yılda 4,3 milyar TL'den yaklaşık 40 milyar TL'ye ulaşmıştır. Kredilerin dönüş oranları ise yüzde 40'lardan yaklaşık yüzde 100'lere varmıştır. Ayrıca son on beş yılda toplam 179 milyar TL tarımsal kredi kullanılırken birçok tarımsal faaliyet faizsiz kredi kapsamına alınmıştır.⁸⁷ Ancak dünyadaki eğilimlere paralel olarak devletin kredilerin verilmesinden çok düzenlenmesinde bulunmasının alternatif politika olarak düşünülmesi yararlı olacaktır.

Yarı kurak bir bölgede bulunan Türkiye, zamana ve bölgelere göre 257 mm ile 2 bin 240 mm arasında ortalama 643 mm yağış almaktadır. Kullanılabilir su potansiyeli olan 112 milyar m³ suyun sadece yarısından daha azı kullanılabilmektedir. Ekonomik sulanabilir 8,5 milyon hektar alanın halihazırda 5,7 milyon hektar alanı sulanabilmekte, yaklaşık 3 milyon hektar alan ise sulamayı beklemektedir.

86. "Fark Ödemesi Destekleri", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Diger-Tarimsal-Amacli-Destekler/Yurtici-Sertifikali-Tohum-Kullanim-Destegi, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

87. "Destekleme Bülteni", Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Eylül 2018, www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/TARIMSAL%20DESTEKLER%202018.pdf, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2018).

Dolayısıyla bu potansiyel alanların sulamaya açılmasına yönelik farklı yatırım ve projelere hibe ve sıfır faizli sulama kredisi verilmiştir. Bu destekler sonucu beş milyon dekar civarında alan basınçlı sulama sistemleriyle sulamaya açılmıştır.⁸⁸ Yatırım ve destek politikaları yanında kısıtlı su kullanımı, basınçlı sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması, alternatif su kaynaklarının geliştirilmesi, sulama suyu kalitesinin izlenmesi, su ücretlendirme politikasının yeniden ele alınması ve kapsamlı bir su yasasının çıkarılması gibi politikalar da hayata geçirilmelidir.⁸⁹ Bu politikalar, gelecekte ortaya çıkması muhtemel su kıtlığı nedeniyle suyun sürdürülebilir etkin korunmasını ve kullanımını amaçlamaktadır.

Gıda güvencesi açısından önemli olan verim açığının gıda güvenliği de dikkate alınarak giderilmesi büyük ölçüde uygun şartlarda ve yeter miktarda girdi kullanımına bağlıdır. Dolayısıyla çiftçilerin uygun şartlarda girdi temin etmesi ve kullanmasını sağlayacak politikalar, verim açığını kapatmaları hedefi doğrultusunda daima çiftçinin hizmetinde bulunmalıdır. Bu politikalar girdilere daha kolay erişebilmesini amaçladığı gibi girdilerin üretimi ve doğru kullanımıyla da ilgili olmalıdır. Bu yapılırken gübre, ilaç ve tohumdaki oligopol yapının piyasa düzenlemeleriyle önüne geçilmeli, girdi temininde “Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde gelmez” atasözünün gereği dışarıya bağımlılık azaltılmalı ve yerli üretim geliştirilmelidir.

FİYAT, DESTEKLEME VE PAZARLAMA POLİTİKALARI

Genel olarak tarım sektörünü arzu edilen doğrultuda yönlendirebilmek için verilen tarımsal destekler; sektörde ortaya çıkan sorunları çözmek, yeni teknolojilerin benimsenmesini sağlamak ve üretim yetersizliğini gidermek için uygulamaya konulan ve ihtiyaç kalmadığında sonlandırılan hükümet müdahaleleridir.⁹⁰ Örneğin 1960’larda uygulanan kimyasal gübre desteği amaç hâsıl olduktan sonra kaldırılmıştır. Asıl hedef, rekabet edebilir ve desteklere bağımlı olmayan yani kendi ayakları üzerinde durabilen bir sektör oluşturmak olmalıdır. Dolayısıyla tarımsal desteklerin hem çiftçi gelirini olumlu yönde etkileyici olması hem de sektörün yapısal ve dönemsel problemlerinin çözümüne katkı sunması beklenmektedir.

88. “Tarımsal Sulamada Ödemeler Dekar Başına Olacak”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Haber/946/tarimsal-sulamada-odemeler-dekar-basina-olacak, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2019).

89. Belgin Çakmak, Murat Yıldırım ve Turhan Aküzüm, “Türkiye’de Tarımsal Sulama Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10929.pdf, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2018).

90. Fahri Yavuz, “Tarımsal Politikalar ve Destekler”, *Pusula*, 23 Ağustos 2017.

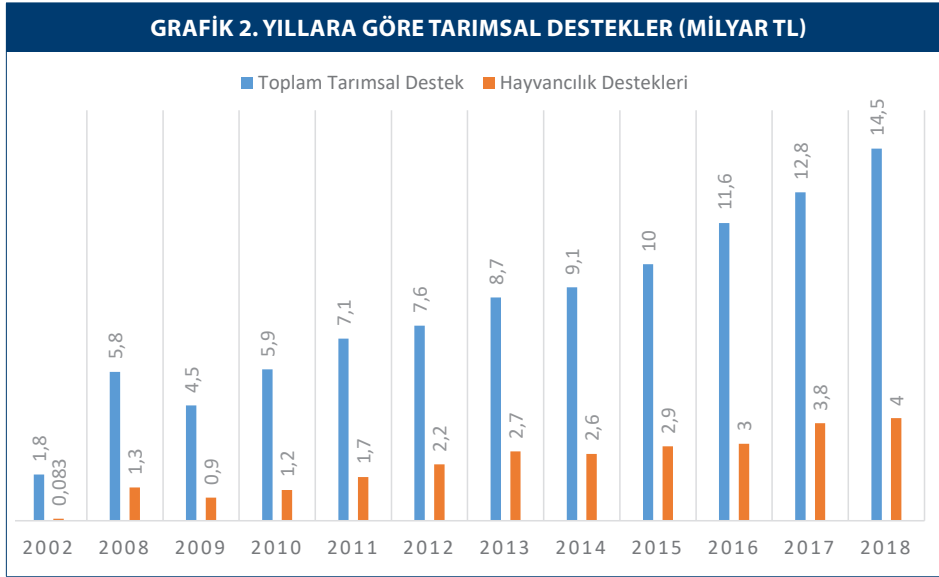
Ancak tarım sektörünün tüm problemlerini desteklerle çözmeye çalışmak bizi yanlışla götürebilir. Hem dünyada hem de Türkiye’de yapılan çalışmalar özellikle arz ve talep yönlü sürükleyicilerin sektörü yönlendiren asıl unsurlar olduğunu göstermektedir.⁹¹ Türkiye tarım sektöründeki iyileşme ve büyümede –tarımsal destekler ve hatta tarım politikalarından çok– son on beş yılda meydana gelen ekonomik büyümenin etkisinin olduğunu göz ardı edilmektedir. Dünyanın hiçbir yerinde ekonomisi gelişmiş ancak tarımı geri kalmış veya tarımı geliştiği halde ekonomisi geri kalmış bir ülke yoktur. Diğer yandan tarıma gereken önemi verecek gıda güvencesini sağlayan ve tarımdan elde ettiği birikimle kalkınma sürecine önemli katkılar yapan az sayıda da olsa ülkeler vardır. Dolayısıyla hem icra merciiinde olanlar hem de muhalefet edenler tarım sektöründeki olumlu ve olumsuz gelişmeleri tamamen tarım politikalarına, tarımsal desteklere bağlayarak büyük bir yanılmanın içine düşmemelidir.

Tarımsal destekler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım politikalarının en çok gündemde olan ve tartışılan kısmını oluşturmaktadır. Hatta “tarımsal destekler” yerine “tarım politikaları” ifadesi bile kullanılmaktadır. Aslında tarım politikaları tarımsal destekleri de kapsadığı için bu şekilde ifade edilmesi çok da yanlış değildir. Tarım politikaları sektörle ilgili tüm hükümet tasarruf ve müdahalelerini içerirken destekler daha çok politikaların parasal teşvik kısmını oluşturmaktadır. Destekler, doğrudan parasal transferler yanında özellikle ticaret politikalarıyla çiftçilere sağlanan korumacı avantajları ve dolaylı destekleri de içerebilir. Grafik 2’de görülebileceği gibi doğrudan tarımsal destekler son on altı yılda sürekli artarak yaklaşık 1,8 milyar TL’den 14,5 milyar TL’ye, bu destekler içindeki hayvancılık destekleri de 83 milyon TL’den 4 milyar TL’ye yükselmiştir. Nominal değerinin sekiz misli arttığı görünen desteklerin reel değeri hesaplandığında son on altı yılda avro cinsinden 2,1 misli, reel TL cinsinden 2,6 misli arttığı görülecektir.

Tarımsal desteklerin çiftçileri arzu edilen doğrultuda yönlendirebilmesi için uzun süre değişmeden yürürlükte olması gerekmektedir. Destekler yıllık düzenlemelerle her sene değiştirilerek belirlenirse çiftçiler uzun vadeli plan, proje ve program yapamaz, yatırım kararları alamazlar.⁹² Dolayısıyla ABD ve AB’de olduğu gibi desteklerin yedi yıllık veya buna yakın sürelerde değişmeden devam edecek şekilde planlanıp uygulanarak çiftçilerin yapısal iyileşmelere yönlendirilmesi sağlanabilir.

91. Fahri Yavuz, G. D. Schnitkey, C. R. Zulauf ve M. J. Miranda, “A Spatial Equilibrium Analysis of Regional Structural Change in the U.S. Dairy Industry”, *Review of Agricultural Economics*, Cilt: 18, Sayı: 4, (1996), s. 693-703.

92. Ahmet Bayaner, *Türkiye’de Tarım: Gelişmeler ve Beklentiler*, (Nobel Yayıncılık, Ankara: 2014).

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

Türkiye’de tarımsal destekler genelde “arz” yönlü, yani üretime, üreticiye ve çiftçilere yöneliktir. Piyasayı sürükleyen ve hatta önemi gittikçe artan “talebi” canlandırıcı, yani tüketimi artırıcı desteklere pek yer verilmemektedir. Türkiye’de tüketici desteklerine sadece okul sütü desteği ve geçmişte fındığın kamu kurumlarında tüketilmesi örnek verilebilir. Hâlbuki örneğin ABD’de tarımsal desteklerin yüzde 50’den fazlası gıda yardımlarına gitmektedir. Böylece tarım ürünleri talebi artırılarak hem piyasa canlandırılmakta hem de düşük gelirli aileler desteklenerek sağlıklı nesillerin yetişmesine katkı verilmektedir.

Desteklerde bölgesel farklılıklar daha fazla gözetilmelidir.⁹³ Yedi iklime sahip ülkemizde bölgeler arası “mukayeseli üstünlük” dikkate alınarak bir bölgedeki en fazla avantajlı veya en az dezavantajlı ürünler öncelikli desteklenmelidir. Bunu gözetken tarımsal havza tabanlı destek projelerinin iyileştirilerek geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin Kuzeydoğu Anadolu’da yem bitkileri desteği öne çıkarılırken Orta Anadolu’da buğday desteği öncelikli olmalıdır. Ayrıca bölgesel problemlere yönelik yerel projelerin üretilmesinin teşvik edilmesi ve bölgesel farklılıkları dikkate alan desteklere ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Tarımsal desteklerin en önemli gerekçelerinden biri, doğal şartlarda ve piyasada meydana gelen olumsuzluklar sonucu oluşan istikrarsızlıktır. Bu istikrar-

93. Cengiz Sayın, *Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları*, (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara: 2003).

sızlığı yani riskleri en aza indirmek için yapılan –geliştirilen– risk yönetimi ve tarımsal sigortalar önemli bir destekleme modeli olarak dünyada yaygınlaşırken Türkiye’de de yavaş yavaş gelişmektedir. Müdahaleci ve yönlendirici olmayan, risk azaltıcı ve istikrarsızlığın etkilerini en aza indiren desteklerin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması yararlı olacaktır. Türkiye’de sadece üretim riski sigortası yaptırılabilir. Hâlbuki üreticilerin karşılaştığı diğer risk unsurlarından fiyat ve finansal risk yönetimi konularında yeni araçlara ihtiyaç vardır.

Türkiye’nin 2023 vizyonu hedefi dünyadaki ilk on ekonomiye girmektir. Bu ekonomik hedefe paralel olarak tarımsal üretim değeri açısından da dünyadaki yerini ilk yediden beşe yükseltmektir. Bu amaca hizmet etmesi için desteklerin, üretimi miktar olarak artırma işlevi yanında katma değeri yüksek tarımsal ürünlerin üretimini teşvik edecek şekilde kurgulanması büyük önem taşımaktadır. Tarımsal destekler verilirken ekonomik büyüklüğe sahip ve piyasa için üretim yapan işletmeler üretim değerini artırma açısından öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Çok küçük çapta ve daha çok öz tüketim için üretim yapan kırsal alanda yaşayanlar/köylüler kırsal kalkınma destekleri kapsamında değerlendirilmelidir.

Hayvancılık Destekleri

Hayvancılık desteklerine 2017 ve 2018 yıllarında sağlanan ilave destekler yanında yem bitkileri, buzağı destekleri, hayvan başına farklı destekler, hastalıktan arı işletme desteği, süt teşvik primi ve benzeri çok sayıda hayvansal üretime yönelik destekler son on beş senedir yıldan yıla artarak ve değişerek verilmektedir (Grafik 2). Hayvancılığa yönelik destekler 2003-2017 döneminde toplam 23,1 milyar TL olmuş ve elli

baş üzerinde hayvancılık yapan işletmelerin sayısı 2011’den itibaren yüzde 38 artış göstermiştir.⁹⁴ 2017’de verilmeye başlanan genç çiftçi desteğinin yanında AB Kırsal Kalkınma Programı ve Kalkınma Ajansları tarafından verilen projeye dayalı hayvancılık destekleri de devam etmektedir.

GÖRSEL 20. BROWN SWISS, SIMMENTAL VE HOLSTEIN DANALAR

94. “Destekleme Bülteni”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Eylül 2018.

Peki, bütün bu desteklere rağmen hayvancılıkta ve özellikle et üretimindeki problemler neden hala istenen düzeyde çözülememektedir? Tarım ve Orman Bakanlığının aldığı yeni tedbirler ve verdiği/vereceği destekler, problemleri bir süre için azaltacağı ve kârı artıracacağı için orta vadede problemlerin çözülmesine katkı sağlayacaktır. Ancak sorunların çözümüne biraz daha geniş perspektiften bakmak ve çareleri derinlerde aramak gerekmektedir. Bu anlayıştan hareketle aşağıdaki çözüm önerilerine öncelik verilebilir:⁹⁵

- Tarım çok yaygın bir üretim sektörü olduğu için çözüme kısa sürede ulaşmak pek mümkün değildir. Sabırlı olmak, sektörü daha iyiye götüren politikaları kesintisiz ve çok yönlü olarak devam ettirmek ve sahadaki uygulamaları iyileştirmek gerekmektedir.
- Tarımın ve dolayısıyla alt sektörü olan hayvancılığın gelişmesi tarımsal desteklerden çok ülkenin ekonomik büyümesine bağlıdır. Ekonominin sürekli büyümesi tarımsal ve dolayısıyla hayvansal üretimi hem talep hem de arz yönünden olumlu etkileyecektir.
- Türkiye'deki büyükbaş hayvancılığın üretim yapısında et ve sütten elde edilen gelirler birbirine yakındır. Kâr oranı zaten düşük olan hayvancılıkta bu gelirleri en yukarıya çıkarmak için süt üretiminde soğuk zinciri ve hayvan borsalarını iyileştirmek ve yaygınlaştırmak gerekmektedir.
- Tarımsal politikaların ve desteklerin isabetli modellerle uygulanması, bu politikaları sahaya taşıyacak görevli ve teknik personelin politika hedefleri doğrultusundaki gayret ve etkinliklerinin artırılması gerekmektedir.
- Müracaat şartları, destek miktarları ve ödeme şekli dâhil desteklerle ilgili tüm bilgilerin çiftçilere ulaştırılması için desteklere yönelik çiftçi eğitimi faaliyetlerine daha ciddi şekilde ağırlık verilmeli ve desteklerle ilgili bürokratik süreçlerin daha da kolaylaştırılması sağlanmalıdır.
- Desteklerin amaçlar doğrultusunda yönlendirilebilmesi için genç ve işini bi-hakkın yapan çiftçileri kırsalda kalmaya ve tarımsal faaliyet yapmaya teşvik etmek önemlidir. Bunun için kırsal alandaki iş ve yaşam şartlarını kentlerle rekabet edebilir hale getirmek gerekmektedir.

Tarım Ürünlerinin Pazarlanması

Üreticilerin gelirlerini artırması için risk alarak ve iş birliği yaparak ürünlerin katma değerini artıran pazarlama yani ticaret faaliyetlerinde yer alması kaçınılmazdır. Çiftçilerin ticari faaliyette başarılı bir şekilde yer alabilmesi için koöpe-

95. Fahri Yavuz, "Kırmızı Et Fiyatları ve Hayvancılık Destekleri", *Pusulâ*, 3 Ocak 2018.

ratiflerin ve üretici birliklerinin işlevsel ve profesyonel olmaları gerekmektedir. Özellikle üretici eline geçen fiyat ile tüketicinin ödediği fiyat farkının azaltılması yolunda üretici birliklerini ve kooperatifleri etkin hale getirecek politika eylemleri önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu kurumlar hayvancılık başta olmak üzere tarım sektöründe pazarlama fonksiyonlarını yüklenmekte ve bu faaliyetleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmektedir. Tarımsal ürünlerin işlenmesi, gıda imalatı, dağıtım ve pazarlaması bu birlikler üzerinden yapılmasına karşın Türkiye’de üretici birliklerinin ve kooperatiflerin tedarik zincirindeki payı oldukça sınırlı kalmakta ve bu hizmetlerin çoğunluğu da aracılar tarafından doldurulmaktadır.⁹⁶

GÖRSEL 21. ÜRETİCİDEN TÜKETİCİYE YÖRESEL PAZAR

Gelişmiş ülkelerde üretici birliklerinin tüketici hallerindeki satış oranları yüzde 90’lar seviyesinde olurken AB ülkelerinde ortalama yüzde 50, Türkiye’de ise sadece binde 6’dır.⁹⁷ Etkin üretici birlikleri ve güçlendirilmiş kooperatiflerin önemi burada açıkça görülmektedir. Üretici birlikleri ve kooperatiflerin rolünün artırılması yanında üreticiden alınan ürünlerin standartlaştırılması, ambalajlanması ve markalaşması yönündeki etkinlikleri de önem taşımaktadır. Üreticinin direkt satıcıya ulaştığı modern üretici semt pazarları gibi girişimlerin yaygınlaştı-

96. *Enflasyon Raporu: 2018 III*, (TCMB, Ankara: 2018), s. 41.

97. “Ticaret Bakanı’ndan ‘Hal Yasası’ Açıklaması”, Bloomberg, 4 Kasım 2018.

rılarak bu tür modellerin nicelik, nitelik ve kapasiteleri artırılmalıdır. Bu anlamda hükümetin üzerinde çalıştığı ve gündemde olan hal yasasının arzu edilen etkiyi verecek şekilde hazırlanması ve uygulanması önemlidir. Ayrıca Avrupa'nın şehir merkezlerinde ve hatta tarihi mekânlarında kurulan taze sebze, meyve ve et-süt ürünleri ile yöresel ürünler pazarları gibi Türkiye'de de doğrudan üretici ve tüketicileri buluşturan halk pazarlarının kurulması teşvik edilmelidir.

Pazarlama fonksiyonlarını üstlenmede yani ürettikleri tarımsal ürünlerini pazara sunma konusunda üreticilerin birlik çatısı altında örgütlenememesinden dolayı zayıf kalmaları aracılar tarafından düşük fiyatlarla alınan ürünlerin yüksek fiyatlarla tüketiciye sunulmasına yol açmaktadır. Nitekim tarladan çıkan bir ürünün nihai tüketiciye ulaşma safhası üzerine yapılan bir çalışma aracılarının payının yüzde 45 seviyelerinde olduğuna dikkat çekmektedir.⁹⁸ Üreticilerin kazanç sağlamadığı bu ortamda tüketiciler de ürünleri market veya pazarda yüksek fiyata satın almak mecburiyetinde kalmaktadır. Bazen üreticilerin eline geçen fiyatlar üretim maliyetini karşılayamadığından mahsul tarlada bırakılmakta hatta tarımsal üretimden tamamen uzaklaşabilmektedir. Bu bağlamda aracılarının azaltılması ve üreticinin örgütlü yapılar üzerinden ürünlerini daha kısa bir tedarik zinciri yoluyla tüketiciye ulaştırması önem taşımaktadır. Hükümet kayıt dışı ile mücadele için sebze ve meyve piyasasının düzenlenmesi yolunda elektronik ortamda izlemeyi mümkün kılan kare kodlu ürün künyesi dönemini başlatarak önemli bir adım atmıştır. Bu uygulama ile yaş sebze ve meyvenin değer zincirindeki fahiş fiyat uygulamasının önlenmesi amaçlanmaktadır.⁹⁹

Yeni Hal Yasası

Türkiye'de 2017'de 51 milyon tonu aşan yaş meyve-sebze üretimi tarladan pazara ulaşana kadar yüzde 25-30 oranında fire vermiştir. Hem oluşan zayıyatı azaltmak hem de üretici ve tüketiciyi koruyacak bir mekanizma yoluyla sistemi kayıt altına almak bugünlerde gündeme gelen yeni hal yasasının temel hedefidir. Bunun gerçekleşmesi için hallerin yap-işlet-devret modeliyle profesyonel bir şirket tarafından yönetilmesi söz konusu olacaktır. Üretici birliklerinin hallerde yer alması için teşvik ve desteklerin getirilmesi ile birlikte komisyoncuların tüccar statüsüne alınması tartışılmaktadır.

98. Hüseyin Songül, "Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinde Fiyat Oluşumu", TCMB Blog, 3 Temmuz 2017.

99. "Sebze ve Meyvede 'Ürün Künyelerine Yönelik Tebliğ' Resmi Gazete de Yayımlandı", T.C. Ticaret Bakanlığı, icticaret.ticaret.gov.tr/haberler/sebze-ve-meyvede-urun-kunyelerine-yonelik-teblig-resmi-gazetede-yayimlandi, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2018).

Üretici ve tüketici bölgelerinde soğuk hava depoları, soğuk zincir ve ambalaj standardının yanında elektronik ticaret platformunun oluşturulması planlanmaktadır. Ayrıca ürün toplama merkezlerinde sebze ve meyve ile sınırlı kalınmayacağı, et ve süt ürünleri, kanatlı hayvan, süs bitkileri ve gerekirse diğer gıda ürünlerinin yer alacağı gündemdedir. Yeni hal yasası taslağında üretici örgütlerinin hallerde daha çok yer almasına yönelik imkânların artırılması ile hal hakem heyetlerinin kontrol ve denetimlerinin daha etkin yapılması yer almaktadır.¹⁰⁰ Öte taraftan her ne kadar kooperatif ve üretici birliklerinin güçlendirilmesi yoluyla daha etkin, hızlı ve kapsamlı bir uygulama söz konusu olacaksa da bunun kısa zamanda gerçekleşmesi güç gözükmektedir. Mevcut durumda kanuni olarak hallerde üretici birliklerinin yüzde 20 kontenjanı bulunmasına rağmen bu bile dolmamaktadır.

Tarım sektörü temsilcileri, mevcut yapıda hal komisyoncularının üreticiler için finansman, planlama ve pazarlama fonksiyonlarını yerine getirdiklerini ifade etmekte ve bu yapının alternatifi oluşturulmadan kaldırılması durumunda üreticinin üretimden uzaklaşmasına kadar varacak yeni sorun alanlarının oluşabileceğine dikkat çekmektedir.¹⁰¹ Mevcut sistemde komisyoncular üreticinin temsilcisi rolünü üstlenmektedir. Üretimden tüketime kadar geçen süreçte çeşitli fonksiyonları yerine getirirken üreticilerin/çiftçilerin en önemli finansman kaynaklarının komisyoncular olduğu belirtilmektedir.¹⁰² Üretici birliklerinin bu görevi yerine getirmekte zorlanması halinde üreticiler, ürünlerinin pazarlaması başta olmak üzere işlerini gerçekleştirmede daha fazla zorlanacaktır. Özellikle küçük üreticinin fiyatta rekabet edebilmesi için komisyoncuların yerine geçecek üretici birliklerin rollerini başarabilmeleri çok büyük önem taşıyacaktır.

Yeni hal yasası kapsamında dikkate alınması gereken diğer bir konu, mevcut durumda ürünlerin yalnızca yüzde 30'luk bir kısmının hallerden geçtiği gerçeğidir. Ürünlerin geriye kalan önemli bir kısmının kayıt dışı olarak piyasaya girdiği dikkate alındığında tüm satışların yasal bir şekilde hallerden yapılması yoluyla kayıt altına alınarak izlenmesi önem taşımaktadır.¹⁰³ Bu şekilde gerçek bir borsa oluşturulursa arz-talep dengesi korunarak dengesizlik önlenecektir. Bu durum aynı zamanda fiyatların normale dönmesini de sağlayacaktır.

100. Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan "Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi Taslağı" için bkz. www.retailturkiye.com/images/stories/2018/Kasim_2018/Yeni_Hal_Kanun_Tasarisi.pdf, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2018).

101. Yeni hal yasası üzerine Anadolu Yakası Meyve Sebze Komisyoncuları Dernek Başkanı ve İstanbul Ticaret Odası Meyve ve Sebze Meslek Komitesi Meclis Üyesi Mevlüt Yılmaz ile yapılan görüşmede buna vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu konuda tarım sektörü temsilcilerinin Antalya Ticaret ve Sanayi Odası'nda gerçekleştirdikleri toplantının sonucu için bkz. "ATSO'da Hal Yasası Konuşuldu", *Milliyet*, 6 Aralık 2018

102. Burada üreticilerin finansmanı önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

103. Hallerden yapılan toplam meyve sebze ticaretinin oranının yüzde 30 ile 40 arasında olduğu vurgulanmaktadır.

Ürettiği farklı bitkisel ürünleri kimlere sattığı ile ilgili yapılan bir anket çalışmasında çiftçilerin yüzde 59'unun ürünlerini tüccarlara sattığı, kooperatif veya diğer kurumlar üzerinden pazarlayanların oranının ise sadece yüzde 16 olduğu görülmüştür. Ayrıca ürünlerini aracısız olarak tüketiciye ulaştıranların oranının yüzde 11 ile sınırlı kaldığına ve ürününü hal üzerinden satışa sunanların yüzde 7 olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁰⁴ Beklendiği üzere hallere en fazla meyve sebze verilirken kooperatiflere endüstriyel bitkilerin, tüketiciye ise meyve ve sebzenin daha fazla satıldığı görülmektedir. Hal yasasında bu ve benzeri veriler dikkate alınmalıdır.

Lisanslı Depoculuk

Birçok gelişmiş ülkede tercih edilen lisanslı depoculuğun geniş bir kullanım alanı mevcuttur. Lisanslı depoculuk sistemi arz-talep dengesizliğinin giderilmesi ve fiyat istikrarının sağlanmasında önemli bir etkiye sahiptir.¹⁰⁵ Ürün ihtisas borsaları ile lisanslı depoculuk alanında kapasitenin geliştirilmesi ve buradaki ürünlerin elektronik ortamda ticaretinin mümkün kılınması hedeflenmektedir.¹⁰⁶ Özellikle çiftçinin yeterince kâr edemediği bir ortamda yeni bir arz-talep dengesi sağlayacak ve üreticiye daha fazla gelir getirebilecek bir sistem olan lisanslı depoculuk Kanada, ABD, Avrupa ve Rusya'da tarım sektöründe önemli bir dengeleyici olma özelliğine sahiptir.

Türkiye'de lisanslı depoculuk faaliyetlerinin temelini 2005'te çıkarılan Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu oluşturmaktadır. Bu kanunun uygulanmasına yönelik yönetmelikler ve hububat, baklagil, yağlı tohum, pamuk, fındık, zeytin, zeytinyağı ve kuru kayısı gibi ürünler bazında tebliğler çıkarılmıştır. Lisanslı depoculuk için başvuran 112 firmadan otuz dokuzunun faaliyette olduğu, işlemler tamamlandığında kapasitenin 1,8 milyon tondan 9,5 milyon tona ulaşacağı bildirilmektedir.¹⁰⁷ Lisanslı depoların kullanımı için çiftçi teşvik edilmektedir.

Sürdürülebilir çiftçi refahının sağlanabilmesi için kritik öneme sahip lisanslı depoculukta dikkat çeken nokta çiftçiler açısından finansman ve depolama konularında sorunların bulunmasıdır. Lisanslı depoculuk iznine sahip şirketlerin azlığı ise sektörün gelişmesinin önündeki önemli engellerden biri olarak kendini göstermektedir. Lisanslı depoculuk faaliyetlerinde çiftçilerin zaman zaman zarar

104. Bazı çiftçiler birden fazla cevap vermiştir. Bkz. "Çiftçinin Nabzı Araştırması", s. 63.

105. İrfan Donat, "Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi Etkin Şekilde Nasıl İşler?", Bloomberg HT, 18 Aralık 2017.

106. Semih Tümen ve Hüseyin Songül, "Lisanslı Depoculuk Sistemi Fiyat İstikrarına Nasıl Katkı Sağlıyor?", TCMB Blog, 15 Haziran 2017.

107. "Tüfenkci: Lisanslı Depo Kapasitesi 9 Milyon 500 Bin Tona Ulaşacak", *Dünya*, 9 Nisan 2018.

ettiği, verilen desteklerle bu zararın bazen kâra dönüştüğü ancak verilen desteğe rağmen çiftçilerin yine zarar ettiği olmuştur.¹⁰⁸ Dolayısıyla mevcut uygulamaların yeniden ele alınarak problemlerin giderilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de lisanslı depoculuğun karşılaştığı sorunlar arasında finansman ihtiyacı ve tarım sektöründeki üretim ölçeği düşüklüğü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca çiftçinin ürün fiyatlarına karşı duyarlılığı konusu lisanslı depoculuk uygulamasının karşılaştacağı zorluklar arasında yer almaktadır. Küçük aile grupları olarak örgütlenen Türkiye’deki tarım sektörü, lisanslı depoculuk için bir diğer önemli sorun olarak gösterilmektedir. Zira depoda muhafaza edecek kadar elinde ürünü kalmayan, düşük ve düzensiz şekilde üretim yapan çiftçilerin yeteri kadar finansmana sahip olamaması maliyetlerin daha fazla artmasına yol açmaktadır. Tüm bunlardan hareketle geliştirilecek sistemde bu sorunların dikkate alınması gerekmektedir.¹⁰⁹ Lisanslı depoculuk politikasına yönelik etki analizleri de yapılmalıdır.

TARIMSAL EĞİTİM, ARAŞTIRMA VE YAYIM POLİTİKALARI

Tarımsal Eğitim

Tarımsal eğitim temel olarak üniversitelerin ziraat fakültelerinde yapılmaktadır. Kamuoyunda tarımın tüm konularına vakıf donanımlı ziraat mühendislerinin yetiştirilemediği ve fakültelerin bulundukları bölgelere yeterince katkı sağlamadığı gibi tarım yükseköğretimi ile ilgili eleştiriler öne çıkmaktadır. Üniversite tercihinde gençler ve aileleri “Ziraat mühendisleri işsiz kalıyor” düşüncesiyle ziraat fakültelerini ön sıralarda tercih etmemekte ve dolayısıyla yüksek üniversite giriş sınavı puanına sahip öğrenciler fakültelere yerleşmemektedir. Diğer taraftan kentsel yaşamın cazibesine karşılık istenen düzeyde olmayan kırsal alandaki iş ve yaşam şartları ile tarımsal faaliyetin risk ve zorlukları tarım yükseköğretimi talebini dolaylı olarak olumsuz etkilemektedir. Bu problemlerin çözümüne katkı sunabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁰

- Yeni ziraat fakültelerinin çok ihtiyaç yoksa kurulmaması, kurulacaksa da öğretim üyesi sayısının ve fiziki imkânların yeterli olması şart koşulmalıdır. Mevcut ziraat fakültelerinde yeni programların açılması veya eğitimin devamı için de bu şartlar sağlanmalıdır. Ayrıca her lisans programı için öğrenci kontenjanları yirmi beş civarına çekilmelidir.

108. Mustafa Kaya, “Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi: Hububat Piyasası Örneği”, (Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara: 2017), s. 138-145.

109. Levent Sezal, “Türkiye’deki Lisanslı Depoculuk Sistemi ve Sağlanan Devlet Teşvikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 52, (2017), s. 1154.

110. Fahri Yavuz, “Tarım Yükseköğretimine Yeniden Bakış”, *Pusula*, 17 Ocak 2018.

- Fakültelerdeki lisans ve lisansüstü program yapılanmaları, müfredatları ve ders içerikleri hem dünya yükseköğretimdeki gelişmeler hem de tarım sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda dinamik bir süreçle devamlı güncellenmeli ve iyileştirilmelidir.
- Fakültelerin bölge tarımına katkısının artırılabilmesi, sahadaki problemlerin araştırmalara konu edilebilmesi, arazideki deneyimlerin ve araştırma sonuçlarının sınıfta ders, tarlada çiftçi eğitimi materyali olarak kullanılabilmesi için tarımsal eğitim, araştırma ve yayım (toplumsal katkı) ilişkisini Yükseköğretim Kurulu (YÖK), üniversiteler ve Bakanlığın yakın iş birliği ile güçlendirmek gerekmektedir.
- Ziraat mühendislerinin işsiz kaldığı ve tarımı bilmediği gibi kamuoyundaki yanlış algılar değiştirilmeli ve tarımın artan önemine binaen tarımla uğraşanların geleceğinin parlak olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Kırsalın iş ve yaşam şartlarının kentle rekabet edebilir düzeye çekilmesi çabaları bu bilinci oluşturmaya önemli katkı sağlayacaktır.
- Güçlü ziraat fakültelerine sahip üniversiteler; veteriner, su ürünleri ve orman fakültelerini de dâhil ederek Afrika ülkeleri başta olmak üzere tarım yükseköğretimine talebin yüksek olduğu ülkelerde butik tarım üniversiteleri açmalıdır. Böylece hem mevcut kapasitenin daha etkin kullanılması hem de tarım yükseköğretiminin uluslararasılaşması sağlanacaktır.
- Tarım yükseköğretiminde öğretmeyi değil, öğrenmeyi öne çıkaran öğrenci odaklı; kampüs dışında online ve saha/iş yeri eğitimine ağırlık veren; kritik düşünebilme, problem çözebilme ve girişimci olabilme becerileriyle donatan; kendi kendini eğitebilme, grup çalışması yapabilme ve liderlik edebilme gibi yetkinliklerle hayat boyu öğrenme yeteneklerini ve anlayışını öğrencilere kazandıran bir eğitim hedeflenmelidir.

Tarımın kompetanları olması gereken ziraat mühendislerinin işsiz kaldığı, iyi eğitim alamadığı ve gençlerin ziraat mühendisliğinde gelecek görmediği gibi gerçek dışı söylemlerin varlığı bilinmektedir.¹¹¹ Hâlbuki 2015 yılı rakamlarına göre Türkiye’de işsizlik oranı yüzde 11,3, tarım dışı işsizlik oranı yüzde 13,4 ve genç nüfus işsizlik oranı ise yüzde 21,9’dur. Yine aynı yılın rakamlarına göre ziraat mühendislerinin işsizlik oranı yüzde 12,7’dir. Bu işsizlerin önemli bir kısmının yeni mezunlar olduğu ve son yıllarda kamu kurumları ve tarımla ilgili sektörlerin çok sayıda işe alım yaptığı dikkate alındığında “Ziraat mühendisleri işsiz kalıyor” söyleminin çok doğru olmadığı görülmektedir.

111. Fahri Yavuz, “Ziraat Mühendisliği Üzerine Ezberler”, *Pusulula*, 8 Kasım 2017.

Ziraat mühendislerinin çok iyi eğitim almadıklarına dair inanış biraz anlaşılabilir. Ancak “Arpa ile buğdayı, elma ile armudu ayırt edemiyor ve çilek ağaçta yetişir diye biliyorlar” gibi ezberleri kabul etmek mümkün değildir. Yükseköğretimin her alanında olduğu gibi tarım yükseköğretiminde de mutlaka kendine has problemler vardır. Ancak teorik, uygulamalı, görüntülü ve hatta videolu her türlü bilgiye –hele biraz İngilizce biliyorsanız her zaman el altında olan cep telefonu ile– ulaşmanın çok kolay olduğu günümüzde bu ezberler anlamsızdır.

Fakülte yıllarında alanıyla ilgili temel kavramlara hakim olma, bilgiyi kullanabilme, kendi kendini eğitebilme ve iletişim kurabilme gibi yetkinlikler öğrenmeye kazandırılabilirse mezunlar, bulunduğu iş ortamında karşılaştığı problemler doğrultusunda kendini bir şekilde eğitip donanımlı hale getirebilir. Ayrıca öğrenci hayat boyu öğrenmenin bilincinde olup problem çözebilme ve eleştirel düşünebilme kazanımlarını elde ederse çiftçiye, sektöre ve kendi işine daha faydalı olmaması için ortada herhangi bir neden kalmaz. Bu anlamda bilgi aktarmaktan ziyade bu kazanımları sağlayan öğrenci merkezli bir eğitime ağırlık vermek zorunluluktur.

“Gençler gerek üniversite tercihi yaparken gerekse de eğitimleri sırasında ziraat mühendisliğinin geleceğinin olmadığını düşünüyorlar” eleştirisi belli ölçüde kabul edilebilir. Bu düşünce hem Türkiye hem de dünyada maalesef bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum biraz bilinçsizlikten, biraz tarımla ilgili özellikle lise yıllarında farkındalık kazandırılmamasından ve biraz da yukarıda sıraladığımız ezberlerden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki insanoğlu var olduğu müddetçe önemini koruyacak olan tarım sektörünün tarımsal kaynaklar sabitken artan nüfus karşısında önemi çok daha anlaşılacak ve dolayısıyla bu sektörün kompetanı olması gereken ziraat, orman, su ürünleri mühendisleri yanında veteriner hekimlere daha çok ihtiyaç duyulacaktır. Hele önemli avantajları bünyesinde bulunduran bir tarım sektörüne sahip Türkiye’de bu önem daha da artmaktadır. Yeter ki tarım camiasındaki fertler işlerini bihakkın yapsın, topluma ve insanlığa fayda üretsinsin ve hepsinden önemlisi tüm bunların bilincinde olsun.

Genel anlamda artan burs ve yurt imkânları ile özelde tarım yükseköğretiminde 2016’dan itibaren sağlanan “ilk üçte programlara yerleşen öğrencilere burs” fırsatı tüm öğrencilere etkin bir şekilde duyurularak ve hatta yeni imkânlar oluşturularak tarım yükseköğretimi cazip hale getirilmelidir. Ayrıca çok yüksek puanla tarım yükseköğretimini tercih eden ve eğitimini başarıyla tamamlayan öğrencilere ilgili kurumlarda iş garantisi sağlanmalıdır. Tarım sektörü ve yükseköğretimi, ancak daha kapasiteli çalışanlarla ve öğrencilerle geleceğe emin adımlarla yürüyebilecektir.

Tarımsal Araştırmalar

Yararlı bilgi öğrenmek, üretmek ve kullanmak sırasıyla eğitimde, bilimde ve uygulamada esastır. Yararlı bilgi öğrenen kazanır, öğreten itibar görür ve üreten el üstünde tutulur. Bu çıkarımdan hareketle “tarımsal bilgi, bilim ve teknoloji”nin kalkınma için doğru bir şekilde yönlendirilmesi, yani yararlılığının artırılması çok önemli bir gerekliliktir denilebilir. Bu anlamda Türkiye’nin gelecek elli yılı –2023, 2053 ve 2071 vizyonları için– tarımsal araştırmalara yönelik olarak aşağıdaki öngörüler ileri sürülebilir.

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’nin de yer aldığı Batı Asya coğrafyasında yenilenebilir su kaynaklarında ciddi bir kıtlık söz konusudur ve bu kıtlık giderek artmaktadır.¹¹² Su kaynaklarının kıtlığı ve su kirliliği yanında tarım arazilerinde erozyon, bitki besin maddelerinde azalma, tuzlanma ve şehirleşmeyle bozulmanın yaygınlaşması tarımsal bilgi, bilim ve teknolojinin bu yönde yönlendirilmesi ve kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Sınırlı toprak ve su kaynaklarının söz konusu olduğu dünyada bu kaynakları daha tasarruflu kullanan yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, çoğu üretim alanında var olan düşük tarımsal verimliliğin artırılması ve üretilenin tarladan çatala taşındığı süreçte pazarlama etkinliğinin sağlanması başarılabilecek önemli hususlardır. Bu önemli hedeflere ulaşmak ancak tarımsal bilgi, bilim ve teknolojinin doğru yönlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Küçük ve parçalı arazilere sahip tarımsal işletmelerin yaygın olduğu, bazı bölgelerde süt üretiminde soğuk zincirin yer almaması gibi üretim süreçlerinin tam olmadığı, yüksek katma değerli ürünlerin yeterince üretilmediği ve üretilenin iyi bir pazar entegrasyonu ile değerlendirilmediği üretim sistemlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Tarımsal bilgi, bilim ve teknoloji bu iyileştirilmelere katkı vermede öncelikli kullanılmalıdır.

Türkiye’deki tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki oranı son elli yılda çok düşmüş olmasına rağmen gelişmiş ülkelere göre bu oran hala yüksektir. Diğer taraftan kırsalda yaşayan kadının fiziki iş gücünün kullanımı artmasına rağmen, fikri iş gücünden yararlanma hala istenen düzeyde değildir. Ekonomik gelişmeye paralel olarak tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki payını sağlıklı bir şekilde azaltmak ve nüfusun yarısını oluşturan kadının özellikle fikri iş gücünün eğitimi de içeren doğal bir süreçle olabildiğince üretimde yer almasını

112. Fahri Yavuz, Review Editor, Agriculture at A CrossRoad: International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development, Summary for Decision Makers, Central and West Asia and North Africa, IAASTD, (2009).

sağlamak için tarımsal bilgi, bilim ve teknoloji öncelikli kullanılmalıdır. Böylece iş gücü etkin bir şekilde istihdam edilecek ve dolayısıyla ekonomik kalkınma ivme kazanacaktır.

Özellikle gelişmiş ülkelerde daha çok gündemde olan doğal kaynaklar ve çevrenin korunarak kullanılmasıyla ilgili hususlar Türkiye'nin de gündemine girmiştir. Bu tartışmalar Türkiye'de önümüzdeki yıllarda artarak daha fazla yer alacaktır. Bu anlamda tarımsal gelişmenin çevresel maliyetinin yani doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik ve ekolojik denge tahribatının gelecekte en aza indirilmesi çabalarında tarımsal bilgi, bilim ve teknolojinin ağırlıklı kullanılması gerekecektir.

Tarımsal faaliyetin yapıldığı yer sadece bir iş ortamı değil aynı zamanda yaşamın devam ettiği bir mekândır. Dolayısıyla tarım bir yaşam biçimidir. Bu nedenle tarımın sosyal boyutu hiçbir zaman ihmal edilmemeli ve tarımın yapıldığı kırsal alanların sosyolojik yapısı, kültürü ve bunların sürdürülebilirliği korunmalıdır. Bu anlamda kırsal sosyoloji, sosyal ilişkiler, sosyal sermaye, sosyal birikim, kültür ve sosyal birliktelik potansiyeli; kırsal alanlara ve dolayısıyla tarıma yönelik doğru politikalar geliştirmek için öncelikli araştırma konularındandır.

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği ile ilgili sorunlar, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gittikçe öne çıkmakta ve toplumun gündeminde yer almaktadır. Temelde kaliteli gıda üretimini hedef alan iyi, doğal, ekolojik ve nihayetinde organik tarım uygulamaları gibi alternatif tarım ve sağlıklı, güvenilir gıda ve içecek imalatı ve denetimi sistemlerinin de tarımsal bilgi, bilim ve teknolojinin gündeminde olması kaçınılmazdır.

Aslında bu öngörüler tarımsal bilgi, bilim ve teknoloji üretiminin, yani tarımsal araştırma politikalarının önceliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Genel hatlarıyla tarım için ifade edilen ve ilgili kurumlar tarafından da çalışılmakta olan bu öncelikler doğrultusunda bilgi, bilim ve teknolojiye hiç kısımdan cömertçe gereği kadar kaynak ayırmak, Türkiye'nin önündeki elli yılın hedeflerine ulaşması açısından elzemdir.

Üniversitelerin ziraat, orman, su ürünleri ve veteriner fakültelerinin akademik birikimi, Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı araştırma enstitülerinin kaynakları, TÜBİTAK ve özel sektörün katkıları bir araya getirilerek daha büyük, güçlü, önemli alanlara odaklanmış ve ses getirecek problem ve çözüm odaklı araştırma projelerine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçlarını çiftçilere ve sektöre uygun bir dille ulaştıracak yayım (çiftçi eğitimi) makaleleri yazmak, yayımlamak ve dağıtmak araştırmaların yaygın etkinliğini artıracaktır.

Tarımsal Yayım

Günümüz şartlarında örgün eğitim anlayışının değişmesi gerektiği nasıl ki ilgili çalışma, makale ve toplantılarda sıkça vurgulanıyorsa, aynı şekilde çiftçi eğitimi ile ilgili yaklaşımların da gözden geçirilmesinin gerektiği üzerine çalışma ve uygulamalar tüm hızıyla devam etmekte ve çiftçi eğitiminde “interaktif yenilik” anlayışı öne çıkmaktadır.¹¹³ Bu anlayış, temeli ABD’de *land-grant* üniversitele-
rinde atılan ve dünyada değişik isimlerle uygulanan “eğitim, araştırma ve yayım sisteminin” günümüze tekâmül etmiş halidir. Bu sistemin temelinde de interaktif yenilik anlayışı vardır. Sistemdeki eğitimci, yayımcı ve araştırmacı birbiriyle iletişim içindedir. Bu rollerin ikisini veya üçünü üstlenen araştırmacı, akademisyen ve teknik elemanlar sahadaki problemleri araştırmalarına konu etmekte, araştırma sonuçlarını sahada problem çözmede ve sınıfta eğitim materyali olarak kullanmaktadır.

GÖRSEL 22. TARIMSAL YAYIM

İnteraktif yenilik anlayışında iletişim kurulacak ve birlikte çalışılacak kişiler sadece eğitimci, araştırmacı ve yayımcılar değil aynı zamanda çiftçiler, ilgili kurum ve kuruluşlar, politika yapıcılar, ilgili uzmanlar ve girdi tedarikinde ve gıda sektöründeki firmaların temsilcileri de olmalıdır. Burada çember genişletilerek veya çembere yeni paydaşlar da eklenerek iletişim ağı genişletilmektedir.¹¹⁴ Bu paydaşlar arasında iletişimin amacı birbirinden öğrenmek, ortak akıl kullanıp çözümler üretmek ve birlikte çalışarak daha iyiye ulaşmaktır.

113. Fahri Yavuz, “Çiftçi Eğitimi Üzerine”, *Pusulula*, 19 Temmuz 2017.

114. Murat Boyacı ve O. Yıldız, “Agricultural Knowledge and Information System from Extension Window: The Turkish Case”, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 1, (2017), s. 37-44.

Çiftçi eğitimini örgün eğitimden ayıran iki önemli farklılık bulunmaktadır. Birincisi öğrenenler yetişkin, hayat deneyimi fazla ve verilen eğitimin konusuyla ilgili doğru veya yanlış daha fazla fikri olan kişilerdir. Dolayısıyla yeni fikirler ve yenilikler kendi birikimleriyle çatışıyorsa kolay kabul etmezler. İkincisi de temel ve genel bilgidен ziyade problem odaklı yani derde derman olacak bilgilere ve yeniliklere ilgi duyarlar. Bu nedenle kendilerini yakından ilgilendirmeyen ve önünde var olan sorunu gidermeyecek bilgi ve becerilerle ilgilenmezler.

GÖRSEL 23. KAHVEDE ÇİFTÇİ EĞİTİMİ

Yapılan çok sayıda bilimsel çalışma, çiftçi eğitiminin tarımsal ve dolayısıyla ekonomik büyümeye önemli katkıları olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵ Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmenin hem istihdam hem de ürettiği katma değer açısından tarım sektörüne önemli ölçüde bağlı olduğu bilinmektedir. Özellikle hızlı gelişmekte olan gıda sektörü ve gıda zincirinin ürettiği katma değer çok yüksek olduğu

Türkiye gibi ülkelerde bu bağ daha önemli olmaktadır. Dolayısıyla problem odaklı ve doğru yöntemlerle yapılan yayım yani çiftçi eğitimi çözülmeyi bekleyen problemleri çok olan Türkiye için kaçınılmazdır.

GÖRSEL 24. GENÇ ÇİFTÇİ EĞİTİMİ

115. Fahri Yavuz ve M. Sharih Shiwan, The Impact of Recent Changes in Turkey's Extension System on Agricultural Sector with Respect to 2023 Vision", *ESEE 2017*, 4-7 Temmuz 2017, Chania, Yunanistan.

Türkiye, Osmanlı'nın son döneminden bu yana birçok çiftçi eğitim sistemini dünyadaki gelişmeleri de takip ederek benzer şekilde hayata geçirmeye çalışmıştır. Son yıllarda ise Avrupa başta olmak üzere dünyada gittikçe yaygınlaşan danışmanlık sistemini, diğer çiftçi eğitim sistemleri yanında öncelikli olarak desteklemektedir. Her alanda olduğu gibi yeniliklerin yayılması, yeni teknolojilerin sektöre adapte edilmesi, girişimciliğin yaygınlaştırılması ve tarımda her yönüyle sürdürülebilirliğin sağlanması için doğru çiftçi eğitimi sistemleri daha iyi başarıma adına gereklidir. Sistemler önemli, ancak sistemlerin içinin nasıl doldurulduğu ve sistem içinde çalışanların nasıl bir yaklaşımla işlerini yürüttüğü de önemlidir.

Özetlemek gerekirse Türkiye'deki mevcut çiftçi eğitim sistemlerinin iyileşmesi için şunlar gereklidir:

- Eğitimcilerin sürekli eğitimi
- Problem odaklı eğitim
- Eğitim zamanlamasının doğruluğu
- Kullanılan eğitim materyalinin güncelliği ve uygulanabilirliği
- Eğitimde devamlılık
- İyi uygulama örneklerinin sayısı ve görünürlüğünün artırılarak eğitimde kullanılması
- Eğitimde katma değeri yüksek ürünlere ağırlık verilmesi
- Projeye dayalı eğitim
- Eğitimi etkinleştiren teknik destek
- Yerel yönetimlerin ve ilgili paydaşların desteği
- Üniversite bakanlık iş birliğinin artırılması
- Eğitimin katılımcı, interaktif ve yenilikçi olması

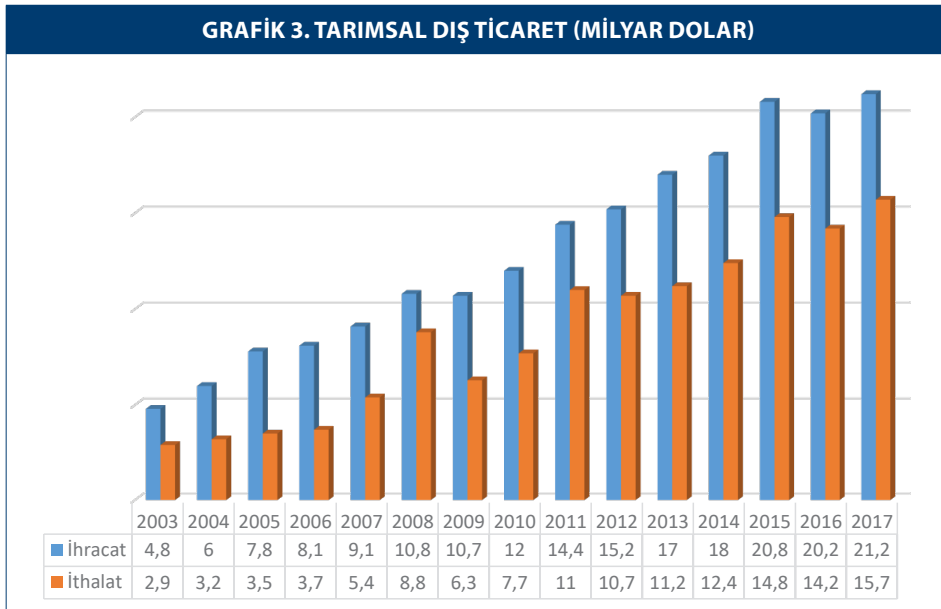
DIŞ TİCARET, AB VE DTÖ POLİTİKALARI

Uluslararası ticaret hem pratik hem de ekonomik nedenlerle yapılmaktadır. Pratik açıdan; dünyanın hemen hemen hiçbir yerinde gıda üretimi ile nüfus dağılımı arasında bir paralellik bulunmamakta ve dolayısıyla dünyanın bazı bölgeleri gıda açısından kendine yeterli ol(a)mamaktadır. Bundan dolayı ülkeler arasında tarımsal ürünler ticareti bir anlamda zaruri hale gelmektedir.¹¹⁶ Ekonomik açıdan; kaynaklar itibarıyla belli başlı ürünleri üretmede avantajlı ülkeler ürünlerini ihraç

116. Fahri Yavuz, *Uluslararası Tarım Ticareti Ders Notları*, (Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları, Erzurum: 2016).

etme durumunda olabilmektedirler. Diğer yandan dezavantajlı oldukları ürünleri ise üretimde daha iyi durumda olan ülkelere satın almaları mümkün olmaktadır. Dolayısıyla mukayeseli üstünlük prensibinde ifade edildiği üzere kaynakların uygun üretim alanlarına tahsisi yoluyla daha etkin bir şekilde kullanılarak dünyanın toplam üretimi yani refahı artmaktadır. Arazi, su ve iklim gibi tarımsal üretim kaynaklarının taşınamamasından dolayı bu durum tarımsal ürünlerin ticaretinde daha belirgindir.

Ekonomisinde tarımın önemli bir yere sahip olduğu Türkiye gibi ülkelerde yurt içi talep nüfusla orantılı bir seyir takip ettiğinden tarım sektörünün kalkınması ile uluslararası ticaret arasında çok yakın bir bağ söz konusudur. Yurt içindeki tarımsal üretim teknolojiye bağlı olarak tahmin edilebilir bir artış gösterebileceği gibi değişen iklim şartlarının etkisiyle ortalamanın üzerine çıkabilir veya altına düşebilir. Rekoltenin yüksek veya düşük gerçekleştiği yıllarda uluslararası ticaret fiyat dalgalanmalarının engellenmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Diğer taraftan tarımsal ürünlerin arzında zamanla meydana gelen artış talepteki artışın üzerine çıktığında tarım sektöründe aşırı fiyat düşüşlerinin engellenmesi, tarım sektöründe çalışanların daha yüksek gelir temin etmesi ve sektörün 2023 vizyonu hedefine ulaşması açısından tarımsal ihracat önem kazanmaktadır.

Kaynak: TÜİK ve TİM

Türkiye'nin tarımsal ihracatı son on beş yılda yaklaşık 4,4 kat artarak 2017'de 20 milyar doların, aynı dönemde ithalatı ise 5,4 misli artarak 15 milyar doların

üzerine çıkmıştır (Grafik 3). Tarımsal ihracatın üretim değerindeki payı son çeyrek asırda ortalama yüzde 10 ile yüzde 20 arasında artarken özellikle son yıldaki artış oranı diğer yıllara kıyasla daha yüksektir. Tarımsal ihracat tutarı dönem ortalaması olarak tarımsal ithalat tutarının 1,5 katı olmuş ve bu oran bazı yıllar hariç fazla bir değişliğe uğramamıştır.¹¹⁷ Tarımsal ihracat değeri açısından 2016 verilerine göre Türkiye dünya ülkeleri arasında yirmi ikinci sırada yer almıştır.¹¹⁸

TABLO 8. TARIMSAL DIŞ TİCARETİN ÜRÜNLERE GÖRE DEĞERİ (MİLYAR DOLAR)					
Ürünler	2003	2008	2012	2015	2017
Tarımsal Ürünler İhracatı					
İnce ve Sert Kabuklu Meyveler	1,39	2,85	3,80	4,35	3,94
Meyve, Sebze ve Bitkilerden Elde Edilen Müstahzarlar	0,67	1,44	1,72	2,18	1,88
Hububat, Un, Nişasta ve Süt Ürünleri	0,24	0,71	1,23	1,50	1,61
Değirmencilik Ürünleri, Malt, Nişasta, Buğday Gluteni	0,14	0,72	1,02	1,17	1,25
Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	0,35	0,76	1,20	0,99	1,03
Yenilen Sebzeler ve Bazı Kök ve Yumrular	0,47	0,95	0,97	1,04	1,00
Balıkçılık Ürünleri	0,12	0,38	0,41	0,65	0,80
Süt Ürünleri, Yumurtalar, Bal ve Yenilebilir Hayvansal Ürünler	0,08	0,23	0,54	0,53	0,70
Diğer Tarımsal Ürünler	1,34	2,76	4,31	8,39	8,99
Tarımsal Ürünler İthalatı					
Yağlı Tohum ve Meyveler	0,48	1,46	1,67	1,88	1,92
Hububat	0,70	2,13	1,51	1,66	1,69
Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	0,49	1,65	1,86	1,86	1,47
Canlı Hayvanlar	0,01	0,04	0,85	0,32	1,21
Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları (Kahve Hülasaları, Çay Hülasaları, Mayalar, Soslar, Diyet Mamaları)	0,16	0,39	0,47	0,60	0,66
Kakao ve Kakao Müstahzarları	0,19	0,28	0,47	0,56	0,62
İnce ve Sert Kabuklu Meyveler	0,08	0,32	0,46	0,46	0,57
Diğer Tarımsal Ürünler	0,79	2,53	3,41	7,46	7,56

Kaynak: TÜİK ve TİM

117. Buradaki veriler TÜİK, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı ve TİM kaynakları dikkate alınarak hesaplanmıştır.

118. "Major Exporters of Food and Agricultural Products", Knoema, knoema.com/cduhihd/world-exports-and-imports-of-agricultural-products, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2019).

Tablo 8’de görüldüğü üzere tarım ürünleri ihracatında meyve ve sebzeler yaklaşık yüzde 45’lik bir pay ile ilk sırada yer alırken, ikinci sırada hububat ve ürünleri gelmektedir. İthalatta ise hububat ve ürünleri ilk, yağlı tohumlar ikinci sırada yer almaktadır. İhracatı en hızlı artan kalem un ve değirmencilik ürünleri olurken ithalatı en hızlı artan ürünler ise yağlı tohumlar ve meyvelerdir. Dış ticareti hızlı artan yağlı tohumlar, un ve değirmencilik ürünlerinde Türkiye’nin net dış ticaret fazlası verebilmesi ve bunu koruyabilmesi için ham ürünleri ithal ederek ve bunları katma değerli işlenmiş ürünlere dönüştüren gıda ve içecek imalatı sektörünü geliştirerek ihracatını çok daha hızlı artırması gerekli görülmektedir.

Türkiye, tarım ve gıda ürünlerinin uluslararası ticaretinde aşağıdaki ilkeleri takip etmelidir:

- Ham ürünler yerine katma değeri yüksek işlenmiş ürünlerin ihracatına ağırlık verilmelidir.
- İyi ve organik tarım uygulamaları yaygınlaştırılarak geleneksel tarım ürünlerinde imaj ve marka oluşturulmalıdır.
- Uluslararası piyasa çeşitliliği ve büyüklüğü artırılmalıdır.
- Üretim ve işlemede ve dolayısıyla ihracat ürünlerinde kalite standartları yükseltilmelidir.
- İç ve dış piyasalarda pazar altyapısı oluşturulmalı ve devamlılığı sağlanmalıdır.
- Tarımsal üretim çeşitliliği, gelişmiş gıda ve içecek imalat sanayii, gıda ithalatı yüksek olan ülkelere yakınlık avantajları kullanılarak daha rekabetçi olunmalıdır.

Temel stratejik gıdalarda kendine yeterlilik bir güvenlik meselesi olsa da tarımsal ürünler ihracat ve ithalatında bu anlayışı tüm ürünlere yaymak yerine mukayeseli üstünlüğün olduğu ürünlerin üretim ve ticaretine ağırlık verilmesi gereklidir.

AB Tarım Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkımdan ders alan Avrupa “Eğer ekonomik ilişkileri geliştirirsek oluşacak çıkar ilişkisinden dolayı birbirimizle savaşmayı göze alamayız” düşüncesi ile önce o zamanın en önemli üretim girdilerine dayalı Avrupa Kömür ve Çelik Birliği’ni, akabinde ise Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (AET) kurarak AB’nin temellerini atmıştır. Zamanla bu ekonomik birlik belli seviyede siyasi birliğe dönüşmüştür. Görüldüğü gibi bu siyasi birliğin kuruluş amacı içerisinde Türkiye’nin bir dahli olmadığı gibi yeri de yoktu.¹¹⁹

119. Fahri Yavuz, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Seyri”, *Pusulula*, 15 Mart 2017.

Türkiye AET'nin kuruluşundan on dokuz ay sonra 1959'da Yunanistan'a göre dezavantajlı duruma düşmemek için bu ülke ile birlikte o zamanki AET'ye üyelik müracaatını yapmıştır. Tam üyelik için 1987'de AB'ye yapılan müracaata kadar 1963'teki Ankara Anlaşması ve 1973'teki Ön Katılım Anlaşması dışında AB Türkiye'nin gündeminde fazla yer almamıştır. Ancak sonrasında Türkiye'deki bir kesimin Avrupalı olma sevdası yanında diğer kesimin AB'ye üyelik sürecini Türkiye'deki statükoyu aşabilmenin bir aracı olarak görmesi nedeniyle ilişkilerin sürdürülmesine olan ilgi arttı. AB ise, devam eden adaylık sürecindeki parasal desteklerle Türkiye'yi kontrol altında tutmak mülahazasıyla ilişkileri sürdürmeyi stratejik gördü.

AB adaylığı sürecinde hep şu yanlış soru sorulmuştur: "AB Türkiye'yi üyeliğe kabul edecek mi?" Diğer taraftan "Ağzımızla kuş tutsak AB bizi üyeliğe kabul etmeyecek" değerlendirmesi ile "AB-Türkiye ilişkilerinin sürdürülmesinin anlamsızlığı" doğru bir çıkarım gibi mütalaa edilmiştir. Hâlbuki asıl amaç AB üyesi olmak değil, üyelik sürecinin sağladığı imkân ve kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak Türkiye'deki yapısal ve ekonomik problemleri çözmeye çalışıp ülkeyi daha iyi bir noktaya taşımak olmalıdır. Bu anlamda AB Ortak Tarım Politikasına (OTP, Common Agriculture Policy [CAP]) uyum için özellikle kırsal kalkınma politikalarına ağırlık vermek, Türkiye tarımının gelişmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda IPARD kırsal kalkınma desteklerinden azami ölçüde ve etkin bir şekilde yararlanmak önem arz etmektedir.

AB ile ilişkilerde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi bugünlerde gündemde olan ve üzerinde çalışılan bir konudur. Mevcut anlaşmanın 1996'da yürürlüğe girmesinden bu yana geçen yirmi üç yılı aşkın sürede meydana gelen gelişmeler, ticari ilişkilerdeki değişimler ve bunların getirdiği sorunlar güncellenmenin gerekli ve taraflar için yararlı olacağı kanaatini oluşturmuştur. Mevcut haliyle sadece sanayi ürünlerini kapsayan Gümrük Birliği işlenmiş tarım ürünlerini içermemektedir. AB-Türkiye Gümrük Birliği'ni güncellenmenin arkasında hizmetler, kamu tedarikleri, tarımda daha ileri serbestlik, hijyen ve bitki sağlığı, gümrük vergisiz bariyerler gibi yeni konuları içine alacak bir anlaşmaya vararak ikili ticari ilişkilerini iyileştirmek yatmaktadır. Anlaşmanın güncellenmesiyle Gümrük Birliği'ndeki ürünlerin niteliği ve yelpazesinin tarım, hizmetler, sanayi ve kamu alımları alanlarını kapsayacak şekilde genişlemesi ve AB'nin üçüncü ülkelerle imzalayacağı STA'larda Türkiye'nin mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. AB'nin yaptığı etki değerlendirme çalışmalarına göre AB'nin Türkiye'ye ihracatında 27 milyar avro, Türkiye'nin AB'ye ihracatın-

da da 5 milyar avro artış gerçekleşmesi öngörülmektedir.¹²⁰ Bu da daha çok düşük fiyatlar sonucu oluşan tüketici refahındaki artıştan kaynaklanan Türkiye’de 12 milyar, AB’de de ise 5 milyar avro civarında toplam refah artışı anlamına gelmektedir.

Türkiye ile AB arasında tarım alanındaki ilişkilerin çerçevesi 1964’te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile belirlenmiş, yıllar içerisinde ilerleyerek Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları ile geliştirilerek bugünkü halini almıştır. Temel ve işlenmiş tarım ürünleri için tercihli ticaret uygulamaları bu kararlar doğrultusunda yürütülmüştür.¹²¹ Gümrük Birliği anlaşması oluşan rekabet ortamından dolayı sanayi sektörünün gelişmesine ve dünya ile rekabet edebilir hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Tarım sektörü ise bu gelişen rekabet ortamından mahrum kalmıştır. Diğer taraftan hem gümrük vergileri hem de ülke içindeki fiyat yükseltici destekleme politikaları aracılığıyla temin edilen yüksek fiyatlarla üreticiler cömertçe korunmuştur. Bu ticaret ve iç destekleme politikalarının maliyetini ise yüksek fiyatlar ödeyen tüketici ödemektedir. Gümrük Birliği’nin güncellenmesinde öngörülen kapsam bu rekabet ortamına tarım sektörünün girmesine imkân verecektir. Kısa vadede olumsuz etkiler yaratacak rekabet ortamı uzun vadede Türkiye tarımının rekabet edebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Türkiye Gümrük Birliği anlaşmasının ilgili maddeleri gereğince AB’nin STA müzakerelerinde söz sahibi olamadığı gibi anlaşmaların tarafı dahi değildir. Örneğin her ne kadar ABD tarafından şimdilik rafa kaldırılrsa da Türkiye, AB ile ABD arasında müzakereleri sürdürülen Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığının (TTIP) içinde yer almamıştır.¹²² Müzakerelerin tamamlanıp anlaşma sağlanması durumunda Türkiye’nin ABD mallarına kapılarını gümrüksüz açması gerekecek ve diğer taraftan ABD’ye gümrüksüz giriş yapamayacaktır. Dolayısıyla Türkiye’nin ısrarlı bir şekilde derinleşerek güncellemesini talep ettiği Gümrük Birliği’nde bu sorun aşılır ve değişiklikler gerçekleşirse Türkiye AB’nin imzaladığı STA’ların tarafı olabilecektir. Zaten Gümrük Birliği güncelleme çalışmalarının tetikleyicisini de bu durum oluşturmaktadır.

Tarım ürünleri ticaretinde Türkiye’nin en önemli pazarı olan AB ülkele-riyle müzakere sürecini dersine çalışarak yürütmek, sürecin devamına ilişkin

120. Pınar Yıldız, “Türk Üreticisi Avrupalı Olur mu?-Fahri Yavuz ile Röportaj”, *Tarlasera*, Şubat 2017.

121. “Türkiye-AB Tercihli Tarım Ürünleri Ticareti”, T.C. Ticaret Bakanlığı, www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/tarim, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2018).

122. Donald Trump ABD ile AB arasında imzalanması planlanan Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması’nı (TTIP) askıya aldığını açıklamıştır.

destek ve fırsatlardan azami ölçüde yararlanmak, mevcut politika araçlarını güncellemek, tam üyelik müzakerelerini doğru bir şekilde yürütmek, ihtiyaç duyulacak yeni politikaları geliştirmek ve gerekirse derogasyon ve özel ürün ayrıcalıklarından azami ölçüde yararlanıp rekabet gücünü artırarak ticari ilişkileri büyütmek, geliştirmek ve güçlendirmek esas olmalıdır. Diğer taraftan OTP üzerinden aldığı büyük desteklerle rekabet gücü artırılan AB tarım sektörü dolaylı olarak Türkiye'nin tarım sektörünü dezavantajlı duruma düşürmektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin AB dışında alternatif uluslararası pazarlara da yönelmesi gerekmektedir.¹²³

DTÖ Tarımsal Ticaret Politikaları

Gündeme geldiği 1950'li yıllarda Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (ITO) güçlü bir ticaret organizasyonu şeklinde kurulması gerçekleştirilememiştir. Ancak bundan kırk beş yıl sonra 1986-1994 yıllarında devam eden Uruguay Turu sonunda Genel Gümrük ve Ticaret Anlaşmasının (GATT) fonksiyonlarını devralması kararlaştırılan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 1 Ocak 1995 tarihinde kurulmuştur. DTÖ ülkeler arasında yapılan ticaretin kurallarıyla uğraşan ve ticaretin serbestleşmesini sağlamaya çalışan uluslararası bir örgüttür. Bu örgütün temelini uluslararası piyasada ticaret yapan çok sayıda ülke tarafından tartışılan ve imzalanan anlaşmalar oluşturmaktadır. Bu anlaşma dokümanları uluslararası ticaret için meşru olan temel kuralları belirlemektedir. Bu kurallar esas olarak hükümetlerin kabul edilen sınırlar içinde ticaret politikalarını yürütmelerini temin eden antlaşmalardır. Hükümetler tarafından imzalanan bu antlaşmaların amacı mal ve hizmet üretenlerin, ihracatçıların ve ithalatçıların işlerine yardımcı olmaktır.¹²⁴

DTÖ sisteminin temel ve uygulanan amacı arzu edilmeyen yan etkileri olmadığı müddetçe mümkün mertebe ticaretin serbest yapılmasına katkı vermektir. Bu da kısmi olarak engellerin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Bunun diğer bir anlamı dünyanın her yerinde ticaret kurallarının ne olduğu hakkında fertlerin, şirketlerin ve hükümetlerin emin olmalarını sağlamak ve ani politika değişimlerinin olmayacağı konusunda güvence vermektir. Diğer bir ifadeyle ticaret kuralları açık ve kestirilebilir olmak zorundadır. DTÖ'nün en önemli fonksiyonlarından ikincisi ticaret pazarlıkları için bir forum olarak hizmet etmesidir. Üçüncüsü ise anlaşmazlıkları sona erdirmektir. Bu bağlamda 2004'te tarımla ilgili kabul edilen çerçeve metinde aşağıdaki ilkeler kabul edilmiştir:

123. Sadık Ünay ve Şerif Dilek, "Türkiye-AB İlişkilerinde Ekonomi Faktörü", *Dış Politika Dergisi*, Sayı: 1 (Temmuz-Eylül 2017).

124. Yavuz, *Uluslararası Tarım Ticareti Ders Notları*.

- Serbest ticareti bozucu tarımsal desteklerin azaltılması
- Haksız rekabete neden olan ihracat teşviklerinin kaldırılması
- Gümrük vergilerinin azaltılması

Türkiye DTÖ sınıflamasında “gelişmekte olan ülkeler” grubunda yer aldığından bu ülkeler grubuna tanınan ayrıcalıklardan yararlanabilmekte ve gelişmiş ülkelerin ihracat sübvansiyonlarını azaltmaları, gümrük vergilerini indirmeleri ve iç desteklerini kısımları sonucunda Türk tarım ürünlerinin dış pazarlardaki rekabeti açısından bazı kazanımlar da elde edebilmektedir.

“İç destekler” açısından kırmızı kutu tedbirleri arasında bulunan girdi ve fiyat destekleri ile primlerin toplam destekleme bütçesinin yüzde 10’undan az olması durumunda muhtemel yükümlülüklerde problem görülmemektedir. Mavi kutu tedbirleri altında fındık ve tütünde uygulanan alternatif ürün destekleri toplam tarımsal üretim değerinin yüzde 5’ini geçmeyeceği için bu desteklemeleri olumsuz etkileyecek bir yükümlülük yoktur. Yeşil kutu tedbirleri içerisinde yer alan başta doğrudan gelir desteği olmak üzere kırsal kalkınma, gıda güvencesi, altyapı yatırımları, genel hizmetler gibi desteklerin bugün olduğu gibi uygulanabileceği anlaşılmaktadır. “Pazara giriş” yani gümrük vergilerinin indirilmesi konusunda çerçeve metninde gelişme yolunda olan ülkeler grubunda bulunan Türkiye için bahsedilen ayrıcalıklar ve özel ürün tespiti yoluyla hayvansal ürünler başta olmak üzere bölgesel kalkınma ve gıda güvencesi açısından önem taşıyan tarım ürünleri için ayrıcalıklı işlemlerden yararlanmak mümkün olabilmektedir. Tarım ürünleri “ihracat teşvikleri” ise çok düşük miktarlardadır ve ihracat kredisi yoktur. Ancak gelişmiş ülkelerin uyguladığı ihracat teşviklerinin kaldırılması tarım ürünlerinin dış pazarlardaki rekabet üstünlüğünü artıracığından olumlu bir sonuç doğurabilmektedir.

DTÖ’nün tüm politikalarının ticaretin serbestleşmesi doğrultusunda olacağı varsayımından hareketle Türkiye tarımının avantajlarını kullanarak rekabet edebilir bir tarım sektörünü ve dolayısıyla rekabetçi bir tarım ticaretini tesis etmek kaçınılmazdır. Türkiye uluslararası ticaret çıkarları doğrultusunda oyunu kurallarına göre oynamalı, ancak çoğu ülkenin yaptığı gibi stratejik gördüğü bazı sektörlerde korumacı politikalar uygulamaktan geri durmamalıdır. Bunun yanında DTÖ’nün sunduğu ayrıcalıklardan sonuna kadar faydalanmalıdır. Ayrıca Türkiye küresel ekonomide yeni korumacı önlemlerin yükselişe geçtiği bir dönemde kendisi gibi gelişmekte olan ülkeler gibi DTÖ kurallarının etrafından dolaşabileceği ve stratejik sektörlerle daha rahat destek verebileceği fırsat penceresinden yararlanmalıdır.

GIDA GÜVENLİĞİ VE TÜKETİM POLİTİKALARI

Gıda güvenliği açısından gittikçe önemsenen alternatif tarım iyi, doğal ve organik gibi isimlerle ifade edilmekte ve alternatif tıp gibi biraz geçmişe –başlangıca– dönüş anlamı taşımaktadır. Alternatif tarım kimyasal, biyolojik ve hatta mekanik teknolojinin getirdiği yöntemlerden biraz uzak, tavukların doğal ortamda stresten uzak gezindiği, sığır ve koyunların merada yayılarak beslendiği ve bitkilerin de herhangi bir kimyasal ilaç, gübre ve kirlenmeye muhatap olmadan yetiştirildiği bir tarımsal üretim şeklidir. Aslında bir açıdan insanlığın varoluşundan bu yana geçmişte uygulanan tarım yöntemidir. Bu geriye dönüşün arkasındaki gerekçe ise sağlıklı bir yaşam sağlama ve doğanın, çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını içeren ekosistemin devamlılığını temin etme isteğidir.

Alternatif tarım iyi, ekolojik, doğal ve organik tarım gibi birbirinden biraz farklı anlam ve vurgular içeren adlandırmalarla ifade edilmektedir. Aslında tümü ekosisteme mümkün mertebe müdahale etmeden, sentetik girdileri en aza indirgeyerek veya tamamen kaldırarak yapılan tarıma karşılık gelmektedir. Ancak aralarında farklılıklar vardır. İyi tarımı tanımlayan çok sayıda kurallar olmasına rağmen temelde insan sağlığına, hayvan refahına ve çevreye zarar vermeden yapılan, gerekli gübre ve ilaç gibi kimyasal girdileri en düşük düzeyde gerektiği kadar kullanan ve bu kimyasal kalıntıların üründe olmamasını sağlayan bir tarımı ifade etmektedir. Doğal ve ekolojik tarım genelde aynı anlamda kullanılan ve herhangi bir kimyasalın yer almadığı doğal ortamda yetiştiricilik olarak tanımlanabilir. Organik tarım ise üretimden tüketime her aşamada herhangi bir kimyasal uygulamasını reddeden sertifikasyon süreci içinde yapılan tarımı ifade etmektedir. Ancak halk dilinde doğal ve ekolojik ile organik tarım kavramları zaman zaman birbiri yerine kullanılabilmektedir.

Türkiye’de yıllara göre organik tarımın bitkisel üretim verileri Tablo 9’da yer almaktadır. Buna göre organik tarımda ürün sayısının yanında ekili alan ve çiftçi sayısının arttığı görülmektedir. Bu süreçte devletin organik tarım gerçekleştiren üreticilere yönelik destekleri de devam etmiştir. Bu bağlamda 2016’ya kadar 642,3 milyon TL destek yapılan organik tarım üretiminde 2002-2016 arasında üretim alanı yüzde 483, üretim miktarı yüzde 698 ve ürün çeşidi yüzde 50 artış kaydetmiştir.¹²⁵ Bitkisel üretim kadar olmasa da hayvansal organik üretimde de önemli artışlar olmuştur. Ancak bu artışların çok daha hızlı gerçekleştirilerek çok daha büyük rakamlara ulaşması gerekmektedir.

125. “Destekleme Bülteni”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Eylül 2018.

TABLO 9. ORGANİK BİTKİSEL ÜRETİM					
Yıl	Ürün Çeşit Sayısı (Adet)	Çiftçi Sayısı (Adet)	Yetiştiricilik Yapılan Alan (Hektar)	Toplam Üretim Alanı (Hektar)	Üretim Miktarı (Ton)
2002	150	12.428	57.365	89.827	310.25
2007	201	16.276	124.263	174.283	568.128
2013	213	60.797	461.395	769.014	1.620.387
2017	214	75.067	513.981	543.033	2.406.606

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

Türkiye’de kontrol ve sertifikasyon kuruluşlarının yetkilendirilmesiyle 651 üretici ile on sekiz ilde 53 bin 607 dekar alanda İyi Tarım Uygulamaları (İTU) başlamıştır. Bu uygulama 2017’de altmış dört ilde 72 bin 236 üreticiye ulaşmış ve 6 milyon 247 bin dekar alanda üretim gerçekleşmiştir. 2007-2017 arasındaki on yıllık sürede üretici sayısı ve üretim alanında çok büyük bir artış yaşanmıştır (Tablo 10). İyi tarım ile 2007’de 53,6 bin ton üretim söz konusu iken bu rakam 2017’de 6 milyon 247 bin 107 tona ulaşmıştır.¹²⁶ İyi tarıma yönelik alan bazlı destekler 2009’da 146 üreticiye 18 bin 975 dekar alan için 341 bin 541 TL, 2017’de 50 bin 712 çiftçiye 3 milyon 456 bin 893 dekar alan için 186 milyon TL şeklinde olmuştur. Bu eğilimin hızlanarak artması gıda güvenliği ve ulusal ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilirlik açısından önem arz etmektedir.

TABLO 10. İYİ TARIM UYGULAMALARI						
Yıl	İl Sayısı	Üretici Sayısı	Üretim Alanı (Dekar)	Destek Alan Üretici Sayısı	Desteklenen Alan (Dekar)	Destekleme Miktarı (TL)
2007	18	651	53.607	---	---	---
2009	42	6.020	1.702.804	146	18.975	341.541
2011	49	3.042	499.632	2.069	250.789	5.339.000
2013	56	8170	985.099	2.847	392.030	10.793.366
2015	61	39.740	3.465.695	18.765	1.558.210	81.145.435
2017	64	72.236	6.247.107	50.712	3.456.893	186.120.000

Kaynak: “İyi Tarım Uygulamaları İstatistikleri 2017”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.

126. “İyi Tarım Uygulamaları İstatistikleri 2017”, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2018).

Alternatif tarım yöntemlerinin tümü biyoçeşitliliği koruyan ve dolayısıyla ekosisteme devamlılık getiren sürdürülebilir bir tarımsal üretim sistemi olduğundan tüm dünyada teşvik edilmektedir. Alternatif tarımın gelişmesini sağlayan üç temel sürükleyici şu şekilde sıralanabilir:

- Tüketici tercihleri ve dolayısıyla piyasanın istekleri
- Kamu yararı dolayısıyla hükümetlerin geliştirdiği düzenleme, teşvik ve destekler
- Çeşitli mülahazalarla ortaya çıkan üretici inisiyatifleri¹²⁷

GÖRSEL 25. DOĞAL VE ORGANİK TARIM

127. Fahri Yavuz, "Alternatif Tarım Üzerine", *Pusulula*, 27 Eylül 2017.

İnsanlar –özellikle belli bir gelir seviyesi ve yaşın üzerinde olanlar– sağlık endişesiyle fiyat farkına rağmen alternatif tarım ürünlerini daha çok tercih eder hale geldiğinden organik tarımın piyasa aracılığıyla en önemli güdüleyicisi olmaktadır. Hükümetler gıda güvencesi ve güvenliği, sürdürülebilirlik, doğal kaynaklar ve çevrenin korunması gibi kamu yararına faydalarından dolayı alternatif tarımı yaygınlaştırmak için çeşitli politikalar uygulayan sürükleyici diğer güç olmaktadır. Çiftçiler ise sürdürülebilir, daha düşük maliyetli, aile sağlığını koruyan ve sahip olduğu çevre şartlarında oluşturduğu özgün üretim sistemiyle özgüven veren bir yöntem olması nedeniyle organik tarıma meylenmektedir. Dolayısıyla bu üç sürükleyiciyi de güçlendiren politikaları, alternatif tarımı yaygınlaştırmak için çok yönlü olarak hayata geçirilmelidir.

Büyük çapta ticari organik tarımı desteklemek yanında;

- Şehir ve kasabalarda hobi bahçelerinin tesis edilmesi belediyeler, üniversiteler, kurumlar ve şirketler aracılığıyla yaygınlaştırılması,
- İmkânlar uygunsa evlerin ve apartmanların yanında küçük sebze bahçelerinin ihdas edilmesinin kolaylaştırılması,
- Özellikle yöresel ürünlere dayalı, kırsal kalkınmayla ilişkilendirilen ve doğrudan tüketiciyle temas kuran küçük çiftçi pazarlarının artırılması,
- Çay üretiminin organik yapılması çabaları gibi geleneksel ihraç ürünlerinde de tamamen organik tarıma geçilerek uluslararası piyasada aynen “Yeni Zelanda’da resmi olarak kesilen tüm etler helaldir” imajı gibi “Türkiyeden ithal edilen fındık, üzüm, kayısı ve incir organik” imajının oluşturulması sağlanabilir.

Kaliteli, sağlıklı ve güvenli tüketim için;

- Bitki ve hayvan sağlığı denetimleri bütüncül bir anlayışla yapılmalı,
- Gıda kontrol ve denetimleri zamanında ve yerinde gerçekleştirilmeli,
- Sağlıklı nesiller için et-süt ürünleri başta olmak üzere temel gıda tüketimleri desteklenmeli,
- Gıda konusunda bilgi kirliliğini giderecek politika önlemleri etkin bir şekilde alınmalı,
- Helal gıda, gıda içeriği ve raf ömrü konularında net ve keskin politika eylemleri hayata geçirilmeli,
- Tüketicilerin daha güvenilir, daha kaliteli olan organik ve/veya coğrafi işaretli ürünlere yönelmesi teşvik edilmeli ve
- Tüm üretim aşamalarında çevreye duyarlı üretim yöntemleriyle üretilen ürünlerin artırılması ve böylece çevrenin korunması amaçlanmalıdır.

DOĞAL KAYNAKLAR VE ÇEVRE POLİTİKALARI

Hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak doğal kaynaklar ve çevre ile ilgili problemler son yıllarda daha çok gündeme gelmeye ve tarım politikalarıyla ilişkilendirilmeye başlamıştır. Tarım politikaları hazırlanırken ve uygulanırken doğal kaynakların ve çevrenin de korunmasının dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Dünyanın sahip olduğu doğal kaynak stokunu hangi hızda kullanmalıyız? Çevrenin geri dönüşü olmayan değişimi hangi oranda devam etmelidir? Bugünkü nesil hangi şartlar altında çevresel değerler için mal ve hizmetlerin ticaretini yapmalıdır ve kaynakların kullanımında hangi sınırlandırmaları gelecek nesiller için gönüllü olarak kabul etmelidir? Bu sorular doğal kaynakların ve çevrenin korunması ve kullanılmasına yönelik politikaların temeli oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar ve çevre politikalarındaki tüm bu sorular cevaplanmayı, yani büyük ya da küçük, geniş ya da dar kapsamlı, ulusal ya da yöresel problemler çözülme beklemektedir.

Doğal kaynakların başında gelen tarım arazisi, orman ve mera bütüncül bir yaklaşımla ekosistem bütününe parçalarıdır ve birbiri ile etkileşim halindedir. Bu nedenle doğal kaynakların değerlendirilmesini sadece işletmecilik tekniği ve bilgisi ile ele almak yetmez. Zira ormancılığın ana konusunu oluşturan ormanlar bitkisel ve hayvansal kaynaklı bir canlılar topluluğu olduğundan biyolojik bir varlıktır. Bu varlığın oluşumu, gelişimi ve toplum yararına değerlendirilmesi gibi işlemler biyolojik kuralları gerektirir. Bu nedenle doğal kaynaklar gerek politika belirlenmesi gerekse de ekonomiyi kazandırılmasında çok yönlü düşünülmeli ve buna göre uygulamalar yapılmalıdır.

DOĞAL KAYNAK POLİTİKALARI

Doğal kaynak politikalarındaki temel amaç, kaynakların kullanımını en etkin bir şekilde yöneterek faydayı maksimum yapmaktır. Gelecek nesilleri gözetken bir toplum doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilir bir yaklaşımı benimsemek durumundadır.¹²⁸ Dolayısıyla sürdürülebilir bir doğal kaynak kullanımının ve bununla ilişkili sürdürülebilir bir tarımın birlikte dikkate alınması gerekmektedir. Doğal kaynakların ana unsurları olan toprak, su ve hava tarımda yararlanılan en temel kaynaklardır. Tarımın sürdürülebilirliği açısından korunmaları ve dikkatli kullanımları elzemdir.

Arazi bir kütle olarak bitkileri, hayvanları, su kaynaklarını, binaları, nakliye alanlarını ve diğer araziye kullanan tüm faaliyetleri destekler. Toprak olarak kullanışlıdır ve hayat sağlayan sistemin ana unsurudur. Yeraltı değerlerinin deposudur, mineralleri ve fosil yakıtları ve benzer stokları içinde saklar. Arazilerin bu yararlarından faydalanma diğer potansiyel kullanımalarını etkilemektedir. Örneğin maden çıkarma arazi yüzeyini tehlikeli bir şekilde bozarak tarım, ormancılık, yabani hayvanları koruma, yerleşim ve endüstriyel kullanım ve onun estetik değerini olumsuz etkilemektedir. Arazinin binalar, nakliye alanları, park alanları gibi kentsel kullanımları tarımsal üretim ve yeşil alan için arazi miktarını azaltmaktadır. Arazinin tarım dışı kullanımlarında geri dönüşümünün zorluğu, bu kullanımlara tahsis edilmesi için ciddi çalışma ve sıkı denetimlerin yapılmasını gerektirmektedir.

Suyun kullanma alanları çok çeşitlidir. Su, içme ve temizlik gibi nedenlerle yerleşimde, ısıtma, soğutma, temizleme ve çözücü olarak endüstride, ticari denizcilikte, yüzme, balık tutma, su sporu gibi eğlence alanlarında kullanılmaktadır. Bunlar ekosisteme destek veren tarımsal ve tarımsal olmayan kullanımlardır. Suyun herhangi bir kullanımı –örneğin atıkları yok etmede yararlanılan yoğun su– suyun ekosistemi destekleyen değerini düşürerek diğer kullanım alanlarını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla kullanımların yan etkileri de dikkate alınmalıdır. Günümüz dünyasında özellikle küresel ısınmanın bir sonucu olarak gittikçe azalan suyun korunması ve israf edilmeden kullanımı bir zorunluluktur. Tarımsal üretimde bu zorunluluk daha da artmaktadır.

Hava canlı hayata destek, hava hareketi, görebilirlik, estetik, eğlence, nakliye, endüstriyel işlemler ve atıkları yok etmek için kullanmada vazgeçilmezdir. Bu kullanımlar içinde ve arasında çatışmalar söz konusudur. Örneğin atıkları

128. Alan Randall, *A Resource Economics: An Economic Approach to Natural Resource and Environmental Policy*, Second Edition, (John Wiley & Sons Inc., New York: 1897).

yok etmek için yoğun hava kullanımı, görüşü sınırlar ve hayat desteği için kullanılan havanın değerini düşürür. Tüm canlıların yaşamında olduğu gibi tarımsal üretimde de alternatif kullanımlar, havanın tarımsal kullanımlarını olumsuz etkileyeceğinden bu kullanımların sürdürülebilir olması sağlanmalıdır.

Tüm bu doğal kaynak kullanımları, birbirine rakip olabileceği gibi aynı zamanda birbirini tamamlayabilir. Bu potansiyel, insanoğlunu doğal kaynakları şimdi ve gelecek için akılcıca tahsis etmeye yönelik organizasyon gücünü kullanmaya, hırs ve egosunu kontrol etmeye zorlamaktadır. İnsanoğlu mevcut kazançlar ve gelecekte ortaya çıkacak maliyetler arasındaki en uygun dengeyi her zaman dikkate alarak doğal kaynak kullanımından elde edeceği net kazançları maksimum yapmak zorundadır.

ORMAN VE ORMANCILIK POLİTİKALARI

Ormancılık politikası, orman kaynaklarında gerçekleşen faaliyetlerin toplum ve ulusal ekonomi içindeki bazı sektörlerle ilişkilerini konu edinmektedir. Aynı zamanda günümüzde ormancılığın kendi dışındaki tüm sektörlerle ve toplum ile olan ilişkilerini ve etkileşimini de kapsamaktadır.¹²⁹ Burada var olan konu çeşitliliklerinin yanı sıra boyut değişiklikleri de önem kazanmaktadır. Ormancılık politikası kapsamında incelenen konular ulusal ve bölgesel ölçekten uluslararası ve küresel boyutlara taşınmaktadır. Ormansızlaşma, kuraklık ve çölleşme, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, sürdürülebilir kırsal kalkınma, karbon stok alanları gibi konular ormancılık politikalarının da hedefinde yer almaktadır.

Ormancılıkta ormanlar ve diğer ağaçlık alanların durumu “orman kaynakları”; orman tesisi, ıslahı, tohum ve fidan üretimi ve gen kaynaklarının korunmasını “biyolojik çeşitlilik”; doğal gençleştirme alanı açma, yerleşme, yakacak odun tüketimi, orman yangınları, otlatma zararları ve izin irtifakları “ormanların sağlık, canlılık ve entegrasyonu” politikaları olarak adlandırılmaktadır. İlave olarak odun ve odun dışı orman ürünleri üretimi “ormanların üretim kapasitesi ve fonksiyonları”; koruyucu özelliği nedeniyle muhafaza edilen alanların korunması “ormanların koruyucu ve çevresel fonksiyonları” ve orman köyleri ve sivil toplum örgütleri ise “ormanların sosyoekonomik fonksiyonları” başlıkları altında ele alınmaktadır.¹³⁰

129. Aytuğ Akesen ve Abdi Ekizoğlu, *Ormancılık Politikası*, (Türkiye Ormanlılar Derneği Yayını, Ankara: Eylül 2010).

130. Erdoğan Atmış ve Hikmet Batuhan Günşen, “AK Parti Hükümetlerinin Ormancılık Politika ve Uygulamalarının Sürdürülebilir Orman Yönetimi Kapsamında Analizi”, *Orman Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 10-12, s. 8-23.

Tüm bu faaliyet ve fonksiyonlar açısından son yıllardaki ormancılık politikalarının sonuçları değerlendirildiğinde orman ve ormancılık adına genelde olumlu gelişmelerin olduğu ancak bu sonuçların hedeflenen seviyelere gelemediği görülmektedir. Ayrıca bazı gelişmelerin genel eğilimlerin sonucunda ortaya çıktığı ve bazılarının da verilerin temin edilişiyle ilgili olduğu ifade edilmektedir. Kamunun da gündeminde olan ve toplumun ikna edilmesi gereken konulardan biri ormanların amaç dışı kullanımı, diğeri de orman alanlarının korunması adına ormanda ve etrafında var olan mera ve otların kullanımdan uzak tutularak israf edilmesidir. İşte bu noktada, dünyada gittikçe yaygınlaşan bir eğilim olan tarımsal ormancılık gündeme gelmektedir.

Tarımsal Ormancılık

Tarımsal ormancılık aynı arazi üzerinde aynı zamanda veya birbirini takip edecek şekilde ormancılık, bitkisel üretim ve hayvancılığın birleştirilerek kombine arazi kullanımı sağlayan, arazinin verimliliğini artıran, halkın kültürel çalışmaları ile uyumlu ve devamlılık arz eden bir arazi kullanım şeklidir.¹³¹ Diğer bir ifadeyle tarımsal ormancılık, bitkisel üretim alanları ve meralar içinde veya çevresinde ağaç ve çalıların yetiştirildiği bir arazi kullanım sistemidir. Sistem sosyal, ekonomik ve çevresel boyutta etkileşimin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi doğal kaynakların temel ögesi olan tarım ve ormancılık faaliyetleri ve bunlar sonucunda elde edilen ürünlerin birim üretim alanından aynı anda ya da birbirini izleyen zamanlarda üretilmesini sağlayan bileşik bir üretim sistemidir.

Tarımsal ormancılıkta arazi kullanımı geniş ve etraflı düşünülmektedir. Tarımsal ürünler, hayvan yemi olan bitkiler, ağaçlardan toplanan yenilebilir meyveler, diğer tali ürünler, yakacak odun, tomruk, kereste gibi çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi amaçlanır. Tarım ve ormancılığın bu amaçlı kombinasyonu artan biyoçeşitlilik ve azaltılmış erozyon da dâhil olmak üzere çeşitli faydalara sahiptir.¹³² Böylece kısıtlı kaynak olan araziye ekolojik, teknolojik, ekonomik ve sosyopolitik koşul ve imkânların bileşkesini bularak kişi ve toplum yararına en uygun şekilde kullanmaktır. Tarımsal ormancılık uygulamaları tüm dünyada çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin kontrolünde geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere de başarılı bir şekilde uygulanmaya devam etmektedir.

131. İbrahim Turna, "Tarımsal Ormancılık (Agroforestry)", *KTÜ, Orman Fakültesi Ders Notları*, Yayın No: 87, (2013).

132. "Agroforestry", Wikipedia, en.wikipedia.org/wiki/Agroforestry, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

GÖRSEL 26. ORMAN İÇİNDE HAYVANSAL VE BİTKİSEL ÜRETİM

Tarımsal ormancılık sistemlerinin çok sayıda ekolojik ve çevresel avantajları bulunmaktadır. Zira sistem gıda ürünleri üretimi, evcil hayvancılığı teşvik, toprak ve su kaynaklarını düzenleme, biyoçeşitliliğin sürdürülmesi, karbon miktarına katkı sağlama yanında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltma gibi çok çeşitli fonksiyonlara hizmet etmektedir. Sosyal ve ekonomik faydalarına gelince sistem yeni iş imkânları sağlamakta, halkın tarım ve ormancılık algılarını iyileştirmekte ve doğal peyzaj için bir şans sunmaktadır. Tüm bunların yanında kırsal halkın kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Tarımsal ormancılıkta ağaçlar ve zirai ürünlerin toprağın değişik katmanlarından en etkili şekilde faydalanması esas alınmaktadır. Dolayısıyla bu faydalanmayı gerçekleştirmek için uygulamaya konulacak sistemlerin iyi planlanması ve tekniğine uygun olması gerekmektedir.¹³³

133. Turna, "Tarımsal Ormancılık (Agroforestry)".

Dünya nüfusu arttıkça arazinin daha verimli ve sürdürülebilir kullanımı ihtiyacı daha acil hale gelmektedir. BM'ye göre 2011'de 7 milyardan fazla olan dünya nüfusunun bu yüzyıl ortasına kadar 9,3 milyara çıkması beklenmektedir. Bu durumda, 2050 yılının gıda talebini karşılamak için üretimin yüzde 30'un üzerinde artması gerekecektir. Bu rakamlar, geçmişteki ve bugünkü sürdürülebilir olmayan arazi kullanımı uygulamalarından kaynaklanan güncel sorunlara neden olan arazi yönetme, tarımsal ürünler üretme ve ağaç ürünleri yetiştirme yöntemlerini sorgulamak ve değiştirmek için yeterli gerekçeler oluşturmaktadır.

Türkiye'deki tarımsal ormancılık çalışmalarını iyi anlayabilmek ve potansiyelini tespit edebilmek için ülkenin coğrafi yapısını ve özellikle yetiştirme ortamı özelliklerini iyi bilmek ve buna bağlı olarak flora (bitki örtüsü) ve faunayı (hayvan varlığı) tanımak gerekmektedir. Türkiye yedi coğrafi bölgesi ile çok değişik iklim ve toprak yapısına, çok çeşitli flora ile fauna çeşidine sahiptir. Tarımsal ormancılıkta esas olan aynı arazi parçasından çok yönlü yararlanmak olduğuna göre arazi yapısının iyi tanınması ve maksimum verimi alacak ürün çeşitlerinin belirlenmesi şarttır.

Tarımsal ormancılıkla arazi sahiplerine odun ve odun dışı orman ürünleri bakımından kendi kendine yeterlilik sağlaması, ürün çeşitliliğinde artış güvenesi, toprak altı ile üstündeki boşlukların daha verimli kullanılması, erozyona karşı tarım topraklarının korunması, üretilen tarımsal ürünlerin besin değeri, organik madde açısından toprak verimliliğinde -daha az gübreleme gereksinimi ile- artış, hayvansal ve bitkisel ürünlerin rüzgâr, sıcaklık ve soğuklara karşı korunması, bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi için daha düşük kalitedeki yetiştirme ortamlarının kullanımının sürdürülmesi sağlanabilecektir.

Türkiye arazi sınıfları ve bölgesel durumu iyi incelenerek gerek ormancılık gerekse de tarımsal faaliyetlerde birbiriyle rekabet eden değil birbirini tamamlayan çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle farklı yetiştirme ortamı koşullarına sahip Türkiye'de tarımsal ormancılık faaliyetlerinin çok geniş alanlara uygulanabileceği görülecektir. Nitekim tarımsal ormancılıkla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda bu konu açıkça ifade edilmektedir.

Çok fonksiyonlu özellikleri sayesinde tarımsal ormancılık gündemde olan çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünün bir parçasıdır.¹³⁴ Tarımsal ormancılık sistemleri ağaçların tarım ortamlarında mahsuller ve/veya hayvansal üretim sistemleri ile birlikte yönetildiği geleneksel ve modern arazi kullanım sistemlerini içerir. Tüm ölçeklerde arazi kullanıcıları için sosyal, ekonomik ve çev-

134. "Agroforestry", FOA, www.fao.org/forestry/agroforestry/en, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

resel faydaları artırmak amacıyla üretimi çeşitlendiren ve sürdüren dinamik ve ekolojik temelli doğal kaynak yönetim sistemleridir.

Tarımsal ormancılıktan elde edilen kazanımları gösteren ve giderek artan sayıda bilimsel çalışmalar mevcuttur. Bu avantajları ciddi bir şekilde dikkate alıp tarımsal ormanların çevreyi ve insanların yaşamını iyileştirmeye önemli katkıda bulunabileceğine inanmak gerekmektedir. Türkiye açısından ormanlar içindeki meraların, ağaç ve çalı gibi orman ürünlerine zarar vermeden kullanılması doğal bitkisel ve hayvansal ürünler üretimine önemli katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yoksul yarlısı kalkınma, sürdürülebilir tarım ve gıda güvenliği politikalarıyla da çok uyumlu olan tarım ormancılığı daha çok gündeme gelmelidir. Bu konu üzerine çalışmalar yapılmalı, yeni uygulamalar başlatılmalı ve bunlar yaygınlaştırılmalıdır.

ÇEVRE POLİTİKALARI VE TARIM

Belli bir kaynakla yani maliyetle en yüksek kazanca veya belli bir kazanca minimum maliyetle ulaşmak ekonomik davranış olarak tanımlanır. Firmalar kârlarını, tüketiciler ise faydalarını maksimum yapmayı hedefler. Bu hedeflere kitlenen üretici ve tüketici davranışları sonucunda doğal kaynak rezervleri azalır ve çevre aşırı kirlenmeye başlar. Yani doğadan çıkarma, üretim, işleme, tüketim ve yok etme süreci hızlı bir şekilde devam eder. Firmalar kâr ettikçe daha fazla üretmeyi, tüketiciler kazandıkça daha çok tüketmeyi hedefler ve bu da belirtilen süreci yani doğal kaynakları daha hızlı tüketme ve çevreyi daha fazla kirlletme sonucunu doğurur. Yapılan bazı çalışmalar radikal önlemler alınmazsa dünyanın iflas noktasına doğru hızla ilerlediğini ifade etmektedir. İşte bu noktada doğal kaynaklar ve çevre politikaları bu gidişatı yavaşlatmayı ve hatta durdurmayı hedeflemektedir. Bu yavaşlatmada üretici ve tüketici sırasıyla üretim ve tüketimini kısmaktadır. Böylece maksimum kar ve faydayı sağlayan davranış biçimine gem vurularak yani bu ekonomik faaliyetlerin sosyal maliyetleri dikkate alınarak doğal kaynakların korunması ve çevrenin temiz tutulması sağlanabilmektedir.

Çevre politikası insanın çevre üzerine olan etkilerinden kaynaklanan ve sonuçta insanın sağlıklı, temiz ve ferah yaşamını olumsuz etkileyen problemlerin çözümüne odaklanır. Bu problemler genelde hava ve su kirliliği, atıklar, ekosistemin bozulması, biyolojik çeşitliğin yok olması, doğal kaynakların hor kullanılması, yaban hayatı ve türlerin neslinin tükenmesi şeklinde sıralanabilir. Bireysel olarak faaliyet gösteren ve sadece fayda/kar amacı güden fertlerin ve/veya firmaların çevreye zarar vererek topluma sosyal bir maliyet yükleyen faaliyetlerini kı-

sıtlayan, bazı şartlara bağlayan veya tamamen yapılmasını engelleyen hükümet müdahaleleri, çevrenin korunmasını amaçlayan çevre politikalarını oluşturmaktadır. Ayrıca çevreyi olumlu etkileyen örneğin organik ve iyi tarım uygulamaları gibi faaliyetlerin teşvik edilerek artırılması da çevresel politikaların diğer bir şekli olarak tezahür etmektedir.

Tarım sektörünü ilgilendiren bir politika veya uygulama çevreyi etkileyeceği gibi çevreye ilişkin alınacak kararlar da tarımı doğrudan etkileyebilecektir.¹³⁵ Bu etkileşim çerçevesinde tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkiler ve bu etkilerin giderilmesine yönelik tedbirler her ülkede olduğu gibi Türkiye için de oldukça önemlidir. Tarım sektöründe kimyasal gübre ve ilaçların kullanımı, sulama ve mekanizasyon uygulamaları, ıslah çalışmaları gibi entansifleşmeye dönük uygulamalar tarımsal üretimde önemli artışlara yol açmıştır. Bu gelişmeler bir yandan verimliliği önemli ölçüde artırırken diğer yandan tarımsal faaliyet kaynaklı bazı çevre sorunlarının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Son dönemlerde tarım politikalarında çevreye özel bir önem verilirken, çiftçi düzeyinde de sürdürülebilir tarımsal uygulamalar konusunda gelişmeler kaydedilmiştir.

Tarımsal faaliyetin su ve toprak kaynakları, biyolojik çeşitlilik ve iklim değişimi üzerine olumsuz çevresel etkileri olabilmektedir. Bu etkileri azaltmak anlamında organik tarım yasası ve düzenlemeleri, iyi tarım uygulamaları, genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) ve biyolojik güvenlik ve çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) tarımsal desteklerin dâhil edildiği tarım kanunu bu etkileri azaltmaya yönelik politikalarlardır. Bu politikaları iyileştirmek ve ihtiyaca binaen yeni ve daha etkin olanları devreye sokarak yaygınlaştırmaya yönelik politikalar dikkatle oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.

Çevre politikalarında esas sürdürülebilir üretim, tüketim ve kalkınmayı sağlamaktır. Örneğin havanın yaşam için temel olduğu gerçeği herkes tarafından eskiden beri bilinir. Kirlenmiş havanın insan yaşamında rahatsızlığa neden olacağı gerçeği de bilinmektedir. İlk insanlar ısınmak için ateşi mağaraya taşıdığı anda duman formundaki hava kirliliğinin farkına vardı. İnsanoğlu mağaradaki dumanın etkisini azaltmak için daha dikkatli bir yer seçimi ve ateş yakmak gerektiğini fark etti. Yakınındaki bir ateşin konforu ve sıcaklığı karşılığında biraz dumana da razı oldu. Dolayısıyla çevre politikalarında uçlarda olmak yerine orta yolu bulan politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yani sürdürülebilirlik her alanda olduğu gibi çevre politikalarında da öne çıktığından bu doğrultuda hareket etmek gerekmektedir.

135. Fahri Yavuz, *Tarım Politikası Ders Notları*, (Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum: 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

1.

Tarım; ana misyonu halkın beslenme ihtiyacının karşılanması yanında tarıma dayalı sanayiye ham madde temin etmek, toplam iş gücünün yüzde 20'sine istihdam sağlamak, tarımsal ihracatla ülkenin döviz arzını artırmak, doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasında en önemli rolü üstlenmek ve nüfusun yüzde 37'sinin ikamet ettiği kırsal alanların gelişmesinde en önemli sürükleyici güç olmak gibi rolleriyle stratejik bir sektördür.

2.

Her ne kadar ileri teknolojilerin üreticiye ulaştırılması yoluyla verimliliğin artırılması tarımsal kalkınmanın temel şartlarındansa da bütün güçlükler sosyal ve ekonomik problemler üzerinde düğümlenmektedir. Yaşam ve iş şartları iyi bir statüye kavuşturulmadan, tarımsal destekler çiftlik düzeyinde karşılık bulmadan ve tarımsal ürünler için değer fiyat ve pazar emniyeti sağlanmadan üretime yönelik teknolojik iyileştirmeler sağlanamaz.

3.

Türkiye tarımının problemlerini yeter miktarda tarımsal üretim yani “gıda güvenesi”, sağlıklı gıda üretimi yani “gıda güvenliği” ve kırsaldaki iş ve yaşam şartları yani “kırsal kalkınma” başlıkları altında toplamak mümkündür. Çözüm; gıda güvencesinde verim açığını (*yield gap*) kapatmak, gıda güvenliğinde denetim yanında iyi, doğal ve organik tarımı yaygınlaştırmak ve kırsal kalkınmada ise kırsal iş ve yaşam şartları açısından kentle yarışır hale getirmektir.

Dünya Tarımı ve Türkiye

4.

Dünya tarımsal üretim değerinin yaklaşık yüzde 4-5'ini üreterek 7. sırada yer alan Türkiye'nin diğer gelişmişlik göstergeleri de dikkate alındığında 2023 vizyonunun 5. sıra hedefine ulaşabileceği öngörülebilir. Birim hayvana ve alana düşen verimde gelişmiş ülkelerin gerisinde kalan Türkiye buğday, şeker pancarı, et ve süt gibi temel bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimindeki verim açığını kapatması yanında düşük maliyetli üretimi de başarabilmelidir.

5.

Gelecek 40 yılda öngörülen 2,15 milyar nüfus ve 1,8 kat kişi başına gelir artışı nedeniyle gıda ve yeme olan ihtiyacın artması, biyodizel ve etanol üretiminde bitkisel ürün kullanımı ve et-süt ürünleri tüketimine yönelim, arazi ve su kaynaklarına olan talebin yükselmesiyle gıda güvencesinde ciddi kısıtlar söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla doğa ile teknolojinin dâhil olduğu geniş yelpazede çözümler sunan sürdürülebilir bir tarım anlayışına ihtiyaç vardır.

6.

Tarımda verim artışı oranı, doğal kaynakların ve ekolojik dengenin bozulması, hastalık ve zararlıların yayılması ve azalan getiri prensibi sonucu giderek düşmektedir. İklim değişikliği potansiyeli zayıf bölgeleri daha çok etkileyerek bitkisel ve hayvansal üretimi ve balıkçılığı tehlikeye sokmaktadır. Çatışma, kriz ve afetler gıda arzını azaltmakta, gıdaya erişimi aksatmakta ve aileleri açlığa iterek “kahır göçü” ve “insani yardım” ihtiyacını artırmaktadır.

7.

Tarımda bir taraftan üretkenliği artırırken, diğer taraftan doğal kaynakları koruyan yenilikçi sistemlere yönelmeye ve yöresel bilgi birikimine dayanan daha doğal tarım, tarımsal ormancılık ve koruyucu tarım gibi “bütüncül” yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Eşitsizlikleri azaltan yoksul yanlısı sürdürülebilir büyüme ve tarımsal kalkınma anlayışı Türkiye dâhil tüm toplumların üretim ve tüketim yapısında temel değişim gerektiren evrensel bir zorunluluk ve sorumluluktur.

Türkiye’de Tarım

8.

Türkiye tarımı çok iklimli olmanın sağladığı üretim çeşitliliği, artan nüfus, turizm ve kişi başına gelir sonucu oluşan gıda talebi canlılığı, kadim tarım kültürünün sağladığı derinlik, endemik türlerin sağladığı potansiyel ve ithalata bağlı gıda tü-

ketiminin yüksek olduğu ülkelere yakınlık avantajlarına sahiptir. Bu avantajların farkında olmak yanında dünya tarımındaki gelişmeleri dikkate alarak Türkiye tarımını “2023 vizyonu” hedefine taşımak mümkündür.

9.

Sürdürülebilir arazi ve su kullanımı yanında daha yaygın sertifikalı tohum kullanımı, sulanabilir alanların artırılması, gübre gibi tarımsal kimyasallardan ihtiyaç düzeyinde yararlanma ve daha iyi işletmecilik yoluyla bitkisel üretimde verim açığını gıda güvenliğinden taviz vermeden kapatmak mümkündür. Verim açığını kapatmak yanında kaynakları daha etkin kullanarak maliyetleri düşürme ve sağlıklı gıda üretimi çabalarına da yoğunlaşmak gerekmektedir.

10.

Alternatif kullanımları olan taban araziler yerine eğimli arazilerde meyvecilik yapmak, ihraç ürünlerinde organik tarıma geçerek uluslararası piyasada doğal ürünler imajı oluşturmak, mevsim dışı talebi karşılamak için alternatif enerji kaynaklarıyla örtü altı üretimi artırmak, ticaret açığını gidermek için uygun kamu arazilerini süs bitkileri üreticilerine tahsis etmek ve Anadolu’nun tıbbi ve aromatik bitki hazinesini ekonomik zenginliğe dönüştürmek gerekmektedir.

11.

Arazisi kıt ancak yöresel ürünler, doğal güzellikler, geleneksel yaşam tarzları, kültürel varlıklar ve mikro klima iklimi gibi imkânlarla sahip bölgelerde katma değeri yüksek yöresel ürünlere dayalı kırsal/ekolojik turizmi geliştirmek yeter ve sürdürülebilir gelir açısından bir zorunluluktur. Bu özelliklere sahip bölgelerde iyi uygulama örnekleri oluşturup bunları görünür yaparak yaygınlaştırmak yoluyla kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek gerekir.

12.

Türkiye’nin hayvansal üretim değerinin tarımsal üretim değeri içindeki payı son on beş yılda gerek hayvan sayısında gerekse hayvan başına verim artışları ile yüzde 34’e yükselerek Avrupa ortalaması olan yüzde 43’e yaklaşmıştır. Yüksek ekonomik büyüme ve artan desteklerin hayvancılıkta sağladığı bu gelişmelerin çok yönlü ıslah/seleksiyon politikaları ve daha iyi bakım/besleme şartlarıyla üretim maliyetlerini de düşürerek devam etmesi gerekmektedir.

13.

Türkiye’de büyükbaş hayvancılık canlı hayvan ve süt üretiminin kombine yapıldığı ahır ve mera hayvancılığına dayanır. İdeal şartlarda işletme başına canlı hayvan

(damızlık, kasaplık, kurbanlık) ve süt satışından elde edilen gelirler yaklaşık yarı yarıyadır. Özellikle süt üretimine yönelik soğuk zincirin olmaması nedeniyle süt satış gelirinin çok düştüğü bölgelerde soğuk zincirin tesisi ve yaygınlaşması kârlı ve sürdürülebilir büyükbaş hayvancılık için kaçınılmazdır.

14.

Hayvancılıkta üretim maliyetinin yüzde 60-70'i yem olduğundan “et meselesi ot meselesidir” denmiştir. Yem satın alarak kârlı hayvancılığın mümkün olmadığı bilinciyle yetiştirici ihtiyaç duyduğu yemi temin edecek kadar araziye sahip olmalıdır. Ayrıca ülkenin en ücra köşesinde yetişen ve yetiştirilen tüm kaba yemleri zayi etmeden et ve süte kombine sığır ve yerli koyun ırklarıyla dönüştürecek düşük maliyetli sürdürülebilir bir hayvancılık yaygınlaştırılmalıdır.

15.

Küçükbaş hayvancılık özellikle meraların yaygın olduğu bölgelerde çok az girdi kullanımıyla sürdürülebilir şekilde yapılmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta ırk ıslahıyla verimliliği artırmak büyükbaş hayvancılık kadar mümkün ve çok gerekli değildir. Daha iyi sürü idaresi ve bakım-beslemeyle ikizlik oranını yükselterek ve seleksiyonla kişisel verimi yüksek hayvanları elde tutarak yerli ırklarla çok daha kârlı küçükbaş hayvancılık yapmak mümkündür.

16.

Rakımı yüksek dağlık bölgelerde kirliliğin azaldığı, organik üretime geçişin kolaylaştığı, insan beslenmesi ve sağlığı açısından gıda içeriklerinin daha zengin olduğu ve yüksek rakım-kalite ilişkisi bilimsel çalışmalarla ortaya koyulmuştur. Özellikle meraya dayalı et ve süt üretiminin teşviki ve bu ürünlerin marka oluşturularak görünür hale gelmesi yüksek dağlık bölgelerdeki hayvancılığın gelişmesine ve kırsal kalkınmaya önemli katkılar sağlayacaktır.

17.

Türkiye'nin en büyük firmalarının yer aldığı kanatlı sektöründe çiftçi, esnaf, ham madde üreticisi, yan sanayici, nakliyecisi ve pazarlamacı gibi yaklaşık 1,5 milyon kişiye istihdam sağlanmaktadır. Kişi başına 239 adet yumurta ve 26,4 kilogram tavuk eti tüketimiyle toplumun beslenmesinde en önemli protein kaynağı haline gelen sektörün gelişen ivmesini devam ettirmesi için damızlık ve yem girdisi temininde ithalata bağımlılık azaltılmalıdır.

18.

Sahip olduğu deniz ve iç suları ile Türkiye 354 bin tonu avcılık ve 276 bin tonu yetiştiricilik yoluyla toplamda 630 bin ton su ürünleri üretimi yanında 157 bin ton

ihracat, 100 bin ton ithalat hacmine ulaşmıştır. Su ürünlerinde KDV'nin düşmesi dâhil çok düşük olan iç tüketimin artırılması çabaları yanında birliklerin güçlendirilmesi, sigortanın yaygınlaştırılması, yeni dış pazarlara açılma ve kıyı lojistik tesisleri ile ihtisas organize bölgeleri kurulması gerekmektedir.

19.

Bal üretiminde dünya ikincisi Türkiye, koloni verimliliğinde alt sıralardadır ve üretimin sadece yüzde 4'ünü ihraç etmektedir. Aracı birliklerinin işlevsel olmaları sektörün problemlerinin çözümünü zorlaştırmaktadır. Arıcılık yan ürünleri üretimini yaygınlaştırmak, bölgelere uygun ana arı temin etmek ve organik bal üretimini desteklemek yanında verimli ve sağlıklı kolonileri iyi meralarda tutmak, modern ekipman kullanmak ve eğitim arıcılığı geliştirecektir.

20.

Dünya sıralamasında on beşinci olan Türkiye gıda ve içecek imalatı sanayii, dış ticarete 2001'den bu yana açık vermemiş ve hatta 2017'nin ilk dokuz ayında 4,8 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. Gıda güvenliği endişelerinin giderilmesine yönelik farkındalık gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de hızla artmaktadır. Toplumun bu kaygılarını giderecek uygun üretim sistemleri, işleme standartları ve sunum faaliyetlerini sağlamak gerekmektedir.

21.

Gıda ve içecek sanayiinin temel iki sorunu, tarım sektörünün gıda imalatı sanayiine istenen kalite ve miktarda hammadde sağlayamaması ve sıkça gündeme gelen gıda enflasyonudur. Bu problemler tarım sektöründe anlaşmalı çiftçilik ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi, yeni hal yasasının yürürlüğe girmesi ve lisanslı depoculuğun iyileştirilip yaygınlaştırılması yani arz yönlü üretim ve pazarlama süreçlerinin iyileştirilmesiyle çözüm bulacaktır.

22.

Gıda imalatındaki eski teknolojilerin yenilenmesi, işletmelerin ekonomik ölçeğe yaklaşması, düşük kapasiteli olanların yapılanması yanında gıdalarla ilgili bilgi kirliliğinin giderilmesi, gıda içeriklerinin güvenilirliğinin ve şeffaflığın sağlanması da çok önemlidir. Helal, iyi tarım orjinli, organik ve coğrafik işaretli gıda etiketlerinin yaygınlaşması ve doğru uygulanması ile birlikte gıda tağşiş ve yanlışlarıyla ilgili denetimlerin etkin yapılması gerekmektedir.

23.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle bakanlığın Tarım ve Orman Bakanlığı ismiyle yeniden yapılanması; hayvancılığın tarımın dışında bir sektör gibi algılan-

masına neden olan bakanlık isminin düzeltilmesini sağlamış ve tarımla yakından ilişkili Orman ve Su İşleri ile birleşmesi iyi bir koordinasyona zemin hazırlamıştır. Bu zemin tarım ve ormancılığın problemlerine bütüncül bir yaklaşım sağlayarak çalışmaların etkinliğine vesile olabilecektir.

24.

Tarım ve Orman Bakanlığı sektöre daha yararlı olabilmesi için düzenleyen, denetim yapan ve kaynak sağlayan bir konuma çekilerek mevcut yapısını daha da iyileştirmelidir. İl düzeyinde valiliğe bağlı, üniversitelerle iş birliği, bakanlıkla koordinasyon içinde konumlandırılan daha güçlü tarım teşkilatları oluşturulmalıdır. Küçük ilçelerde ise teşkilat yerine ile bağlı ancak ilçedeki kaymakamlıkta konumlandırılan yetkin tarım uzmanları olmalıdır.

25.

Karar verici bakanlıklar ve etkileyici kurumlar sahada çalışanlarından çok yöneticilerini öne çıkardıkları çok merkezi yapılarından dolayı etkin ve verimli çalışmamaktadırlar. Sahadaki ziraat, gıda, orman, su ürünleri mühendisleri ve veteriner hekimler; ihtiyaç duyulan güç, yetki ve sorumlulukla donatıldığı zaman insanın doğasında olan “yaptım” ve “başardım” motivasyonunun verdiği bağımsızlık, canlılık ve üretkenlik kurumları çok daha verimli hale getirecektir.

Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikaları

26.

Tarım sektörü, toplam GSYH’nin yaklaşık yüzde 7’si kadar bir üretim değerine sahiptir. Tarımın dışındaki yüzde 93’lük ekonomi yani ülkedeki genel ekonomik performans ve büyüme tarımın da gelişmesinde en önemli belirleyicidir. Dünya ülkelerine bakıldığında ekonomisi gelişmiş ülkelerin tarımının da gelişmiş olduğu görülür. Dolayısıyla sektörün gelişmesinde tarım politikaları ve desteklerin rolü ve etkisinin sınırlı olduğunu unutmamak gerekir.

27.

Üretimin doğaya bağlı olmasının neden olduğu risk, canlı materyal üretiminin uzun sürmesi ve arz-talep uyumsuzluğunun sebep olduğu fiyat dalgalanmaları tarımdaki üretim kaynaklarının düşük getiri üretmesine neden olmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tarım politikaları ve destekler temelde gıda güvencesini/güvenliğini sağlamayı, aile işletmelerinin korunmasını ve tarımsal üretimde riski azaltarak düşük getiriyi gidermeyi hedeflemelidir.

28.

Zaman içinde ortaya çıkan sorunları çözmek için yürürlüğe koyularak tarım sektörünü istenen doğrultuda yönlendirmeyi amaçlayan tarım politikaları ve destekler sorunların giderilmesiyle uygulamadan kaldırılan hükümet müdahaleleridir. Dolayısıyla asıl amaç desteklere bağımlı kalmayan ve rekabet edebilir bir sektör oluşturmaktır. Bunun için tarımsal destekler hem çiftçi gelirini artırıcı hem de sektörün yapısal problemlerini çözücü olmalıdır.

29.

Tarımsal desteklerin çiftçi düzeyindeki uygulamaları istenen yönde değiştirebilmesi için altı-yedi yıl gibi uzun vadeli olması, daha çok katma değeri yüksek ürünlere yoğunlaşması, üretim yanında tüketimi de teşvik etmesi ve bölgesel farklılıkları dikkate alması gerekir. Diğer yandan desteklemelerde genç ve piyasaya üretim yapan çiftçilere ağırlık verilmesi, iyi duyurularak tabana yayılması ve amacı doğrultusunda uygulanması desteklerin etkinliğini artıracaktır.

30.

Son on beş yılda tarım sektörüne yönelik önemli politikalar uygulanmış, destekler sağlanmış ve bunlar artarak devam etmiştir. Tarım arazileri miras kanunu ve toplulaştırma gibi yapısal politikalar yanında bitkisel üretimde havza bazlı destekler, lisanslı depoculuk ve hayvancılık destekleri milli tarım projesinde öne çıkan politikalar. Bu politikaların çiftçi nezdinde kabulü ve başarısı için sosyoekonomik yönünü de dikkate alan etki analizleri mutlaka yapılmalıdır.

31.

Nüfusun yüzde 37'sini barındıran ve yüzde 20'lik tarımsal istihdama iş ortamı sağlayan kırsal alanlardaki iş ve yaşam şartlarının özellikle gençler için cazip hale getirilmesi güçlü göç eğilimlerinin olduğu bu dönemde birçok açıdan hayati önem taşımaktadır. Bu öneme binaen yürütülen kırsal kalkınma politikaları hem ayrılan kaynak miktarları hem de yürütülen program ve projelerin amaca ulaşmadaki etkinliği yerel inisiyatifler öne çıkarılarak artırılmalıdır.

32.

Kırsal kalkınma politikaları yerel inisiyatifleri harekete geçirme, projeli çalışma alışkanlığı edindirme, yerel potansiyelleri değerlendirme, kalkınmanın paydaşları arasında iş birliği kurma ve iyi uygulama örneklerini görünür hale getirerek birbirinden öğrenme gibi kazanımları sağlamalıdır. Tüm bunlar başarılabilirdiğinde

geriye kırsal alanları cazip hale getirecek kırsal kalkınma program ve projelerinin sayısını ve yaygın etkisini artırmak kalmaktadır.

33.

Tarımsal kaynakların ticari tarım için yetersiz olduğu bölgelerde üretilen yöresel ürünlere işleme, paketlenme, sunum ve satış gibi katma değerler ilave etmek yanında coğrafi işaret, AB etiketi ve/veya marka ile ilave değer katmak yeter ve sürdürülebilir gelir için bir zorunluluktur. Bu bölgelerin doğal güzellik, tarihi mekân, kırsal konut, avcılık, kırsal spor, kırsal endüstri ve geleneksel tarımı da dâhil ederek kırsal turizm mekânları oluşturmak kaçınılmazdır.

34.

Motorin, kimyasal gübre, sertifikalı tohum ve uygun kredi desteklerinde gıda güvenliği, arazi, su ve çevrenin korunması dikkate alınmalı, tohumculuğun tekelleşmesi önlenmeli, yerli/yerel tohum teşvik edilmeli, tohum ıslahına yoğunlaşmalı ve devlet sadece kredi düzenlemesinde yer almalıdır. Sulama politikalarında kısıtlı su kullanımı, basınçlı sulama, alternatif su kaynakları, sulama suyu kalitesi, suyun ücretlendirilmesi ve yeni bir su kullanım yasası öne çıkmalıdır.

35.

Verim açığının kapatılması için kullanılacak teknolojilerin çiftçi düzeyinde yaygınlaşması için “değer fiyat” ve “pazar emniyeti” sağlanmalıdır. Bu emniyet kooperatif gibi organizasyonların ve anlaşmalı çiftçiliğin yaygınlaşmasıyla sağlanabilir. Aile işletmelerinin piyasa ekonomisinde pazar gücünü artıracak kooperatiflerin başarılı olmaları için işlevsel ve profesyonel olmaları yanında var olan kötü imajlarının da iyi uygulama örnekleriyle giderilmesi gerekir.

36.

Tarımsal destekler son on beş yılda artarak yaklaşık 14,5 milyar TL'ye yükselirken hayvancılık desteklerinin payı da artarak yaklaşık 4 milyar TL'ye çıkmıştır. Ancak tarım sektörü gıda güvencesi ve güvenliği açısından hala önemli problemlere sahiptir. Desteklerin çiftçileri yönlendirebilmesi için uzun süre değişmeden yürürlükte kalması yanında talebi canlandırmak, düşük gelirliilere gıda desteği sağlamak ve sağlıklı nesiller için tüketime de verilmesi gerekir.

37.

Havza bazlı destekleri mukayeseli üstünlük prensibini dikkate alarak iyileştirmek, istikrarsızlığı azaltan risk yönetimi ve sigorta politikalarının gelişmesi, iyileşmesi ve yaygınlaşmasını öne çıkarmak ve katma değeri yüksek tarımsal ürünlerin

üretimine ve piyasa için üretim yapan işletmelere yönelik desteklere ağırlık vermek gerekmektedir. Ayrıca destekleri iyi duyurma, destekleri almada bürokrasiyi azaltma ve çiftçilerle sahada daha iyi iletişim sağlanmalıdır.

38.

Üretici birliklerinin tüketici hallerindeki satış oranları gelişmiş ülkelerde yüzde 90'lardadır. Bu oran AB'de ortalama yüzde 50, Türkiye'de ise sadece binde 6'dır. Dolayısıyla çiftçilerin ürünlerine değer katan bu ticari faaliyetlerde iş birliği ile yer almaları elzemdir. Bu kapsamda üretici birliklerinin bulunacağı yeni hal yasasının amaca uygun olarak çıkması ve gelişen lisanslı depoculuğun bilinen ve öne çıkan problemlerinin giderilmesi çok önemlidir.

39.

Tarım uzmanı olması gereken ziraat mühendislerini yetiştiren tarım yükseköğretimi daha iyi burs imkânları ve mezuniyette iş garantisiyle cazip hale getirilerek kapasiteli öğrencileri çekmelidir. Tarımsal eğitim ve araştırmalarda kaliteyi artırmak yanında sahada teknik eleman veya üretici olarak çalışacakların etkinliğini temin etmek yani tarım sektörünün gelişmesini sağlamak ve geleceğinden emin olmak ancak bu kapasiteli mezunlarla mümkün olacaktır.

40.

Tarım yükseköğretiminde öğretmeyi değil, öğrenmeyi öne çıkaran öğrenci odaklı; kampüs dışında online ve iş yeri eğitime ağırlık veren; kritik düşünebilme, problem çözebilme ve girişimci olabilme becerileriyle donatan; kendi kendini eğitebilme ve iyi iletişim kurabilme gibi yetkinlikleri öğrencilere kazandıran bir eğitim hedeflenmelidir. Piyasanın isteklerini karşılayan bu kazanımlara sahip mezunlar ancak tarım sektörünü daha iyi bir geleceğe taşıyabilir.

41.

Zorunluluk olmadıkça yeni ziraat fakültelerinin açılmaması, lisans öğrenci kontenjanlarının 25'e çekilmesi, program, müfredat ve ders içerikleri ihtiyaçlar yönünde sürekli güncellenmesi ve tarım yükseköğretiminin daha çok uluslararasılaşması gerekmektedir. Ziraat fakültelerine sahip güçlü üniversiteler veteriner, su ürünleri ve orman fakültelerini de dâhil ederek Afrika ülkeleri başta olmak üzere talebin yüksek olduğu ülkelerde "butik tarım üniversiteleri" açmalıdır.

42.

Türkiye'nin gelecek elli yılında 2023, 2053 ve 2071 vizyonları için yenilenebilir su kaynakları kıtlığı ve kirliliği, erozyon, bitki besin maddeleri azalması, tuz-

lanma ve şehirleşmeyle arazilerin bozulması gibi temel sorunlar tarımsal bilgi, bilim ve teknolojinin önceliği olmalıdır. Ayrıca verim açığını gidererek gıda güvencesi sağlama, tarladan çatala gıda güvenliği ve doğal kaynaklar ve çevreyi koruyan sürdürülebilir tarım, araştırmaların konusu olmalıdır.

43.

Tarımın yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde öne çıkan problemlerine yönelik araştırmalara gereği kadar kaynak ayırmak Türkiye'nin önündeki elli yılın hedefleri açısından elzemdir. Üniversitelerdeki akademik birikim ile Bakanlığın kaynakları TÜBİTAK ve özel sektörün de katkılarıyla bir araya getirilerek öncelikli ve önemli alanlara yoğunlaşmış ses getirecek problem ve çözüm odaklı araştırma projeleriyle yeni bilgiler üretmek ve yaymak gerekmektedir.

44.

Tarımsal eğitim, araştırma ve yayım faaliyetleri birbiriyle bağlantılı yürütülerek, sahadaki problemler araştırma konusu yapılarak çözümler üretilmeli, üretilen çözümler ve yeni bilgiler sınıfta öğrenciye, tarlada çiftçiye aktarılabilir. İnteraktif bir eğitim ağında sadece eğitimci, araştırmacı ve yayımcı değil, aynı zamanda çiftçiler, ilgili kurum ve kuruluşlar, uzmanlar, politika yapıcılar ve girdi tedarikinde ve gıda sektöründeki firmalar da olmalıdır.

45.

Tarımsal ihracatı 20, ithalatı 15 milyar doları aşan ve dünyanın 22. ihracatçı ülkesi Türkiye, ticareti artırmak için katma değeri yüksek ürünlere ağırlık vermek, geleneksel ihraç ürünlerini organik'e dönüştürmek, piyasa çeşitliği ve büyüklüğünü artırmak, kalite standardını yükseltmek ve ürün temininde devamlılığı sağlamak durumundadır. Stratejik gıdalarda kendine yeterlilik güvenlik meselesi olsa da mukayeseli üstünlüğü olan ürünlerin ticaretine ağırlık vermelidir.

46.

Türkiye-AB ilişkilerinde tam üye olmak hedefi yanında, esas olan üyelik sürecinin sağladığı fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmaktır. Bu anlamda OTP'ye uyum çerçevesinde verilen IPARD hibelerinden azami ölçüde yararlanarak kırsal kalkınmaya katkı vermek gerekmektedir. Gümrük Birliği'ni güncelleyerek ürün yelpazesini genişletmek ve 3. ülkelerle AB'nin imzaladığı STA'lar nedeniyle Türkiye'nin uğrayacağı olası kayıpların önüne geçmek doğru olacaktır.

47.

DTÖ, Doha müzakere yükümlülüklerinden “iç destekler”de kırmızı, mavi ve yeşil kutuda sınır aşılmadığı ve “ihracat teşvikleri”nde teşvikin yok denecek kadar az olması nedeniyle problem yokken “pazara giriş”te vergilerin indirilmesinde Türkiye’nin ayrıcalıklardan yararlanması söz konusudur. DTÖ’nün serbest ticaret misyonu çerçevesinde Türkiye’nin rekabet edebilir bir tarım ticareti tesis etmesi ve ayrıcalıklardan olabildiğince yararlanması gerekmektedir.

48.

Türkiye tarımının çeşitlilik potansiyeli, gıda sektöründeki gelişmişlik ve ithalata bağlı yüksek gıda tüketimi olan ülkelere yakınlık gibi avantajları tarımsal ihracatı 2023 vizyonunun hedefi olan 40 milyar dolara ulaştırabilecektir. Bu hedefe ulaşmak için üretimde yüksek verim ve düşük maliyet, gıda güvenliği açısından problemsiz ve kaliteli üretim, katma değeri yüksek ürünlerin ihracatı ve dış pazarların genişletilmesinde topyekûn bir seferberlik gerekmektedir.

49.

Gıda güvenliği açısından gittikçe önemsenen alternatif (iyi, doğal ve organik) tarımın üç ana sürükleyicisi olan tüketici tercihleri, hükümet düzenlemeleri ve üretici inisiyatifleri teşvik edilmelidir. Ayrıca doğal üretimin yapıldığı hobi bahçelerini ve ürünün doğrudan tüketiciye satıldığı küçük yerel pazarları yaygınlaştırmak yanında geleneksel ihraç ürünleri başta olmak üzere ürün veya bölge bazında toplu organik tarıma geçişler gerçekleştirilmelidir.

Doğal Kaynaklar, Orman ve Çevre Politikaları

50.

Doğal kaynaklardan arazinin tarım dışı kullanımında geri dönüşün zorluğu nedeniyle bu tahsislerin çok dikkatle yapılması, küresel ısınma nedeniyle kıtlaşan suyun korunmasına ve israf edilmeden kullanımına özen gösterilmesi ve endüstriyel işlemler ve atıkları yok ederken havanın kirlenmesinin azaltılması çok önemlidir. Alternatif doğal kaynak kullanımlarından tarımın olumsuz etkilenmemesi için bu kullanımların sürdürülebilirliğine dikkat edilmelidir.

51.

Ormansızlaşma, kuraklık, çölleşme, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir kırsal kalkınma ormancılık politikalarının önemli gündem maddeleridir. Bazıları genel eğilim ve farklı veri temini sonucu olduğu ifade edilse de son 15

yılda ormancılıkta önemli gelişmeler olmuştur. Gündemdeki önemli konulardan biri ormanların amaç dışı kullanımı ise diğeri orman altında ve etrafındaki meraların ve otların kullanımdan uzak tutularak israf edilmesidir.

52.

Tarımsal ormancılık aynı anda veya birbirini takip edecek şekilde tarım ve ormancılığın kombine arazi kullanımını sağlayan, arazi verimliliğini artıran ve yöresel kültürle uyumlu arazi kullanım şeklidir. İşlevselliğiyle tarımsal ormancılık çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünün bir parçasıdır. Kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yoksul yanlısı kalkınma ve gıda güvenliği için tarım ormancılığının uygulanması ve yaygınlaşması çok yararlı olacaktır.

53.

Ekonomik tutumuyla üretici ve tüketiciler doğadan çıkarma, üretim, işleme, tüketim ve yok etme sürecini hızlandırarak çevreyi kirletir. Bu gidişatı yavaşlatma, üretici ve tüketiciye sosyal maliyetler yükleyen çevre politikalarıyla sağlanır. Yoğun girdi kullanımı tarımsal üretimde artış sağlarken çevre sorunlarına da neden olabilmektedir. Bu etkileri azaltmak için organik ve iyi tarımın yaygınlaştırılması yanında arazileri çevre amaçlı korumak için destekler artırılmalıdır.

KAYNAKLAR

Akesen, A.ve Ekizoğlu, A. (Ed.) (2010). *Ormancılık Politikası*. Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği Yayınları.

Aksöz, S. (2014). *Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla Bölünmesine Devlet Freni*. Senkron. <http://www.senkronymm.com.tr/SirkulerDetay.aspx?id=30>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2018).

Alexandratos, N. ve Bruinsma, J. (2012). *World Agriculture Towards 2030/2050: The 2012 Revision*. FAO. www.fao.org/economic/esa, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

Alkan, A. M. (2018, 21 10). *Gıda Sektörü ve Endüstri 4.0*. Endüstri 4.0. <https://www.endustri40.com/gida-sektoru-ve-endustri-4-0>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

Atmış, E. ve Batuhan Günşen, H. (2018). “AK Parti Hükümetlerinin Ormancılık Politika ve Uygulamalarının Sürdürülebilir Orman Yönetimi Kapsamında Analizi”. *Orman Mühendisliği Dergisi*. (10-12), 8-23.

Ayyıldız, T. (1983) Tarım Politikası: Genel Politikalar ve Türkiye’de Durum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.

Bayaner, A. (2014). *Türkiye’de Tarımı: Gelişmeler ve Beklentiler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bloomberg (2018, 4 11). *Ticaret Bakanı’ndan ‘Hal Yasası’ Açıklaması*. <https://www.bloomberght.com/tarim/haber/2169766-ticaret-bakani-ndan-hal-yasasi-aciklamasi>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2018).

Boyacı, M. ve Yıldız, O., Agricultural Knowledge and Information System from Extension Window: the Turkish Case, Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg., 2017, 54 (1):37-44

Conedera, G. (2004). “Verocytotoxin-Producing Escherichia Coli 0157 in minced Beef and Dairy Products in Italy”, *International Journal of Food Microbiology*, 96 (1), 67-73.

Crop Life International. (2013). *Feeding Nine Billion: The Issues Facing Global Agriculture*. https://croplife.org/wp-content/uploads/pdf_files/Feeding-Nine-Billion-The-Issues-Facing-Global-Agriculture.pdf, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2018).

Çakmak, B. Yıldırım, M. ve Aküzüm, T. (2008). *Türkiye’de Tarımsal Sulama Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10929.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2019).

Çalışma Genel Müdürlüğü (2017). *Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı*. https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

Çalışma Genel Müdürlüğü (2017). *Çocuk İşçiliği Revizyonu*. https://www.csgb.gov.tr/media/4755/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

Çelen, H. Karadeniz, S. ve Onay, A. (2016). *Tohumculuk 2015: İstatistikler, Göstergeler, Çalıştaylar*. T.C. Orman ve Tarım Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/Duyurular/tohumculuk.pdf>, (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).

Doktar Digital Agricultural Solutions (2018). *Çiftçinin Nabzı Araştırması 2018*. <https://www.slideshare.net/Doktar/doktar-ciftcinin-nabzitar-ciftcinin-nabzi>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2018).

Donat, İ. (2017, 18 12). *Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi Etkin Şekilde Nasıl İşler?*. Bloomberg. <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2079702-tarimda-lisansli-depoculuk-sistemi-etkin-sekilde-nasil-isler-1>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018).

Donat, İ. (2018, 28 4). *Kanatlı Sektörünün Görünümü ve 2017 Beklentileri*. Bloomberg. <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2008323-kanatli-sektorunun-gorunumu-ve-2017-beklentileri>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

Donat, İ. (2018, 4 5). *Tarım ve Gıda Zirvesinden Akılda Kalanlar*. Bloomberg. <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2117985-tarim-ve-gida-zirvesinden-akilda-kalanlar>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2018).

Douwe Van Der Ploeg, J. vd., (2000). "Rural Development: From Practices and Policies Towards Theory". *Sociologia Ruralis*. 40 (4), 391-408.

Dünya Bankası (2018). *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP)*. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>, (Erişim tarihi: 28 Ekim 2018).

Dünya, (2018, 9 4). *Tüfenkci: Lisanslı Depo Kapasitesi 9 Milyon 500 Bin Tona Ulaşacak*. <https://www.dunya.com/ekonomi/tufenkci-lisansli-depo-kapasitesi-9-milyon-500-bin-tona-ulasacak-haberi-410844>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2018).

Egemen, E. A. (2015). *Mevsimlik Tarım İşçileri ve Barınma Sorunları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yıldırım, A. E. (2013, 4 12). *Aile Çiftçiliği Yılı*. Dünya. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/aile-ciftciligi-yili/18408>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2018).

Yıldırım, A. E. (2015, 4 11). *Tarımda Politika Değişikliği Olur mu?*. Dünya. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/tarimda-politika-degisikligi-olur-mu/25939>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2018).

Eraktan, G. (1989). *Tarım Politikası Ders Notları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Eurostat (2018). *Economic Accounts for Agriculture*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8468116/5-22112017-AP-EN.pdf/4b8a66c5-b003-4263-9de6-efe5fe5499a0>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

FOA. (2018). *Agroforestry*. <http://www.fao.org/forestry/agroforestry/en>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

FOA. (2018). *The Future of Food and Agriculture: Alternative Pathways to 2050*. <http://www.fao.org/3/18429EN/i8429en.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2018).

Galina, M. Osnaya, F. Cuchillo Hilario, M. ve Haenlein, G. (2007). "Cheese Quality From Milk of Grazing Indoor Feed Zebu Cows and Alpine Crossbred Goats", *Small Ruminant Research*, 71 (1-3), 264-272.

Gıda Hattı (2018). *Gıda Sektörü 2017'de 4 Milyar Dolar Dış Ticaret Fazlası Verdi*. <https://www.gidahatti.com/gida-sektoru-2017de-4-milyar-dolar-ticaret-fazlasi-92877>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

Gülçubuk, B. (2018) Türkiye’de Kırsalın Dönüşümü ve Kırsal Kalkınma Uğraşlarının Neden-selliği”, III. Uluslararası Bozok Sempozyumu: Bölgesel Kalkınma ve Sosyo Kültürel Yapı, 03-05.Ma-yıs 2018, Yozgat.

Güresinli, S. (2015). *Tarım Sektöründe Aile Çiftçiliği, Kadın ve Genç İstihdamı Üzerine Bir De-ğerlendirme*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

Heinrich Böll Stiftung Derneği. *Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçilerine Dair Kısa Bir Değerlen-dirme*. <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/tuerkiyede-mevsimlik-tarim-iscilerine-dair-kisa-bir-de-gerlendirme>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

Hürriyet (2013, 23 11). *Tarım Göçü Haritası*. <http://www.hurriyet.com.tr/tarim-gocu-harita-si-25182879>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

Hürriyet (2017, 19 4). *Başbakanlıktan ‘Mevsimlik Tarım İşçileri’ Genelgesi*. <http://www.hurri-yet.com.tr/gundem/basbakanlik-tarim-mevsimlik-tarim-iscileri-genelgesi-40431197>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

Hürriyet (2017, 29 5). *Türkiye Bal Üretiminde Dünya İkincisi*. <http://www.hurriyet.com.tr/eko-nomi/turkiye-bal-uretiminde-dunya-ikincisi-40473536>, (Erişim tarihi: 29 Ocak 2019).

International Trade Center, (2018). *International Trade Statistics 2001-2018*. <http://www.intra-cen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2019).

KA Dergi (2015). *Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/KaDergi/KADergi%20Say%C4%B1%201.pdf>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

Kaya, M. (2017). *Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi: Hububat Piyasası Örneği*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

Keleş, M. (2013). *Türkiye Gıda Sanayi Strateji Belgesi ve Eylem Planı Hazırlık Çalışmaları*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiye-gida-sanayi-strate-ji-belgesi-ve-eylem-planı-hazırlık-calısmalari/575>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

L. Kohls, R. ve N. Uhl, F. (1990). *Marketing of Agricultural Products*, Purdue University, New-york: Macmillan Publishing Company.

Ledoux, M. (2005). Fatty Acid Composition of French Butters with Special Emphasis on Con-jugated Linoleic Acid (CLA) Isomers, *Journal of Food Composition and Analysis*, 16 (5), 409-425.

Milliyet (2018, 6 12). *ATSO’da Hal Yasası Konuşuldu*. <http://www.milliyet.com.tr/at-so-da-hal-yasasi-konusuldu-antalya-yerelhaber-3198165>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

Pezikoğlu, F. (2012). “Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma Kavramı içinde Tarım-Tu-rizm-Kırsal Alan İlişkisi ve Sonuçları”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 14 (22), 83-92.

Randall, A. (1987). *A Resource Economics: An Economic Approach to Natural Resource and En-vironmental Policy*. New York: John Wiley & Sons Inc.

Resmi Gazete (2014, 15 5). *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılma-sı Hakkında Kanun*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140515-1.htm>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2018).

Resmi Gazete (2017, 19 4). *Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170419-8.pdf>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2018).

Sayın, C. (2003). *Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları.

Sezal, L. (2017). Türkiye’deki Lisanslı Depoculuk Sistemi ve Sağlanan Devlet Teşvikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (52), 1147-1155.

Songül, H. (2017, 3 7). *Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinde Fiyat Oluşumu*. TCMBBLOG. <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/yas-meyve-sebze-tedarik-zincirinde-fiyat-olusumu>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018).

Su Ürünleri Yetiştiricileri Üretici Merkez Birliği, (2018). 6. *Çalıştay Sonuç ve Önerileri*. <http://suymerbir.org.tr/6-calistay-sonuc-ve-oneriler>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2019).

Şahingöz, A. (2011). *Neolitik’ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

TAGEM, Gübre Sektör Politika Belgesi, 2018-2022, Ankara, 2018.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2018). *Tarım Dairesi Başkanlığı*. www.tarim.kalkinma.gov.tr, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2018).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2015). *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2015-2018)*. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/7kwq0+Turkiye_Sanayi_Strateji_Belgesi_.pdf, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). *Destekleme Bülteni*. <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/TARIMSAL%20DESTEKLER%202018.pdf>, (Erişim tarihi: 19 Kasım 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). *Tarımsal Örgütlenme Tablosu*. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/Tar%C4%B1msal%20%C3%96rg%C3%BCtlenme/Tar%C4%B1msal%20%C3%96rg%C3%BCtlenme%20Tablosu%2031.08.2018.pdf>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2016). *Tarımsal Sulamada Ödemeler Dekar Başına Olacak*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/946/tarimsal-sulamada-odemeler-dekar-basina-olacak>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Bitkisel Üretim*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Fark Ödenesi Destekleri*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Diger-Tarimsal-Amacli-Destekler/Yurtici-Sertifikali-Tohum-Kullanım-Destegi>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Hayvancılık Genel Müdürlüğü*. <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Hayvancılık*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Hayvancilik/Kanatli-Yetistiriciligi>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *İyi Tarım Uygulamaları İstatistikleri 2017*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Kanatlı Yetiştiriciliği*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Hayvancilik/Kanatli-Yetistirciligi>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Mazot, Gübre ve Toprak Analizi Desteği*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Mazot-Gubde-ve-Toprak-Analizi-Destegi>, (Erişim tarihi: 19 Ekim 2018).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Su Ürünleri*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2018-Temmuz%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/2018-Temmuz%20Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri.pdf>, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2019).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2018). *Tavuk Eti*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2018-Temmuz%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/2018-Temmuz%20Tavuk%20Eti.pdf>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2016). “*Sebze ve Meyvede “Ürün Künyelerine Yönelik Tebliğ” Resmi Gazete de Yayımlandı*”. <http://icticaret.ticaret.gov.tr/haberler/sebze-ve-meyvede-urun-kunyeleri-ne-yonelik-teblig-resmi-gazetede-yayimlandi>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2018).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2018). *Türkiye-AB Tercihli Tarım Ürünleri Ticareti*. <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/tarim>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2018).

Tarım.com. (2017, 23 11). *Tarım Liseleri, Geleceğin Tarım Ve Ziraat Mühendislerini Yetiştirmeyi Hedefliyor*. <http://www.tarim.com.tr/Tarim-Liseleri-Gelecegin-Tarim-ve-Ziraat-Muhendislerini-Yetistirmeyi-Hedefliyor>, 38552h (Erişim tarihi: 25.12.2018).

TBMM, (2018). *Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi Taslağı*. https://www.retailturkiye.com/images/stories/2018/Kasim_2018/Yeni_Hal_Kanun_Tasarisi.pdf, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2018).

TİGEM, (2018). *2017 Yılı Hayvancılık Sektör Raporu*, <https://www.tigem.gov.tr/WebUserFile/DosyaGaleri/2018/2/a374cc25-acc1-44e8-a546-63b4c8bce146/dosya/2017%20TIGEM%20HAYVANCILIK%20SEKTOR%20RAPORU.pdf>, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2019).

Turna, İ. (2013). “Tarımsal Ormancılık (Agroforestry)”, KTÜ, Orman Fakültesi Ders Notları Yayın No: 87. Trabzon.

TÜİK (2018). *Bitkisel ve Hayvansal Üretim Değerleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2018).

TÜİK (2018). *Su Ürünleri, 2017*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27669>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2019).

Tümen, S. ve Songül, H. (2017, 15 6). *Lisanslı Depoculuk Sistemi Fiyat İstikrarına Nasıl Katkı Sağlıyor?* TCMBBLOG. <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/lisansli-depoculuk-sistemi-fiyat-istikrarina-nasil-katki-sagliyor>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018).

TCMB (2018). *Enflasyon Raporu: 2018-III*. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9338c1f9-5862-4686-bb22-1858a6b0b35d/enf-temmuz2018_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROO-TWORKSPACE-9338c1f9-5862-4686-bb22-1858a6b0b35d-mjLmRRY, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2018).

Ülkümen, L. (1966). *Tatbiki Bir Görüşle Ziraat Politikamız: Ana Hatlarıyla Zirai Reform / Zirai Organizasyon*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünay, S. ve Dilek, Ş. (2017). “Türkiye-AB İlişkilerinde Ekonomi Faktörü”. *Dış Politika Dergisi*. (1), 175-180.

Wikipedia (2018). *Agroforestry*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Agroforestry>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

Yavuz, F. Tan, S. Dellal, İ. Ertürk, Y. (2003). “Tarım Sektöründe Kullanılan Motorinin Sübvansiyon Edilmesinin Türkiye Tarımına Olası Etkileri”, *Ankara: VII. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*.

Yavuz, F. (2000). “Türkiye’de Tarım Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(1-4), 9-22.

Yavuz, F. (2009)., *Agriculture at A CrossRoad: International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development, Summary for Decision Makers, Central and West Asia and North Africa*, IAASTD Press.

Yavuz, F. (2015). “Tarım Politikası Ders Notları”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları* (252).

Yavuz, F. (2017). *Türkiye Tarım Yükseköğretimi ve Lisans Programlarının Yapılanması Raporu*, (Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Raporu, Erzurum: Yayınlanmamış Çalışma).

Yavuz, F. ve Shiwan, M. S. (2017) The impact of recent changes in Turkey’s extension system on agricultural sector with respect to 2023 vision, ESEE 2017, 4-7 July 2017, Chania, Greece.

Yavuz, F. (2018). *Kırmızı Et Üretimine Ekonomik Bakış*. TÜBA Yem ve Kırmızı Et Sempozyumu Raporu.

Yavuz, F. (2018, 20 11). “Kadınların Tarımsal Üretim Faaliyetlerine Katılımı Üzerine Bir Analiz: Kuzeydoğu Anadolu TRA1 Bölgesi Örneği”. *Antalya: XVIII. Uluslararası Ekonometri Yöneyim Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*.

Yavuz, F. Schnitkey, G. Zulauf, C. ve Miranda, M. (1996). A Spatial Equilibrium Analysis of Regional Structural Change in the U.S. Dairy Industry. *Review of Agricultural Economics*. 18 (4), s. 693-703.

Yavuz, F. ve ark. (2016). *Erzurum İli Muhtemel Tarımsal Yatırım Alanları Rehberi*, (KUDAKA Raporu, Erzurum).

Yavuz, F. (2016). “Uluslararası Tarım Ticareti Ders Notları”. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları* (255).

(2017, 15 3). “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Seyri”. *Gazete Pusula*.

(2017, 19 7). “Çiftçi Eğitimi Üzerine”. *Gazete Pusula*.

(2017, 21 6). “Tarıma Farklı Bir Bakış”. *Gazete Pusula*.

(2017, 23 7). “Tarımsal Politikalar ve Destekler”. *Gazete Pusula*.

(2017, 27 9). “Alternatif Tarım Üzerine”. *Gazete Pusula*.

- (2017, 28 6). “Türkiye’de Tarım”. Gazete Pusula.
- (2017, 5 4). “Et Meselesini Dert Olmaktan Çıkarabilir miyiz?”. Gazete Pusula.
- (2017, 6 12). “Orda Bir Köyden Hadi Köyümüze Dönelime!”. Gazete Pusula.
- (2017, 7 2). “Kooperatifçilik; Hayvancılığın Olmazsa Olmazıdır!”. Gazete Pusula.
- (2017, 8 11). “Ziraat Mühendisliği Üzerine Ezberler”. Gazete Pusula.
- (2017, 9 8). “Tarım Politikaları Neden Hep Gündemde?”. Gazete Pusula.
- (2018, 14 2). “Yüksek Rakım ve Gıda Kalitesi İlişkisi Üzerine”. Gazete Pusula.
- (2018, 17 1). “Tarım Yükseköğretime Yeniden Bakış”. Gazete Pusula.
- (2018, 28 12). “Sütünü Soğuk, Zincirini Sağlam Tut”. Gazete Pusula
- (2018, 3 1). “Kırmızı Et Fiyatları ve Hayvancılık Destekleri”. Gazete Pusula.
- (2018, 31 1). “Yöresel Ürünlere ve Turizme Dayalı Kırsal Kalkınma”. Gazete Pusula.
- Yıldız, P. (2017). “Türk Üreticisi Avrupalı Olur mu?”. Fahri Yavuz ile Röportaj. *Tarlasera Dergisi*, Yumurta Üreticileri Merkez Birliği, (2018). *Yumurta Tavukçuluğu Verileri 2017*. (YÜMB Rapor, Ankara).
- Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO). (2017). *2017 Üniversite Yerleştirme Sonuçlarına Göre Oda Üyesi Meslek Disiplinleri ve Ziraat Fakültelerinin Değerlendirilmesi*. http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=28148&tipi=17&sube=0 (Erişim tarihi: 25 Aralık 2018).

Fahri Yavuz

1964'te Erzurum'un İspir ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu İspir'de, liseyi Rize Öğretmen Lisesi'nde yatılı, üniversiteyi Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nde okudu. Lisansüstü eğitimini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ohio Devlet Üniversitesi'nde beş yılda tamamlayarak 1994 yılında Ekonomi ve Tarım Ekonomisi alanlarında iki yüksek lisans, Tarım Politikası alanında bir doktora diplomasıyla Türkiye'ye döndü. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak göreve başlayan Yavuz 1996'da doçent, 2003'te profesör oldu. 2001-2002'de Fulbright, 2011'de Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bursuyla yine ABD'de ziyaretçi öğretim üyesi olarak bulundu.

2003-2005 yıllarında Tarım ve Köyişleri Bakanı'na danışmanlık yaptı. 2004-2011 yıllarında "Erzurum İli Büyükşehir Hayvan Islahı Projesi"ni koordine etti. Erzurum'daki "İspir Pazaryolu Kültür, Yardımlaşma ve Kalkındırma Derneği'nin" 2007 yılından beri yönetim kurulu başkanlığını yürütmektedir. 2008-2016 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Dış İlişkiler Ofisi Koordinatörlüğü ve Rektör Danışmanlığı görevlerini yürüttü. YÖK tarafından koordine edilen Avrupa Birliği (AB) destekli Bologna Süreci Uygulama Projesinin Ulusal Takımı'nda Bologna Uzmanı olarak 2009'dan bu yana görev yapmaktadır. 2011-2014 yılları arasında TÜBİTAK TOVAG Danışma Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul Doçentlik Üst Komisyonu üyeliği yaptı. 2016'dan beri Yükseköğretim Kalite Kurulu'nda Dış Değerlendirici olarak çalışmaktadır. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Başkanlığını 2006-2018 arasında üç dönem yürüttü.

AB, UNDP ve JICA destekli uluslararası projeler yanında TÜBİTAK destekli ulusal ve Kalkınma Ajansı, Özel Sektör ve BAP destekli bölgesel projeler yürüttü. Ekonomi, Tarım Ekonomisi, Tarım Politikası, Uluslararası Tarım Ticareti, Ekonometri, Ekonomi Matematiği ve Ekonomi İstatistiği dersleri verdi. Türkçe ve İngilizce 100'ün üzerinde kitap, ders kitabı, proje raporu, basılı bildiri ve makalesi bulunan Yavuz, 41 ülkeye 85 defa kısa ve uzun süreli eğitim, akademik toplantı, iş ve özel amaçlı ziyaretlerde bulundu. Çok sayıda sempozyum ve çalıştayın düzenlenmesini de yürütmüş olan Yavuz, tarım, ekonomi, tarım politikası, eğitim ve toplumsal konular üzerine 2016-2018 yıllarında bölgesel bir gazetede 64 köşe yazısı yazdı. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Şerif Dilek

Lisans ve Yüksek lisans eğitimini İşletme ve Deniz Ekonomisi alanında tamamladı. Doktora derecesini Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı'ndan aldı. Akademik eğitiminin yanında uzun bir süre özel sektörde çalışan Dilek, uluslararası ekonomi politik, ortadoğu'da siyaset-ekonomi ilişkisi, uluslararası iktisat ve kalkınma alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

TÜRKİYE TARIMINA YENİDEN BAKIŞ

FAHRİ YAVUZ, ŞERİF DİLEK

Bir tarafta Türkiye'nin sahip olduğu çok farklı iklimlere dayalı ürün çeşitliliği, artan iç talebin sağladığı piyasa canlılığı, kadim tarım kültürü, endemik tür zenginliği ve ithalata dayalı gıda tüketimi yüksek ülkelere yakınlık avantajları, diğer tarafta ileri teknolojilerin sağladığı verim artışı ve yeni tarım yaklaşımları yanında sürdürülebilir yoksul yanlısı tarım eğilimleri dikkate alınarak Türkiye tarımı ve tarım politikalarına yeniden bakmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Gıda güvencesi, gıda güvenliği ve kırsal kalkınma konuları altında toplanması mümkün olan Türkiye tarımının problemlerine sırasıyla verim açığını kapatmak suretiyle üretimi artırmak, organik tarım gibi alternatif tarım uygulamalarını yaygınlaştırmak yanında etkin bir denetimle güvenilir gıda üretimini temin etmek ve kırsal iş ve yaşam şartları açısından kentle yarışır hale getirmek hedefleri doğrultusunda çözüm alternatifleri üretilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye tarımını 2023 vizyonu hedefine ulaştırması yönünde tarım politikaları; (1) kırsal nüfus, yapı, turizm ve kalkınma, (2) tarımsal girdi, sulama ve kredi (3) fiyat, destekleme ve pazarlama, (4) tarımsal eğitim, araştırma ve yayım, (5) dış ticaret, AB ve DTÖ, (6) gıda güvenliği ve tüketimi, (7) doğal kaynaklar ve çevre başlıkları altında irdelenerek bu politikaların nasıl şekillenmeleri ve uygulanmaları gerektiği üzerine öneriler sunulmaktadır.